

WARUNKI I CZYNNIKI ROZWOJU POMORZA – LUDNOŚĆ I TURYSTYKA

pod redakcją
Iwony Jażewicz
Małgorzaty Pacuk
Macieja Tarkowskiego

Komitet naukowy:

Nikolay Bagrov (Symferopol), Gerhard Bahrenberg (Brema),
Roger Bivand (Bergen), Marek Dutkowski (Szczecin),
Gennadij M. Fiedorow (Kaliningrad),
Walenty S. Korniejewicz (Kaliningrad), Thomas Lundén (Sztokholm),
Tomasz Michalski (Gdańsk), Tadeusz Palmowski (Gdynia),
Jerzy J. Parysek (przewodniczący, Poznań), Eugeniusz Rydz (Słupsk),
Jan A. Wendt (Gdańsk)

Adres redakcji:

Marcin Połom (sekretarz)
Zakład Rozwoju Regionalnego
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Gdański
ul. Bażyńskiego 4, 80-309 Gdańsk
e-mail: marcin.polom@ug.edu.pl
<http://www.zrr.ug.edu.pl/>

Korekta Redakcji: Małgorzata Pacuk

Recenzenci:

Renata Anisiewicz, Robert Brudnicki, Grzegorz Kwiatkowski,
Aleksander Kuczabski, Tomasz Michalski, Klaudia Nowicka,
Luiza Ossowska, Julia Ziółkowska, Aleksandra Zienkiewicz,
Elżbieta Zuzańska-Zyśko

© by Authors

Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.
ul. Bpa Dominika 11, 83-130 Pelplin
telefon: +48 58 5361757, fax +48 58 5361726
e-mail: bernardinum@bernardinum.com.pl
Zamawianie książek: www.bernardinum.com.pl;

Druk: Drukarnia Wydawnictwa „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin

ISBN

Spis treści:

Wstęp	5
--------------------	----------

Iwona Jażewicz

Zmiany postaw prokreacyjnych na Pomorzu na przykładzie województwa zachodniopomorskiego	11
--	-----------

Łukasz Marszałek

Zróźnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego dotyczącego przestępstw stwierdzonych w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego	24
---	-----------

Renata Anisiewicz

Turyści z krajów ościennych Polski w województwie pomorskim w latach 2010-2019	48
---	-----------

Ivan Pirozhnik

Typy rynkowe regionów turystycznych na obszarach nadmorskich Polski w latach 2009-2018	84
---	-----------

Klaudia Nowicka

Krajobraz i dziedzictwo kulturowe Mennonitów oraz jego turystyczne wykorzystanie w opinii mieszkańców Żuław Wiślanych	104
--	------------

Gabriela Czapiewska

Znaczenie dziedzictwa kulinarnego regionu w stymulowaniu rozwoju wsi	122
---	------------

Aleksandra Zienkiewicz

Perspektywy rozwoju turystyki militarnej na przykładzie byłych baz wojskowych zlokalizowanych na Pobrzeżu Gdańskim	142
---	------------

Wstęp

Kwestia przyczyn terytorialnego zróżnicowania zamożności należy do centralnych problemów studiów regionalnych (G. Gorzelak, 2003; A. Pike i in., 2006; K. Aiginger, 2017). Wachlarz proponowanych wyjaśnień jest szeroki i dotyczy: inwestycji w materialne wyposażenie przedsiębiorstw (R. M. Solow, 1956), kapitału ludzkiego i innowacji (P. M. Romer, 1986; R. E. Lucas, 1988), kapitału społecznego i instytucji (A. Rodríguez-Pose, 2013). Podkreśla się znaczenie współwystępowania i interakcji między wymienionymi źródłami zamożności zwracając uwagę na rolę korzyści aglomeracji i ich szczególnych przypadków: regionalnych systemów innowacji (D. Doloreux i I. Porto Gomez, 2017; R. M. Pino i A. M. Ortega, 2018), gron przedsiębiorczości (F. García-Lillo i in., 2018; R. Lu i in., 2018) czy inteligentnych specjalizacji (R. Hassink i H. Gong, 2019). Badacze dostrzegają rolę zróżnicowania środowiska przyrodniczego, położenia i dostępności transportowej czy historycznie ukształtowanej społeczno-gospodarczej specyfiki jednostek terytorialnych, rozwijając koncepcję kapitału terytorialnego (J. Zaucha i in., 2015). Kierunki wszystkich tych poszukiwań wynikają nie tylko z przesłanek naukowych. Odpowiadają na bieżące potrzeby społeczne. Obecnie pytanie o przyczyny dobrobytu regionów coraz częściej rozpatrywane jest w kategoriach zdolności do społeczno-technologicznej transformacji w kierunku samopodtrzymywalności (T. Hansen i L. Coenen, 2015; J. Köhler i in., 2019). Nieodzwonne, dla prób uogólnień na temat źródeł regionalnej zamożności, są dwa problemy. Pierwszy z nich to ryzyko nadmiernej generalizacji, która zatraca rolę terytorialnego zróżnicowania mechanizmów rozwoju (B. Domański, 2004). Drugi związany jest z ograniczeniami samych teorii, najczęściej mieszczących się w nurcie neoklasycznej syntezy, przeszczepianej na grunt studiów regionalnych z nauk ekonomicznych (M. Holko, 2015).

Tytuł niniejszego tomu zainspirowany został koncepcją Z. Chojnickiego i T. Czyż (2004) kreślącą analityczne ramy dla badań nad rozwojem regionalnym. W jej centrum znajdują się pojęcia warunków i czynników aktywizacji. O ile warunki rozwoju zaliczają do własności obszaru zastanych i słabo sterowalnych, o tyle czynniki aktywizacji określają jako własności mające charakter czynny i bardziej sterowalny. Można więc powiedzieć, że

warunki stanowią ramy rozwoju, a czynniki jego treść. Do głównych warunków rozwoju regionów Z. Chojnicki i T. Czyż (2004) zaliczyli sytuację ludnościową, strukturę sieci osadniczej, stan środowiska przyrodniczego, infrastrukturę techniczną i strukturę gospodarki. Wśród najważniejszych czynników aktywizacji znalazł się natomiast rozwój sfery instytucjonalnej gospodarki rynkowej, otoczenie biznesu, innowacyjność, klimat społeczny i inwestycje zagraniczne. W omawianej propozycji wybrzmiał empiryczny dorobek badań nad pierwszą dekadą transformacji systemowej. Koncepcję tą rozwinął P. Churski z zespołem (2018), wskazując na ramy o charakterze megatrendów: modernizacji i postmodernizacji, globalizacji oraz integracji, których katalizatorem w Europie Środkowo-Wschodniej stała się transformacja systemowa, nadająca im regionalną odrębność. W tak zarysowanych ramach źródła rozwoju regionów mają naturę kapitałów – ludzkiego, społecznego, materialnego, finansowego – oraz innowacji.

Niniejszy tom, poświęcony problematyce rozwoju Pomorza, zbiera zagadnienia dotyczące problematyki demograficzno-społecznej oraz turystyki. Mieszą się one w zarysowanych powyżej ramach koncepcyjnych i identyfikują istotne warunki oraz czynniki rozwoju badanego regionu.

I. Jażewicz analizuje demograficzne fundamenty kapitału społecznego, do jakich zaliczają się postawy prokreacyjne. Wyniki jednoznacznie wskazują, że w województwie zachodniopomorskim, które stanowiło obszar badań, coraz bardziej uwidaczniają się zmiany w zachowaniach prokreacyjnych mieszkańców, odpowiadające teorii drugiego przejścia demograficznego. Postępujący spadek liczby urodzeń, zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich, powoduje demograficzne kurczenie się jednostek terytorialnych. Niska płodność kobiet, wzrost średniego wieku matki w momencie porodu, spadek liczby urodzeń czwartych i kolejnych przy wysokim odsetku urodzeń pozamałżeńskich wyznaczają charakter zmian zachowań prokreacyjnych. Jak wskazuje autorka, należy sądzić, iż mamy do czynienia z dwoma wzorcami zachowań prokreacyjnych. Jeden z nich to świadoma bezdzietność lub jedno dziecko w późnym okresie macierzyństwa, drugi to zwiększenie liczby dzieci poprzez urodzenia drugie i trzecie.

Opracowanie Ł. Marszałka, dotykając problemu terytorialnego zróżnicowania przestępczości w województwie pomorskim i zachodniopomorskim, podejmuje kwestię dysfunkcji procesów kształtujących kapitał społeczny. Analizując dane ilościowe dla lat 2014-2016 z zastosowaniem wskaźnika syntetycznego oraz klasyfikacji wielo cechowej wskazano podstawowe prawidłowości terytorialnego zróżnicowania przestępczości. Pod względem natężenia przestępczości okazało się ono stosunkowo niewielkie. Wyraźnie niekorzystna sytuacja dotyczyła Trójmiasta. Również ten obszar, wraz z szerzej zarysowanym regionem miejskim i obszarami o wyższym poziomie urbanizacji wyróżniał się w ujęciu typologicznym wysokim poziomom przestępczości kryminalnej i gospodarczej, a także

względnie niskim poziomem wykrywalności przestępstw we wszystkich ich kategoriach.

Analiza ruchu turystycznego z krajów ościennych na Pomorze, autorstwa R. Anisiewicz, otwiera problematykę turystyki jako czynnika rozwoju regionalnego. Ruch ten wynika z wyjątkowości elementów kapitału materialnego, jakim są walory turystyczne. Jest on możliwy dzięki odpowiedniej infrastrukturze technicznej i społecznej, która również stanowi składnik kapitału materialnego. Turystyka nie mogłaby jednak funkcjonować bez adekwatnego kapitału społecznego (przedsiębiorczość), ludzkiego (kompetencje) i finansowego (inwestycje i popyt). Województwo pomorskie w drugiej dekadzie XXI w. umacniało swoją pozycję lidera w obsłudze ruchu turystycznego, co potwierdza wzrost liczby osób korzystających z rejestrowanej bazy noclegowej. Dotyczył on także gości, którzy przyjeżdżali do regionu ze wszystkich siedmiu krajów ościennych, a więc najbliższego geograficznego otoczenia Polski. Grupę dominującą, przez całe dziesięciolecie tworzyli Niemcy. Duży, choć zmienny w czasie udział mieli też Rosjanie, głównie z Obwodu Kaliningradzkiego. Turyści z krajów ościennych kierowali się przede wszystkim do Gdańska. Inne miejsca budziły mniejsze zainteresowanie. W drugiej dekadzie XXI w. zyskało na znaczeniu szczególnie otoczenie Trójmiasta, w którym wyraźnie wzrosło zainteresowanie gości zza granicy tańszą bazą noclegową. Trójmiasto z otoczeniem stanowiło dla większości turystów cel kilkudniowych pobytów. Zainteresowanie dłuższym wypoczynkiem urlopowym na Pomorzu odnotowano z kolei w pozostałych regionach nadmorskich województwa.

I. Pirozhnik sporządził klasyfikację rynkowych regionów turystycznych na obszarach nadmorskich Polski. Stosując kryteria udziału w rynku noclegów oraz jego zmian wyróżnił cztery klasy powiatów: liderów, dawców, problemowych i autsajderów. Następnie stosując podstawowe zasady analizy przestrzenno-funkcjonalnej zagospodarowania turystycznego, uwzględniając poziom rozwoju funkcji turystycznych powiatów nadmorskich Polski, zasięg, a także cechy struktury przestrzeni turystycznej zidentyfikował cztery kategorie powiatów w zależności od rangi funkcji turystycznej – od międzynarodowej do lokalnej.

Opinia mieszkańców Żuław Wiślanych na temat turystycznego wykorzystania krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Mennonitów stanowi przedmiot rozważań K. Nowickiej, wpisujący się w problematykę roli kapitału społecznego w rozwoju regionów. W rozwoju form turystyki wiejskiej opartej na bliskich interakcjach ze społecznością lokalną, istotne jest rozpoznanie przez ludność miejscową dziedzictwa mennonickiego, jako zasobu turystycznego i podstawy tworzenia tzw. przestrzeni gościnnej. W przypadku Żuław Wiślanych ankietowani mieszkańcy uznają dziedzictwo kulturowe Mennonitów za wartościowe i potencjalnie interesujące dla turystów, a część z nich deklaruje chęć świadczenia usług bezpośrednio związanych

z tradycyjnym, rolniczym charakterem tego regionu. Inicjatywy oddolne na rzecz ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego Mennonitów podejmowane przez samych mieszkańców, podnoszą nie tylko walory turystyczne, ale wydają się wskazywać, że wielokulturowość powoli staje się elementem życia codziennego i tożsamości. W takim sensie turystyka jest nie tylko wytworem kapitału społecznego, ale również kształtuje kapitał społeczny mieszkańców regionów turystycznych.

Rolę dziedzictwa kulinarnego jako czynnika rozwoju wsi zbadała G. Czapiewska. Jak argumentuje autorka, tradycja kulinarna umacnia lokalną tożsamość, stwarzając również szansę na dodatkowy dochód. Produkcja zdrowej żywności, w tym produktów tradycyjnych, daje mieszkańcom pomorskich wsi możliwość wypromowania swojej małej ojczyzny i dalszej aktywizacji społeczno-gospodarczej. Uatrakcyjnia i indywidualizuje ofertę turystyczną. Dla turystów staje się natomiast elementem zaspokajającym potrzeby poznawcze, a jednocześnie nośnikiem wiedzy i kultury odwiedzanego regionu.

Unikatowym i perspektywicznym walorem turystycznym są również obiekty militarne, o czym na przykładzie Pobrzeża Gdańskiego pisze A. Zienkiewicz. Analiza atrakcyjności turystycznej dwóch nadbrzeżnych baterii artylerii stałej, przy wykorzystaniu metody bonitacji punktowej uwidoczniła potencjał i możliwości rozwoju turystyki militarnej w oparciu o te obiekty. Decyduje o tym zarówno ich atrakcyjność własna, jak i atrakcyjność otoczenia. Do zdyskontowania tego potencjału konieczne są jednak inwestycje w infrastrukturę towarzyszącą.

Prezentowana w niniejszym tomie problematyka dotyczy przede wszystkim zagadnień kapitału społecznego i materialnego, który w największym stopniu kształtuje gospodarkę turystyczną, będącą przedmiotem zainteresowania większości autorów. Taki rozkład akcentów wynika też zapewne ze specjalizacji badaczy – przede wszystkim geografów społeczno-ekonomicznych. Wydaje się jednak, że kwestie kapitału ludzkiego, nie tylko jego demograficznych fundamentów, ale także wiedzy, umiejętności i kompetencji powinny w przyszłości cieszyć się większym zainteresowaniem badaczy. Przemawia za tym z jednej strony dynamicznie zmieniający się popyt na pracę, z drugiej – nasilające się w wielu dziedzinach gospodarki deficyty jej podaży. Doświadcza ich także gospodarka turystyczna. Choć problematyka kapitału finansowego, nie znajduje się w centrum rozważań geografii społeczno-ekonomicznej, to jednak również powinna być dostrzegana jako istotny czynnik rozwoju regionalnego. Szczególnie w czasach zmagania z konsekwencjami pandemii COVID-19, kształtowania nowej perspektywy budżetowej UE oraz wzrostu znaczenia finansowych instrumentów transformacji w kierunku samopodtrzymalności.

Iwona Jażewicz
Małgorzata Pacuk
Maciej Tarkowski

Spis literatury:

- Aiginger K., 2017, *Regional competitiveness: connecting an old concept with new goals* [w:] R. Huggins i P. Thompson (red.), *Handbook of regions and competitiveness*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, s. 155–191.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2004, *Główne aspekty regionalnego rozwoju społeczno-gospodarczego* [w:] J. J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 13–24.
- Churski P., Perdał R., Konecka-Szydłowska B., Herodowicz T., 2018, *Re-definicja czynników rozwoju regionalnego w świetle megatrendów społeczno-gospodarczych*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 73 (3), s. 70–98.
- Doloreux D., Porto Gomez I., 2017, *A review of (almost) 20 years of regional innovation systems research*, *European Planning Studies*, 25(3), s. 371–387.
- Domański B., 2004, *Krytyka pojęcia rozwoju a studia regionalne*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (16), s. 7–23.
- García-Lillo, F. Claver-Cortés E., Marco-Lajara B., Úbeda-García M., Seva-Larrosa, P., 2018, *On clusters and industrial districts: a literature review using bibliometrics methods, 2000–2015*, *Papers in Regional Science*, 97 (4), s. 835–861.
- Gorzelak G., 2003, *Bieda i zamożność regionów*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (11), s. 37–59.
- Hansen T., Coenen, L., 2015, *The geography of sustainability transitions: review, synthesis and reflections on an emergent research field*, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 17, s. 92–109.
- Hassink R., Gong H., 2019, *Six critical questions about smart specialization*, *European Planning Studies*, 27(10), s. 2049–2065.
- Holko M., 2015, *Kontrowersje wokół teorii rozwoju regionalnego*, *Studia Regionalne i Lokalne*, 61, s. 5–22.
- Köhler J. i in., 2019, *An agenda for sustainability transitions research: State of the art and future directions*, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 31, s. 1–32.
- Lu R., Reve T., Huang J., Jian Z., Chen M., 2018, *A literature review of cluster theory: are relations among clusters important?*, *Journal of Economic Surveys*, 32 (4), s. 1201–1220.
- Lucas R. E., 1988, *On the mechanics of economic development*, *Journal of Monetary Economics*, 22 (1), s. 3–42.
- Pike A., Rodríguez-Pose A. i Tomaney J., 2006, *Local and regional development*, Routledge, London – New York.
- Pino R. M., Ortega A. M., 2018, *Regional innovation systems: systematic literature review and recommendations for future research*, *Cogent Business and Management*, 5 (1), s. 1–17.
- Rodríguez-Pose A., 2013, *Do institutions matter for regional development?*, *Regional Studies*, 47 (7), s. 1034–1047.

- Romer P. M., 1986, *Increasing returns and long-run growth*, Journal of Political Economy, 94 (5), s. 1002–1037.
- Solow R. M., 1956, *A contribution to the theory of economic growth*, Quarterly Journal of Economics, 70 (1), s. 65–94.
- Zaucha, J. Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J., 2015, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Zmiany postaw prokreacyjnych na Pomorzu na przykładzie województwa zachodniopomorskiego

Wstęp

Zmiany społeczno-gospodarcze i polityczne w Polsce zapoczątkowane po 1989 r. znalazły odzwierciedlenie w dynamicznie zmieniającej się sytuacji ludnościowej. Diametralne przeobrażenia m.in. na rynku pracy, postępujące bezrobocie, rozwarstwienie społeczne, nie tylko ze względów ekonomicznych, ale również ze względu na wykształcenie czy dostęp do różnego rodzaju dóbr w dużym stopniu przyczyniły się do zmiany postaw i zachowań demograficznych ludności. Szczególnie widoczne i niezwykle istotne są zmiany w zachowaniach prokreacyjnych, które w dużej mierze nawiązują do teorii drugiego przejścia demograficznego (J. Kurkiewicz, 1998; S. Kurek, 2012; D.J. van de Kaa, 1994). Drugie przejście demograficzne od momentu zdiagnozowania zjawiska utożsamiane było ze zmianami m.in. w sferze rozrodczości. W zmodyfikowanej przez D.J. van de Kaa w 2002 r. długofalowej tendencji reprodukcji ludności, populacja, w której pojawia się drugie przejście demograficzne, osiąga stabilizację płodności na poziomie, przy jakim współczynnik urodzeń jest niższy aniżeli współczynnik zgonów, co oznacza trwale ujemny współczynnik przyrostu naturalnego (M. Okólski, 2005). Należy podkreślić, iż problem malejącej liczby urodzeń i niskiej dzietności staje się współczesnym wyzwaniem demograficznym nie tylko Europy.

Zmiany postaw prokreacyjnych stanowią przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych m.in. geografii, demografii, socjologii czy antropologii kultury. Zachowania prokreacyjne w ujęciu geograficznym były przedmiotem zainteresowań m.in. P. Eberhadta (2011), A. Janiszewskiej (2013), I. Jażewicz (2020) S. Kurka (2012) S. Kurka i M. Lange (2012) czy T. Michalskiego (2012). W obszarze demografii prace obejmują zagadnienia niskiej dzietności (I.E. Kotowska, 2017, 2019; T. Frejka, 2011; T. Frejka i S. Gietel-Basten, 2016), uwarunkowań demograficznych i ekonomicznych płodności kobiet (E. Frątczak i M. Jeleń-Osiecka, 2015; M. Podogrodzka, 2011; A. Fihel i in., 2017). Ważne miejsce w literaturze przedmiotu zajmują prace P. Szukałskiego dotyczące zmian zachowań rozrodczych (2015a), przestrzennego

zróźnicowania dzietności (2015b) czy wpływu programu Rodzina 500+ na zachowania rozrodcze w Polsce (2019).

W niniejszym opracowaniu dokonano zaprezentowania i oceny tendencji zmian w postawach prokreacyjnych ludności w ujęciu regionalnym, na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. Zmierzano do przedstawienia tendencji zmian w postawach prokreacyjnych mieszkańców poprzez analizę liczby urodzeń, zmian w poziomie dzietności, zmian w rozkładzie płodności oraz strukturze urodzeń dziecka według kolejności. Do badań wykorzystano m.in. współczynnik urodzeń, udział urodzeń pozamałżeńskich, współczynnik dzietności teoretycznej, sumaryczny i grupowy współczynnik płodności oraz średni wiek matek w momencie urodzenia dziecka.

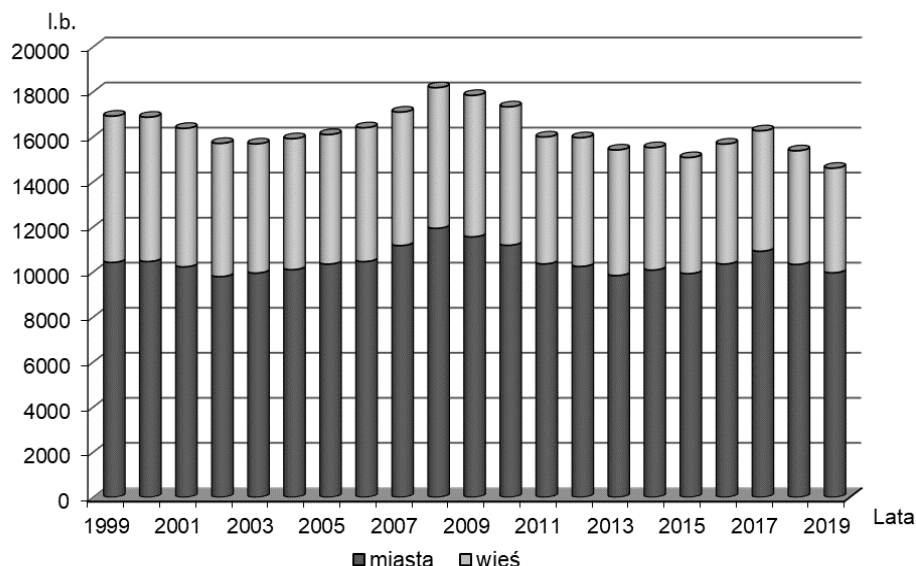
Materiał źródłowy pochodził z publikowanych i niepublikowanych materiałów Urzędu Statystycznego w Szczecinie oraz z bazy danych przygotowanych przez Główny Urząd Statystyczny zawartych w Banku Danych Lokalnych w dziedzinach ludność i Narodowe Spisy Powszechne 2002 r. i 2011 r., a także z Bazy Demografia oraz baz danych Eurostatu. Cenne informacje pozyskano z raportów *Sytuacja demograficzna Polski* oraz *Sytuacja demograficzna Pomorza Zachodniego* (J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.) opracowanych przez Rządową Radę Ludnościową. Bardzo przydatne okazały się dokumenty Komisji Europejskiej, m.in. *European Commission adopted report on the impact of demographic change*, 2020 oraz krajowe – *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju*, 2013 czy *Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2030*. Wykorzystano również materiały statystyczne publikowane przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC.

Zakres czasowy opracowania obejmuje lata 1999–2019, a więc nieco ponad dwie dekady funkcjonowania województwa zachodniopomorskiego zgodnie z reformą administracyjną kraju z 1999 r. Natomiast dane w układzie powiatów są prezentowane za lata 2002–2019, w celu uzyskania kompletnych informacji statystycznych łącznie z utworzonym w 2002 r. powiatem łobeskim.

Liczba urodzeń i dzietność

Liczba urodzeń wraz z liczbą zgonów oraz wielkością salda migracji decydują o liczbie ludności. W województwie zachodniopomorskim liczba urodzeń żywych w latach 1999–2019 podlegała fazom wzrostu i spadku, wahała się od 18,2 tys. urodzeń w 2008 r. do 14,6 tys. w 2019 r. (ryc. 1).

Generalnie liczba urodzeń w województwie zachodniopomorskim w 2019 r. w stosunku do 1999 r. obniżyła się o 13,7%. W miastach spadek liczby urodzeń był słabszy (spadek o 4,4%) niż na wsi (28,6%). Zdecydowanej jednak zmianie uległy proporcje pomiędzy liczbą urodzeń małżeńskich i pozamałżeńskich. Województwo zachodniopomorskie pod względem liczby urodzeń pozamałżeńskich w 2019 r. zajmowało pierwsze miejsce w kraju. W 2019 r. dzieci urodzone w związkach partnerskich i przez kobiety samot-

Ryc. 1. Zmiany w liczbie urodzeń żywych w województwie zachodniopomorskim w latach 1999–2019.

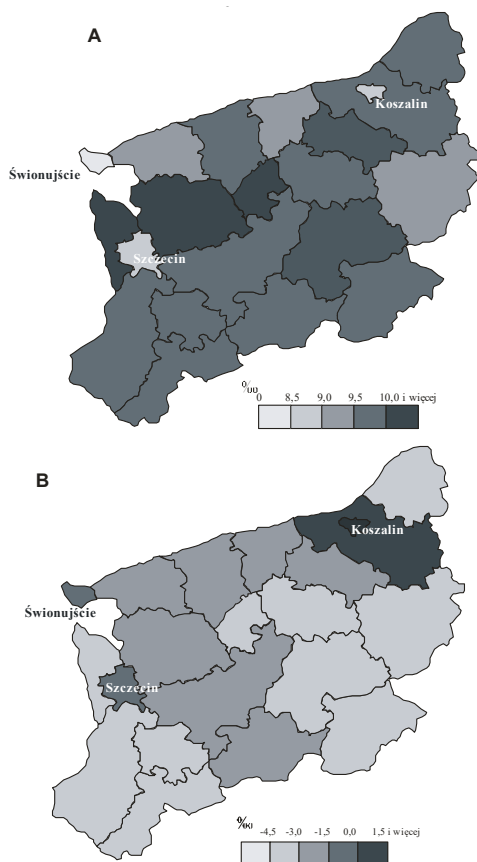
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

nie wychowujące dzieci stanowiły 41,8% ogółu urodzeń, podczas gdy w kraju co czwarty noworodek przychodził na świat poza związkiem małżeńskim. Wyjątkowość takiej sytuacji to wynik prawdopodobnie dwóch przesłanek. Z jednej strony są to konsekwencje wynikające z popegeerowskiej przeszłości, gdzie pozostawienie mieszkańców wsi na początku lat 90. ubiegłego stulecia bez dostatecznego zabezpieczenia materialnego zmusiło do fikcyjnych rozwodów w celu poprawy materialnej rodziny. Z drugiej strony to większy liberalizm obyczajowy, na co z pewnością ma wpływ sąsiedztwo granicy. Należy w tym miejscu podkreślić, że mieszkańcy diecezji szczecińsko-kamieńskiej (zajmuje dominującą część województwa zachodniopomorskiego) charakteryzują się najniższą w Polsce religijnością wyrażającą się najmniejszym odsetkiem *dominantes* (23,3% w 2019 r.) i *communicantes* (10,9% w 2019 r.), przy średniej w kraju odpowiednio: 36,9% i 16,7%. Jednocześnie województwo zachodniopomorskie zajmowało w 2018 r. pierwsze miejsce w kraju pod względem liczby stwierdzonych przestępstw przeciwko wolności, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności. Liczba takich przestępstw potwierdzonych przez policję w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w województwie zachodniopomorskim wynosiła 2,38, podczas gdy przeciętna w kraju kształtowała się na poziomie 0,87.

Biorąc pod uwagę natężenie urodzeń w 2019 r. w województwie zachodniopomorskim współczynnik rodności wynosił 8,6‰, zatem był niższy niż przeciętna w kraju (9,8‰) i w Unii Europejskiej (9,5‰). Z kolei współczynnik urodzeń w miastach w 2019 r. kształtował się na poziomie 8,6‰, podczas

gdy w 1999 r. wynosił 9,5‰, zaś na wsi w 1999 r. był równy 11,5‰, a w 2019 r. spadł do 8,7‰.

Wzorzec przestrzenny współczynnika urodzeń wykazuje tendencje odśrodkowe w kierunku wschodnim, z zaburzeniami w kierunku zachodnim, gdzie barierą pozostaje granica z Niemcami. Jak wynika z badań w układzie przestrzennym zarysowują się pewne dysproporcje wewnątrzregionalne. Dokonując analizy średniej wartości współczynnika urodzeń w latach 2002–2019 daje się zauważyć różnice pomiędzy rdzeniem regionu o słabszej skłonności mieszkanki do macierzyństwa a obszarami peryferyjnymi o większym zaangażowaniu w rolę matki (ryc. 2A). Interesujące są spostrzeżenia odnośnie do przyrostu natężenia urodzeń, które bardziej dynamicznie następują w miastach na prawach powiatu, a ulegają drastycznemu spadkowi w powiatach ziemskich o usytuowaniu peryferyjnym (ryc. 2B).

Ryc. 2. Zmiany w natężeniu urodzeń w województwie zachodniopomorskim.

A – średnia rodność 2002–2019 r., B – wzrost/spadek natężenia rodności w latach 2002–2019.

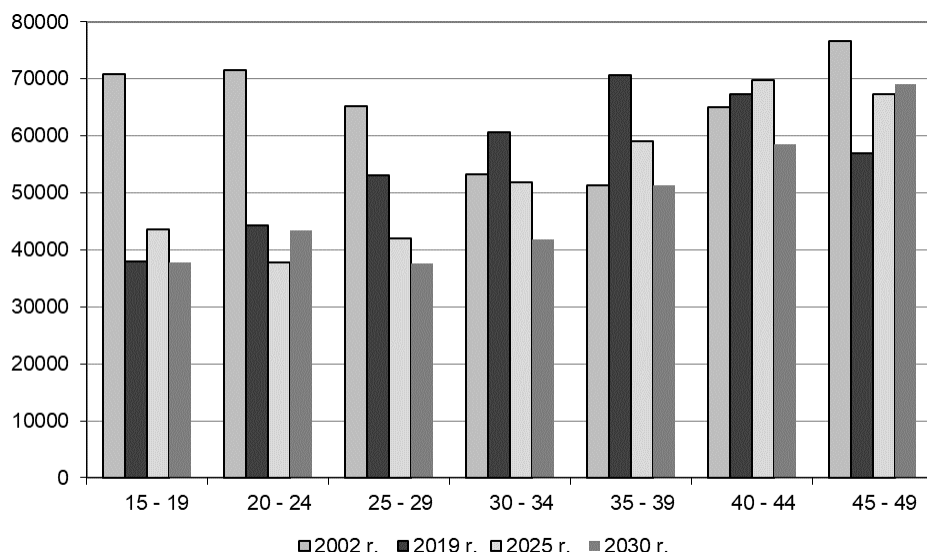
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Prawdopodobnie ma to związek z kurczeniem demograficznym obszarów peryferyjnych, które ze względu na małą atrakcyjność miejsca zamieszkania i pracy stają się obszarami depopulacyjnymi, a zgodnie z zasadą selektywności migracji opuszczają je głównie ludzie młodzi o potencjalnie wysokiej prężności biologicznej.

Niezwykle ważna w przypadku badań zachowań prokreacyjnych pozostaje analiza współczynnika dzietności (TFR), daje ona bowiem informację o stanie zastępowalności pokoleń. W województwie zachodniopomorskim współczynnik dzietności od 1999 r. wykazuje tendencje spadkowe i utrzymuje się na poziomie niższym (1,299) niż przeciętna w kraju (1,419). Biorąc pod uwagę wartość współczynnika dzietności w 2019 r. województwo zachodniopomorskie obok świętokrzyskiego (1,235) i opolskiego (1,273) należało do województw o najmniejszym współczynniku dzietności. Od 1999 r. spadła ona poniżej 1,3, co według P. Szukalskiego (2015a) świadczy o ryzyku stałego zmniejszania się liczebności populacji, jest niebezpieczne dla biologicznej ciągłości populacji, a nawet staje się wartością alarmistyczną, wymagającą podejmowania działań o charakterze pronatalistycznym. Jeśli rozpatrzymy uśredniony rozkład współczynnika dzietności za lata 2002–2019, to aż 10 powiatów spośród 21 pozostaje w stanie alarmistycznym zagrażającym biologicznej ciągłości populacji, natomiast pozostałe powiaty znajdują się w stanie ryzyka stałego zmniejszania się liczebności populacji (współczynnik dzietności w przedziale 1,3–1,5). We wzorcu przestrzennym, podobnie jak w przypadku współczynnika urodzeń, im większy dystans od rdzenia regionu tym większy jednoczesny wzrost współczynnika dzietności.

Utrzymywanie się długo niskiej dzietności według I.E. Kotowskiej (2019) prowadzi nie tylko do spadku liczby ludności, ale przede wszystkim do głębokich i trudno odwracalnych zmian struktury wieku. Prognozy przygotowane przez GUS zakładają spadek wielkości populacji w województwie zachodniopomorskim z 1,7 mln w 2019 r. do 1,5 mln w 2050 r., czyli o 14,4% w porównaniu z 2019 r. Zmieniają się również proporcje pomiędzy osobami w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym. Populacja osób w wieku przedprodukcyjnym zmniejszy się z 287,1 tys. w 2019 r. do 204,0 tys. w 2050 r., zwiększy się natomiast liczba osób w wieku poprodukcyjnym o 96,7 tys. – z 340,0 tys. w 2019 r. do 436,7 tys. w 2050 r. Stałe wydłużanie się życia ludzkiego przy malejącej liczbie urodzeń doprowadzi w konsekwencji do starzenia się populacji województwa zachodniopomorskiego (E. Rydz i in., 2018). Dodatkowo niekorzystnym zmianom ulegnie struktura kobiet w wieku rozrodczym (ryc. 3).

W latach 2019–2030 liczba kobiet w wieku rozrodczym 15–49 lat zmniejszy się o 113,8 tys., tj. o 25,2%, a liczba kobiet w wieku o najwyższej rodności w wieku 25–29 lat ulegnie obniżeniu z 65,1 tys. do 37,6 oraz w wieku 30–34 lata z 53,2 tys. do 41,2 tys., tj. odpowiednio o 42,3% i 21,5%. Jak wynika

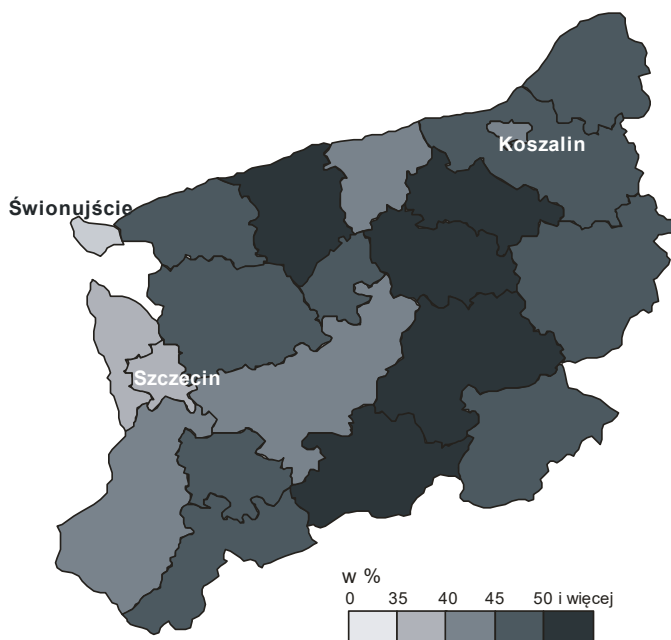
Ryc. 3. Zmiany liczby kobiet w wieku rozrodczym w województwie zachodniopomorskim w latach 2002–2030.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

z badań, kwestie związane z niską dzietnością należy regulować przez odpowiednią politykę rodzinną i politykę rynku pracy. Rolę i rangę wyzwań demograficznych dostrzegają zarówno władze krajowe, jak i europejskie. Komisja Europejska w sprawozdaniu dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie skutków zmian demograficznych (*Sprawozdanie Komisji...*, 2020) wskazuje, że zmniejszająca się liczba ludności w wieku produkcyjnym uwiadamia potrzebę wykorzystania przez Europę i jej rynek pracy wszystkich jej atutów, talentów i różnorodności. Szczególnie odnosi się do zachowania aktywności zawodowej kobiet poprzez opracowanie i wdrażanie skutecznych strategii godzenia życia zawodowego z prywatnym. Zwiększenie zatrudnienia kobiet będzie możliwe, ale przy stworzeniu takich warunków, które pozwolą – zwłaszcza kobietom mającym małe dzieci – na zachowanie aktywności zawodowej, przez m.in. systemy urlopowe czy telepracę. Proponowane przez UE rozwiązania znajdują odzwierciedlenie w dokumencie krajowym Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2030 (2020), gdzie wskazuje się na większą aktywizację zawodową kobiet poprzez promowanie elastycznych zasad ich czasu pracy, a także upowszechnienie możliwości zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy.

Z kolei jeśli chodzi o politykę prorodzinną, to w tym miejscu należałoby odpowiedzieć na pytanie, czy pieniężne instrumenty polityki rodzinnej, a głównie świadczenie wychowawcze wypłacane w ramach rządowego programu Rodzina 500+ jest skutecznym instrumentem wzrostu dzietności.

Prowadzone przez O. Zajkowską (2020) badania przeglądowe wskazują, że nie istnieje jedno uniwersalne rozwiązanie problemu niskiej dzietności lub ubóstwa dzieci. W mojej ocenie, ale również J. Nowak (2018), P. Szukałskiego (2019) czy I. Magdy i in. (2019), za wcześnie jest jeszcze na definitywne określenie wpływu przyjętego programu. W trakcie realizacji programu Rodzina 500+ liczba urodzeń w województwie zachodniopomorskim w latach 2017–2019 uległa zmniejszeniu, podobnie jak przeciętna liczna rodzin pobierających świadczenie wychowawcze (spadek z 101,4 tys. w 2017 r. do 92,8 tys. w 2018 r.) czy liczba dzieci, na które rodziny otrzymują świadczenie (spadek z 149,3 tys. w 2017 r. do 137,4 tys. dzieci w 2018 r.). W 2018 r. odsetek dzieci z świadczeniem wychowawczym w ramach programu 500+ był niższy w miastach niż na wsiach i wahał się od 31,2% w powiecie grodzkim Świnoujście do 51,7 % w powiecie białogardzkim (ryc. 4).

Ryc. 4. Odsetek dzieci ze świadczeniem wychowawczym w ramach programu Rodzina 500+ w województwie zachodniopomorskim w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

W układzie przestrzennym zarysowuje się tendencja odśrodkowa, im dalej od Szczecina tym większa liczba dzieci otrzymujących wsparcie. Największy odsetek dzieci korzystających ze świadczenia wychowawczego występuje na terenie wiejskich obszarów peryferyjnych województwa zachodniopomorskiego, które w dalszym ciągu pozostają naznaczone styg-

matem obszarów popegeerowskich o niskim kapitale społecznym i ludzkim oraz słabym rozwoju gospodarczym (ryc. 4).

Zmiany współczynnika płodności i konsekwencje

Dobrym wskaźnikiem zmian prokreacyjnych pozostają cząstkowe współczynniki płodności, które pozwalają ocenić natężenie urodzeń w poszczególnych grupach wiekowych w układzie jednorocznym lub pięcioletnim (tab. 1). W województwie zachodniopomorskim w latach 1999–2019 zarysowała się tendencja spadkowa wartości cząstkowych współczynników płodności w grupie kobiet najmłodszych (15–19 lat i 20–24 lata), przy wzrostach płodności w grupie powyżej 25 lat. Dodatkowo maksimum rozkładu płodności zostało przesunięte do grupy wiekowej 25–29 lat. Podobne tendencje zaobserwować można w miastach, gdzie zmiany rozkładu płodności polegały na spadku wartości cząstkowych współczynników w grupie wieku 15–24 lata przy rosnącej wartości współczynników płodności w wieku 25–44 lata i maksimum rozkładu płodności w grupie wieku 25–29 lat. Na terenach wiejskich zmiany w rozkładach płodności były zbliżone do układów miejskich, choć tempo tych zmian było słabsze. Zaprezentowane przemiany współczynników płodności doprowadziły do zmian wzorców płodności (M. Podogrodzka, 2011) (tab.1). W województwie zachodniopomorskim do 2000 r. nastąpiło przejście od wzorca I (najwyższe wartości współczynnika płodności występowały w wieku 20–24 lata i były wyraźnie niższe niż zaobserwowane w wieku 25–29 lat), poprzez wzorzec III (wartości współczynnika płodności w wieku 20–24 lata są wyraźnie niższe niż w wieku 25–29 lat) aż do pojawienia się w 2010 r. wzorca V (natężenie płodności jest najwyższe w wieku 25–29 lat, a w wieku 20–24 jest niższe w porównaniu z wiekiem 30–34 lata). Nieco inaczej kształtowały się wzorce płodności w miastach.

Tab. 1. Płodność i wzorzec płodności kobiet w województwie zachodniopomorskim w latach 1999-2019.

Lata	Płodność – urodzenia żywe na 1000 kobiet w wieku								Wzorzec płodności
	15–49	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–45	45–49	
Ogółem									
1999	35,8	24,3	87,7	80,8	46,0	20,2	5,0	0,2	I
2000	35,7	23,8	82,6	82,0	46,1	20,6	5,0	0,3	I
2005	36,5	19,4	63,4	84,4	54,5	21,0	4,9	0,2	III
2010	41,6	19,4	59,9	83,6	67,8	29,7	5,7	0,2	V
2015	37,2	17,3	49,7	78,7	65,9	26,8	6,5	0,3	V
2019	37,2	13,5	50,1	83,3	72,5	33,0	7,1	0,4	V

Miasta									
1999	30,9	19,9	75,2	75,9	43,4	17,1	3,9	0,2	II
2000	31,2	19,5	70,2	77,6	44,2	17,8	4,2	0,2	II
2005	33,9	16,4	54,2	80,1	55,1	20,4	4,1	0,1	III
2010	39,6	16,5	49,6	80,3	68,6	29,2	5,7	0,2	V
2015	36,1	14,7	42,0	76,3	67,9	26,7	6,5	0,2	V
2019	37,6	11,8	46,6	86,8	76,7	34,1	7,4	0,4	V
Wieś									
1999	48,0	33,6	116,4	92,0	52,1	27,6	8,2	0,1	I
2000	46,8	32,6	111,3	92,0	50,4	27,0	7,3	0,5	I
2005	42,3	25,0	82,5	95,1	52,9	22,2	6,8	0,4	III
2010	45,8	24,3	78,7	90,7	65,8	31,0	5,7	0,2	III
2015	39,6	21,9	62,8	83,7	61,0	26,9	6,6	0,5	III
2019	36,5	16,5	56,1	78,5	63,0	30,3	6,5	0,3	V

Źródło: Roczniki statystyczne województwa zachodniopomorskiego 2001–2002, Baza Demografia.

Urodzenia żywe według kolejności urodzenia dziecka

Zmiany liczby i natężenia urodzeń znajdują odzwierciedlenie w odniesieniu do kolejności urodzeń. Z kolei analiza liczby urodzeń według kolejności urodzenia dziecka świadczy o zmieniającym się modelu rodziny. W latach 1999–2019 w województwie zachodniopomorskim ogółem, a także w miastach i na wsi, zmalał udział urodzeń pierwszych (z 48,5% w 1999 r. do 43,1% w 2019 r.) oraz urodzeń czwartego i kolejnego dziecka (z 10,8% w 1999 r. do 6,3% w 2019 r.). W strukturze kolejności zarówno w miastach, jak i na wsi dominują urodzenia pierwsze (tab. 2). W 1999 r. stanowiły one w miastach 52,5% ogółu urodzeń, a na wsiach 42,1%, podczas gdy ich udział w 2019 r. wyraźnie uległ zmniejszeniu do 45,0% w miastach i do 38,9% na wsi. Korzystniej natomiast w okresie 1999–2019 wypada udział urodzeń drugich i trzecich – wzrost o 6,6% urodzeń drugich i o 1,6% urodzeń trzecich w miastach oraz wzrost o 11,3% urodzeń drugich i o 1,6% urodzeń trzecich na wsi.

Tab. 2. Struktura urodzeń według kolejności (w %) w województwie zachodniopomorskim w latach 1999-2019.

Wyszczególnienie	Kolejność urodzenia dziecka						
	1	2	3	4	5	6	7 i dalsze
Ogółem							
1999	48,5	28,5	12,2	5,1	2,8	1,3	1,6
2005	52,8	31,4	9,1	3,5	1,6	0,9	0,9
2010	50,5	34,0	10,1	3,1	1,3	0,5	0,6
2015	47,9	36,9	10,2	2,9	1,1	0,5	0,5
2019	43,1	36,9	13,7	4,0	1,4	0,6	0,4
Miasta							
1999	52,5	30,2	10,9	3,7	1,5	0,7	0,7
2005	55,4	32,2	7,8	2,6	1,0	0,6	0,4
2010	52,5	34,2	9,1	2,6	0,9	0,4	0,3
2015	48,6	38,0	9,3	2,4	0,8	0,4	0,4
2019	45,0	36,8	12,5	3,7	1,1	0,5	0,3
Wieś							
1999	42,1	25,8	14,5	7,5	4,8	2,2	3,1
2005	48,1	29,9	11,3	5,0	2,5	1,5	1,5
2010	46,9	33,6	11,8	4,0	2,1	0,7	1,0
2015	46,4	34,8	12,0	3,8	1,7	0,7	0,7
2019	38,9	37,1	16,2	4,8	1,8	0,6	0,6

Źródło: Rocznik statystyczny województwa zachodniopomorskiego, 2001, Baza Demografia.

Niestety, niepokojącym zjawiskiem pozostaje z jednej strony malejący udział urodzeń pierwszych, z drugiej zaś – urodzeń czwartej i dalszej kolejności, czyli spadek o 4,5% w województwie zachodniopomorskim ogółem, w miastach o 0,9% i na wsi o 9,8%. Na podstawie przeprowadzonej analizy należy zaznaczyć, że w województwie zachodniopomorskim zarysowuje się tendencja do ograniczenia urodzeń dzieci o wyższej kolejności.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań jednoznacznie wynika, że w województwie zachodniopomorskim, podobnie jak w kraju i pozostałych państwach Unii Europejskiej, coraz bardziej uwidaczniają się zmiany w zachowaniach prokreacyjnych mieszkańców, co dobrze wyjaśnia teoria drugiego przejścia demograficznego. Postępujący spadek liczby urodzeń zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich, które jeszcze pod koniec ubiegłego wieku były zapleczem zasobów pracy, głównie na potrzeby miejskich rynków pracy, powoduje kurczenie się demograficzne jednostek. Dodatkowo utrzymująca się niska płodność kobiet wraz ze spadkiem natężenia wartości częściowych współczynników w grupie podwyższonej rodności łącznie z przesunięciem

maksimum rozkładu do grupy wieku 25–29 lat, zarówno w miastach, jak i na wsi, a także wzrost średniego wieku matki w momencie porodu oraz spadek liczby urodzeń czwartych i kolejnych przy wysokim odsetku urodzeń pozamałżeńskich ujawnił problem zmian zachowań prokreacyjnych. Należy sądzić, iż mamy do czynienia z dwoma wzorcami zachowań prokreacyjnych. Jeden z nich to świadoma bezdzietność lub jedno dziecko w późnym okresie macierzyństwa, drugi – to zwiększenie liczby dzieci poprzez urodzenia drugie i trzecie. Monitorowane zmiany zachowań prokreacyjnych jednoznacznie wskazują, że w województwie zachodniopomorskim obniżenie dzietności może w przyszłości skutkować nuklearyzacją rodziny, a nawet bezdzietnością z wyboru. Z kolei zmniejszająca się liczba kobiet w wieku prokreacyjnym, a także obserwowany trend późnego macierzyństwa wpłynąć mogą negatywnie na liczbę urodzeń. W zaistniałej sytuacji dużą rolę należy przypisać polityce rodzinnej wspierającej prokreację. Trudno jeszcze obecnie mówić o wpływie programu 500+ na wzrost liczby urodzeń w województwie zachodniopomorskim. W nawiązaniu jednak do odpowiedzialnej reakcji Komisji Europejskiej i władz krajowych w zakresie stworzenia warunków do powrotu przynajmniej prostej zastępowalności pokoleń, racjonalnym rozwiązaniem wydaje się stworzenie możliwości łącznia pracy zawodowej kobiet z życiem rodzinnym.

Spis literatury:

- Baza Demografia, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa – <https://www.demografia.stat.gov.pl> [dostęp: 27.03.2021].
- BDL GUS, Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa <https://bdl.stat.gov.pl> [dostęp: 25.03.2021].
- Eberhardt P., 2011, *Phases to the demographic development of Poland*, Czasopismo Geograficzne, 82 (1-2), s. 151–171.
- *European Commission adopted report on the impact of demographic change*, 2020 – <https://ec.europa.eu> [dostęp: 25.03.2021].
- Fihel A., Kielkowska M., Radziwinowiczówna A., Rosińska A., 2017, *Determinanty spadku płodności w Polsce – próba syntezy*, Studia Demograficzne, 2 (172), s. 35–69.
- Frątczak E., Jeleń-Osiecka M., 2015, *Przemiany płodności – intencje rodzicielskie – relacje międzygeneracyjne w Polsce* [w:] W. Majkowski (red.), *Rodzina: dobro zagrożone*, Wydawnictwo DEHON, Kraków, s. 13–60.
- Frejka T., 2011, *The role of contemporary childbearing postponement and recuperation in shaping period fertility trends*, Comparative Population Studies, 36 (4), s. 927–958.
- Frejka T., Gietel-Basten S., 2016, *Fertility and family policies in Central and Eastern Europe after 1990*, Comparative Population Studies, 41 (1), s. 3–56.

- Hryniewicz J., Potrykowska A. (red.), 2017, *Sytuacja demograficzna Pomorza Zachodniego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, XVI, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Janiszewska A., 2013, *Zachowania matrymonialne i prokreacyjne w Polsce – ujęcie geograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jażewicz I., 2020, *Zasoby kapitału ludzkiego w Polsce północnej, Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 64 (4), s. 135–149.
- Kotowska, I. E., 2017, *Polityka rodzinna a nowe koncepcje dotyczące spadku płodności w krajach europejskich* [w:] M. Bednarski, Z. Czepulis–Rutkowska, D. Głogosz (red.), *O racjonalną politykę rodzinną. Rodzina formacją niezastąpioną?*, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog” – IPiSS, Warszawa, s. 121–129.
- Kotowska I. E., 2019, *Uwagi o urodzeniach i niskiej dzietności w Polsce oraz polityce rodzinnej wspierającej prokreację*, *Studia Demograficzne*, 2 (176), s. 11–29.
- Kurek S., 2012, *Przemiany demograficzne w Polsce w świetle teorii drugiego przejścia demograficznego w ujęciu przestrzennym* [w:] A. Rączaszek (red.), *Demograficzne uwarunkowania rozwoju społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice, s. 217–230.
- Kurek S., Lange M., 2012, *Zmiany zachowań prokreacyjnych w ujęciu przestrzennym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Kurkiewicz J., 1998, *Modele przemian płodności w wybranych krajach europejskich w świetle drugiego przejścia demograficznego*, *Zeszyty Naukowe, Akademia Ekonomiczna, Kraków, Seria Specjalna: Monografie*, 131.
- Magda I., Brzeziński M., Chłoń-Domińczak A., Kotowska I. E., Myck M., Najsztub M., Turowicz J., 2019, *Raport Rodzina 500+ - ocena programu i propozycje zmian*, Instytut Badań Strukturalnych (IBS), Centrum Analiz Ekonomicznych CenEA, GRAPE, Szkoła Główna Handlowa, Uniwersytet Warszawski.
- Michalski T., 2012, *Przemiany w liczbie ludności i ruchu rzeczywistym w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin.
- Nowak J., 2018, *Zmiana liczby urodzeń w Polsce w kontekście wprowadzenia Rządowego Programu Rodzina 500+, Słupskie Prace Geograficzne*, 15, s. 241–256.
- Okólski M., 2005, *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Podogrodzka M., 2011, *Przestrzenne zróżnicowanie płodności w Polsce*, *Studia Demograficzne*, 2 (160), s. 85–106.
- *Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa strategia rozwoju kraju*, 2013, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa.

- *Roczniki statystyczne województwa zachodniopomorskiego 2001–2020*, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Szczecin.
- Rydz E., Jażewicz I., Szymańska W., 2018, *Demograficzne czynniki starzenia się ludności miast województwa zachodniopomorskiego* [w:] S. Kurek, *Człowiek w przestrzeni, człowiek w gospodarce. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Długoszowi*, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków, *Prace Monograficzne* 840, s. 57–74.
- *Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów w sprawie skutków zmian demograficznych*, 2020, Komisja Europejska, Bruksela.
- *Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2030*. Załącznik do uchwały Nr 184/2020 Rady Ministrów z dnia 14 grudnia 2020 r., Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- *Sytuacja demograficzna Polski – raporty 2012 – 2019*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Szukalski P., 2015a, *Przestrzenne zróżnicowanie dzietności w Polsce*, *Wiadomości Statystyczne*, 4, s.13–27.
- Szukalski P., 2015b, *Przemiany zachowań rozrodczych w województwie łódzkim* [w:] P. Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 33–57.
- Szukalski P., 2019, *Zmiany zachowań rozrodczych w XXI wieku – czy program Rodzina 500+ ma na nie wpływ?* [w:] E. Osewska, J. Stala (red.), *Rodzina w społeczeństwie – relacje i wyzwania*, WN UPJPII, Kraków, 53–74.
- Van de Kaa D. J., 1994, *The second demographic transition revisited: theories and expectations* [w:] G. C. N. Beets et al. (eds.), *Population and family in the Low Countries 1993*. Lisse, Zwets and Zeitlinger, s. 81-126.
- Van de Kaa D.J., 2002, *The idea of a second demographic transition in industrialized countries*, *The Japanese Journal of Population*, 1 (1), s. 1-34.
- Zajkowska O., 2020, *Pieniężne instrumenty polityki rodzinnej a dzietność i aktywność zawodowa kobiet*, *Studia Demograficzne*, 1 (177), s. 87-105.

Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego dotyczącego przestępstw stwierdzonych w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego

Wstęp

Pojęcie bezpieczeństwa początkowo było związane głównie z bezpieczeństwem militarnym państwa, lecz z biegiem czasu jego ramy zaczęły ulegać rozszerzeniu, warunkując wykształcanie się nowych obszarów badawczych (M. Malec, 2006). Z tego też względu obecnie istnieje wiele definicji bezpieczeństwa, ponieważ jest ono rozpatrywane w wielu dyscyplinach naukowych. W. Pokruszyński (2013) wyróżnia trzy znaczenia tego pojęcia:

- stan spokoju, pewności, wolności od zagrożeń i strachu,
- proces, w którym stan bezpieczeństwa i jego organizacja podlegają metamorfozom stosownie do uwarunkowań,
- potrzeba i wartość człowieka.

O tym, jak ono jest ważne dla człowieka świadczy tzw. piramida potrzeb ludzkich według A. Masłowa, w której potrzeba ogólnie rozumianego bezpieczeństwa zajmuje drugie miejsce po potrzebach fizjologicznych (S. A. Rathaus, 2004).

W naukach społecznych wyraźne jest bardzo ogólne podejście do bezpieczeństwa, rozumianego jako zaspokojenie następujących potrzeb: istnienie, przetrwanie, pewność, stabilność, tożsamość, niezależność, ochrona poziomu i jakości życia (P. Grzywa, 2017). W niniejszym opracowaniu przyjęto natomiast węższą konceptualizację tego pojęcia posługując się definicją S. Bolesty (A. Zieliński, 2017). Zgodnie z nią bezpieczeństwo publiczne jest systemem rozwiązań prawnych, a także relacji społecznych mających oparcie w regulacjach prawnych. Ich zadaniem jest ochrona życia, zdrowia i mieszkania ludzi oraz likwidacja skutków zagrożeń. Tak rozumiane bezpieczeństwo publiczne można rozpatrywać według zagrożeń ujętych w trzech aspektach: wynikających ze zdarzeń losowych, tych występujących w miejscu pracy i nauki, a także tych związanych z przestępczością.

Problematyka bezpieczeństwa publicznego nie należy do nowych tematów badawczych. Studiując literaturę przedmiotu można wyróżnić publikacje ukazujące to zagadnienie w sposób ogólny (E. Rydz. i W. Szymańska, 2007; K. Sienkiewicz-Małyjurek, 2010; A. Czop, 2012; T. Michalski, 2012; A. Sompolska-Rzechuła, 2016; P. Ostrowski, 2018), ale również takie, które

traktują bezpieczeństwo publiczne bardziej szczegółowo, odnosząc się do konkretnych zagrożeń (J. Bogusławski, 2005; R. Drożdż i P. Wojdakowski, 2008; W. Oleszak, 2012; E. Laurman-Jarząbek i in., 2014; J. Zboina, 2018).

Przestępstwo można zdefiniować jako czyn osoby fizycznej (czyn rozumie się zarówno jako działanie, jak i zaniechanie, jeśli do określonego działania sprawca był zobowiązany) związany z zachowaniem się człowieka, uewnętrzniony oraz związany z jego wolą. Oddziałuje on ujemnie na stosunki społeczne (K. Ślawik, 1988).

Pod pojęciem przestępczości stwierdzonej należy natomiast rozumieć ogół czynów, których charakter jako przestępstw znalazł potwierdzenie w efekcie przeprowadzonego postępowania przygotowawczego zakończonego (*Statystyka...*). Przystępując do analizy tej kategorii przestępczości należy mieć na uwadze, że obejmuje ona jedynie część przestępczości rzeczywistej. Jak ujął to B. Hołyst (1999) można wyróżnić cztery zakresy znaczeniowe przestępczości. Najszerzy jest nazwany przestępczością rzeczywistą, następnie jest przestępczość ujawniona. Z kolei w niej zawiera się (będąca przedmiotem analizy) przestępczość stwierdzona, a w niej przestępczość osądzona. Wpływ na to, że przestępczość stwierdzona jest mniejsza od rzeczywistej ma wiele czynników. Do najważniejszych należy zaliczyć brak zgłoszeń ofiar o zaistniałych przestępstwach (powodowany m.in. przez minimalne straty, obawę przed zemstą ze strony przestępców, brak wiary w skuteczność organów ścigania, dotychczasowe negatywne doświadczenia w kontaktach z policją (T. Cielecki, 1999)), a także rozbieżność interesów (gdyż policja dąży głównie do ujęcia i ukarania sprawcy przed sądem, a poszkodowany oczekuje zadośćuczynienia krzywdom) (J. Fiebig i in., 2004).

W niniejszym opracowaniu głównym problemem badawczym jest analiza zróżnicowania przestrzennego dotyczącego bezpieczeństwa publicznego odnoszącego się do przestępczości stwierdzonej w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w celu podjęcia próby syntetycznej oceny sytuacji społecznej w tym zakresie w tychże powiatach. Przedział czasowy obejmuje jeden profil będący średnią z lat 2014–2016.

Przestępstwa stwierdzone można dzielić na wiele typów. Wydaje się, że ramy tego podziału z jednej strony wyznacza kodeks karny (*Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, 1997), w którym wyróżniono 22 typy przestępstw, z drugiej zaś klasyfikacja zaproponowana przez K. Sienkiewicz-Małyjurek i Z. T. Niczyporuk (2010), w której wyróżniono dwie grupy przestępstw:

- Przestępczość kryminalną, stanowiącą zagrożenie dla obowiązującego porządku prawnego. Zalicza się do niej m.in. kradzieże (z włamaniem, mienia prywatnego, samochodów), fałszerstwa, zabójstwa, gwałty, uszkodzenia ciała, bójki i pobicia, napady, rozboje i kradzieże rozbójnicze, przestępstwa przeciwko rodzinie, narkotykowe, pedofilię i pornografię.

- Przestępczość gospodarczą, zawierającą przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu (są to m.in. oszustwa, piractwo intelektualne i towarowe, spekulacje, zagarnięcia mienia społecznego, wyłudzenia, niegospodarność).

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto jeszcze inny podział, który widnieje poniżej. Zmienne użyte w tym miejscu dzielą się na dwie grupy. Pierwsza obejmuje trzy zmienne i dotyczy natężenia przestępczości stwierdzonej w podziale na przestępstwa o charakterze kryminalnym, gospodarczym i drogowym. Do drugiej należą również trzy zmienne, opisujące wykrywalność sprawców przestępstw stwierdzonych w analogicznym podziale jak w grupie pierwszej. Powyższe grupy przestępstw wyodrębniono na podstawie publikowanych statystyk policyjnych.

- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców. Zmienna ta jest destymulantą.
- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców (destymulanta).
- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze drogowym na 1000 mieszkańców (destymulanta).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym. W tym przypadku jest to stymulanta.
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym (stymulanta).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym (stymulanta).

W przeprowadzonych badaniach wykorzystano dane statystyczne pochodzące z baz danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku oraz Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie. Opierając się na publikacji T. Michalskiego (2012) w celu ich opracowania zastosowano następujące metody analizy przestrzennej:

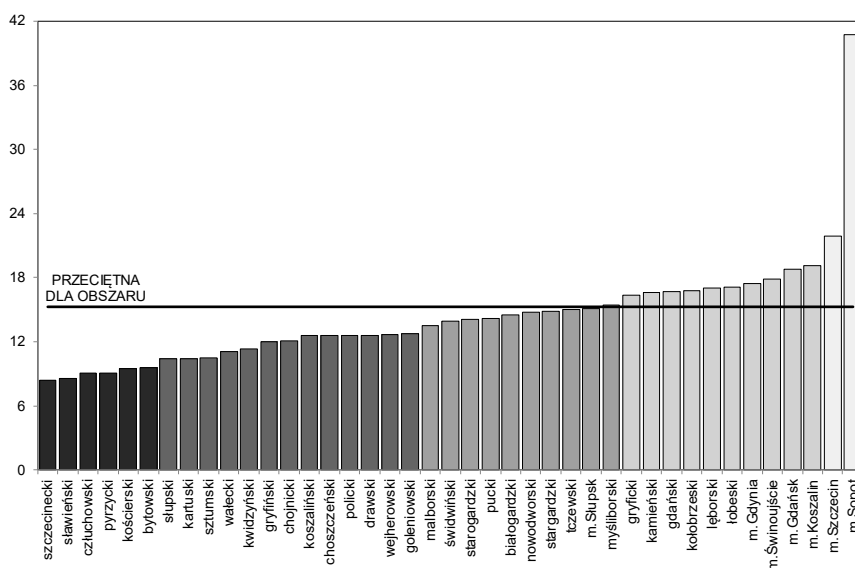
- klasyfikacja jednocechowa oparta na kryterium rozstępu krytycznego Hellwiga (Z. Hellwig, 1968) – dla oceny sytuacji społecznej w zakresie poszczególnych zmiennych w powiatach,
- wskaźnik syntetyczny Perkala zbudowany na podstawie standaryzowanych zmiennych diagnostycznych (J. J. Parysek i L. Wojtasiewicz, 1979); klasyfikacja wielocechowa metodą Warda przy odległości euklidesowej (J. J. Parysek 1982) – dla podsumowania sytuacji społecznej dotyczącej bezpieczeństwa publicznego.

Charakterystyka sytuacji

Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców

Pierwszą ze zmiennych analizowanych na potrzeby diagnozy sytuacji w zakresie bezpieczeństwa publicznego jest liczba przestępstw stwierdzonych

przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców. W latach 2014-2016 na obszarze województw pomorskiego i zachodniopomorskiego wyniosła ona: 15,3 na 1000 mieszkańców. Wartości w poszczególnych powiatach wahały się od 8,4 w pow. szczecineckim do 40,8 w Sopocie, wykazując przy tym przeciętną zmienność (współczynnik zmienności właściwej 36,86%). Z uwagi na zaistniałe zróżnicowanie samorządy podzielono na pięć grup (ryc. 1). Najmniejszą liczbę przestępstw kryminalnych na 1000 mieszkańców odnotowano w pierwszej grupie, co świadczy o bardzo dobrej sytuacji (od 8,4 w szczecineckim do 9,6 w bytowskim). W kolejnym zbiorze sytuacja jest dobra (od 10,4 w słupskim do 12,8 w goleniowskim). Następną grupę tworzą jednostki administracyjne o sytuacji przeciętnej (od 13,5 w malborskim do 15,4. w myśliborskim). Przedostatni zbiór cechuje sytuacja zła (od 16,3 w gryfickim do 19,1 w Koszalinie). Ostatnia grupa zawiera dwa elementy o największej liczbie przestępstw kryminalnych na 1000 mieszkańców (od 21,9 w Szczecinie do 40,8 w Sopocie). Sytuacja jest tutaj bardzo zła.

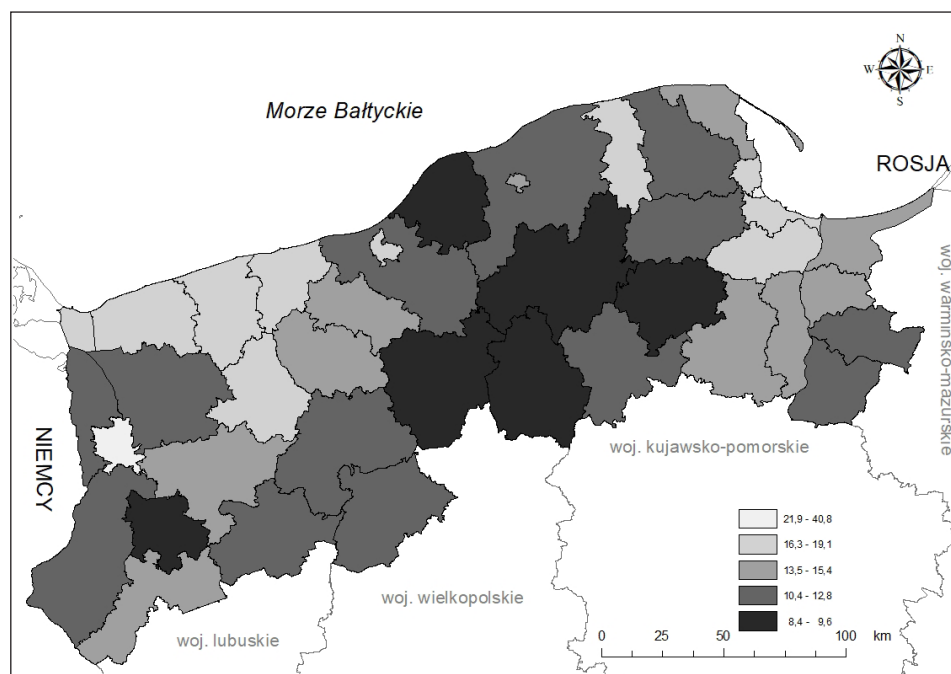

Ryc. 1. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Rozpatrując zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 2) można stwierdzić, że najkorzystniejsza sytuacja występuje w czteroelementowym bloku usytuowanym w centralno-południowej części obszaru (bytowski, kościerski, szczecinecki i człuchowski) oraz w dwóch pojedynczych jednostkach na północy (ślawieński) i na południowym zachodzie (pyrzycki). Korzystnie

prezentują się również samorządy zgrupowane w układach rozlokowanych na zachodzie – wokół rdzenia aglomeracji szczecińskiej (goleniowski, policki, gryfiński), na południu województwa zachodniopomorskiego (drawski, choszczeński, walecki), na północy (koszaliński, słupski), na północnym wschodzie – w sąsiedztwie Trójmiasta (wejherowski, kartuski) i na południowym wschodzie (sztumski, kwidzyński). Wyjątkiem jest tutaj umiejscowiony pojedynczo na południu powiat chojnicki. Niekorzystna sytuacja obejmuje natomiast większość miast na prawach powiatu (z wyłączeniem Słupska), a także sąsiadujący ze Świnoujściem od wschodu poczwórny blok (kamieński, gryficki, kołobrzeski, łobeski), jak również znajdujące się w granicach województwa pomorskiego na północy – powiat lęborski i na południe od Trójmiasta – powiat gdański. W pozostałych jednostkach administracyjnych sytuację można określić jako przeciętną.

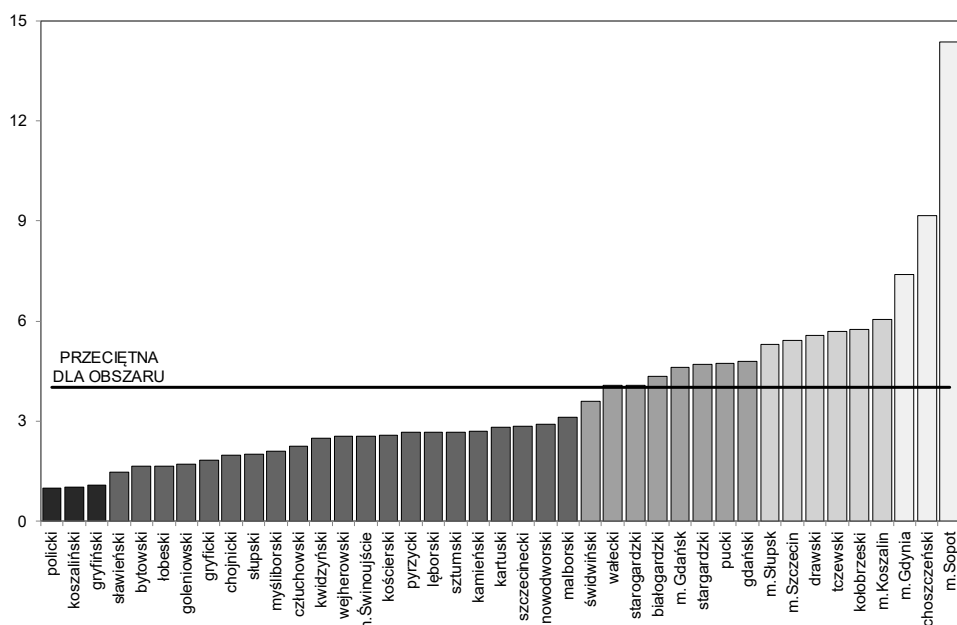
Ryc. 2. Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców

Kolejną zmienną wziętą do analizy są przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców. W latach 2014-

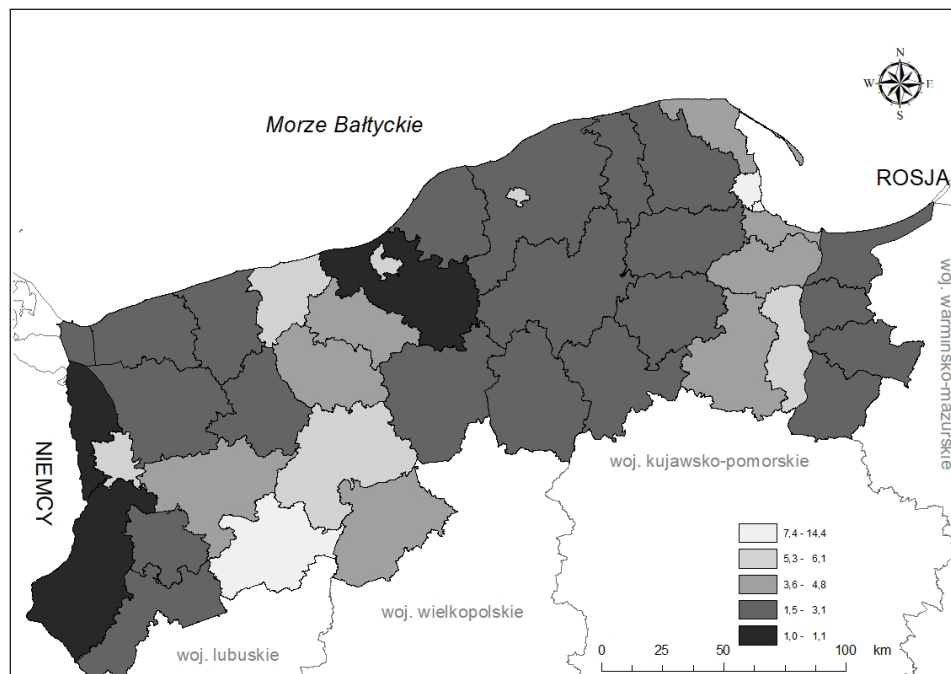
2016 w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego ich liczba wyniosła przeciętnie 4,0 na 1000 mieszk. Wartości skrajne odnotowano w powiecie polickim – 1,0 na 1000 mieszk. oraz w Sopocie – 14,4 na 1000 mieszk., przy czym wszystkie cechowały się dużą zmiennością na co wskazuje współczynnik zmienności właściwej (67,44%). Biorąc pod uwagę zaistniałe zróżnicowanie powiaty podzielono na pięć grup (ryc. 3). Bardzo dobra sytuacja, a zarazem najmniejsza liczba przestępstw gospodarczych na 1000 mieszk. charakteryzuje pierwszą grupę (od 1,0 w polickim do 1,1 w gryfińskim). W kolejnym, największym zbiorze sytuacja jest dobra (od 1,5 w sławieńskim do 3,1 w malborskim). Następną grupę tworzą samorządy o przeciętnej sytuacji (od 3,6 w świdwińskim do 4,8 w gdańskim). Sytuację w przedostatnim zbiorze można określić jako złą (od 5,3 w Słupsku do 6,1 w Koszalinie). Największa liczba stwierdzonych przestępstw gospodarczych na 1000 mieszkańców dotyczy ostatniej, trzejelementowej grupy (od 7,4 w Gdyni do 14,4 w Sopocie). Sytuacja jest tutaj bardzo zła.

Ryc. 3. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Na podstawie zróżnicowania przestrzennego (ryc. 4) można wywnioskować, że powiaty o najkorzystniejszej sytuacji tworzą rozległe bloki. Są one rozmieszczone w trzech lokalizacjach: na zachodzie (Świnoujście, kamieński, gryficki, goleniowski, łobeski, pyrzycki, myśliborski oraz wyróżniające się *in plus* policki i gryfiński), w części centralno-wschodniej (sławieński, słupski, lęborski, wejherowski, bytowski, kartuski, kościerski, szczecinecki, człuchowski i chojnicki), a także na wschodzie (nowodworski, malborski, sztumski, kwidzyński). Samorządy będące w niekorzystnej sytuacji w większości występują pojedynczo i należą do nich pięć z siedmiu miast na prawach powiatu (Szczecin, Koszalin, Słupsk, Gdynia, Sopot), jak również jednostki usytuowane na wybrzeżu (kołobrzewski), południowym wschodzie (tczewski) oraz podwójny układ na południu województwa zachodniopomorskiego (drawski, choszczeński). W pozostałych powiatach obu województw sytuację można określić jako przeciętną.

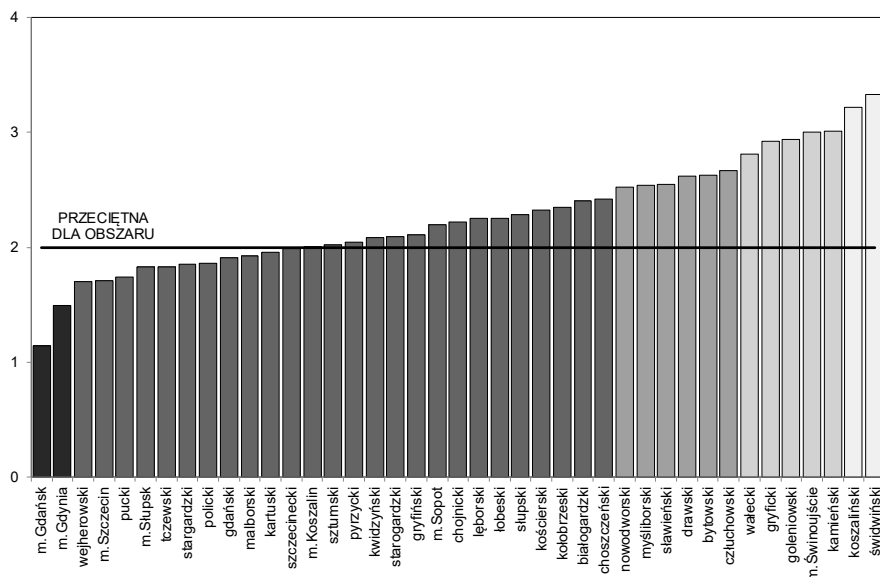

Ryc. 4. Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze drogowym na 1000 mieszkańców

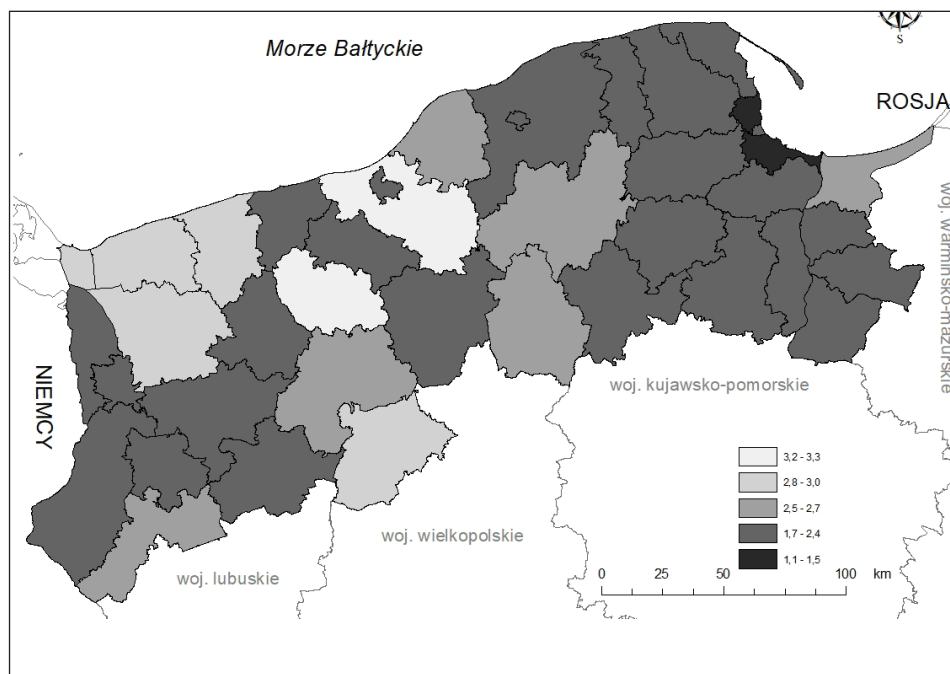
Ostatnią grupą przestępstw charakteryzujących sytuację dotyczącą bezpieczeństwa publicznego są przestępstwa o charakterze drogowym. Przeciętnie w latach 2014-2016 ich liczba na 1000 mieszkańców rozpatrywanego obszaru wyniosła 2,0 przy czym wartości brzegowe wystąpiły w Gdańsku (1,1 na 1000 mieszk.) oraz w powiecie świdwińskim (3,3 na 1000 mieszk.) Liczby przestępstw dla poszczególnych powiatów cechowały się małą zmiennością (współczynnik zmienności właściwej 21,18%). Biorąc pod uwagę ich zróżnicowanie, jednostki podzielono na pięć grup (ryc. 5). Bardzo dobrą sytuację odnotowano w pierwszej grupie (Gdańsk 1,1 na 1000 mieszk., Gdynia 1,5 na 1000 mieszk.). Kolejny zbiór jest największy (ponad 63%), a sytuacja jest tutaj dobra (od 1,7 na 1000 mieszk. w wejherowskim do 2,4 na 1000 mieszk. w choszczeńskim). Sytuację w następnej grupie można określić jako przeciętną (od 2,5 na 1000 mieszk. w nowodworskim do 2,7 na 1000 mieszk. w człuchowskim). Przedostatni zbiór tworzą samorządy o sytuacji złej (od 2,8 na 1000 mieszk. w wałeckim do 3,0 na 1000 mieszk. w kamieńskim). Największa liczba przestępstw o charakterze drogowym na 1000 mieszk. przypada w ostatniej grupie (od 3,2 w koszańskim do 3,3 na 1 w świdwińskim). Można więc stwierdzić, że sytuacja jest tutaj bardzo zła.

Ryc. 5. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Analizując zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 6) można dostrzec, że najkorzystniejsza sytuacja występuje w rdzeniu aglomeracji trójmiejskiej (Gdańsk, Gdynia). Korzystnie prezentują się również dwa rozległe bloki. Pierwszy, w granicach województwa pomorskiego, obejmuje większość pomorskich powiatów zlokalizowanych na północy, w centrum i na południu województwa. Wyjątkiem są tutaj jednostki usytuowane na zachodzie (bytowski), południowym zachodzie (człuchowski) i wschodzie (nowodworski), będące w sytuacji przeciętnej. Drugi układ znajduje się w województwie zachodniopomorskim, a tworzy go 10 samorządów umiejscowionych na zachodzie (policki, Szczecin, gryfiński), południu (pyrzycki, choszczeński), w centrum (stargardzki, łobeski), na wybrzeżu (kołobrzeski) i wschodzie (białogardzki, szczecinecki). Niekorzystna sytuacja natomiast dotyczy wyłącznie jednostek administracyjnych województwa zachodniopomorskiego. Zalicza się do nich grupę powiatów na północnym zachodzie (Świnoujście, goleniowski, kamieński, gryficki) oraz trzy pojedyncze rozlokowane na południu (walecki), w centrum (świdwiński), a także na północnym wschodzie (koszaliński). W pozostałych zachodniopomorskich samorządach tego typu sytuacja jest przeciętna.

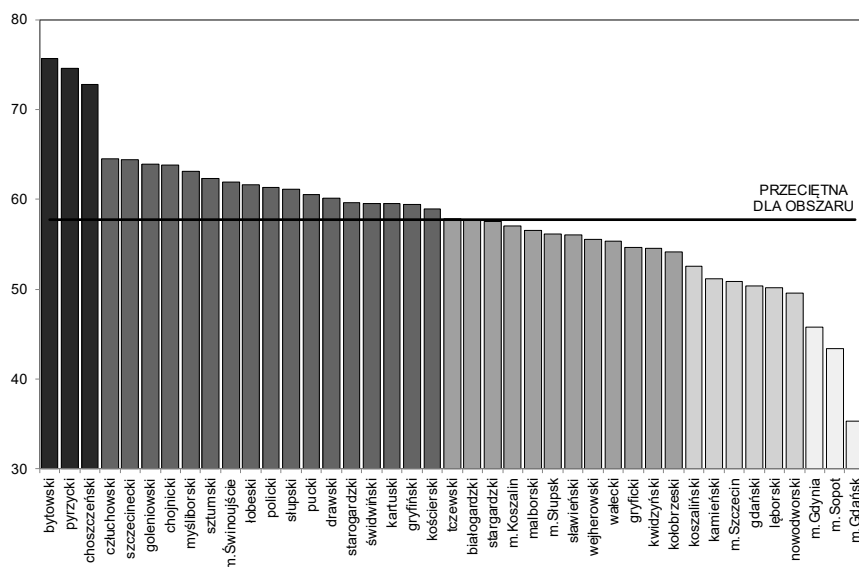

Ryc. 6. Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie liczby przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym na 1000 mieszkańców; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym

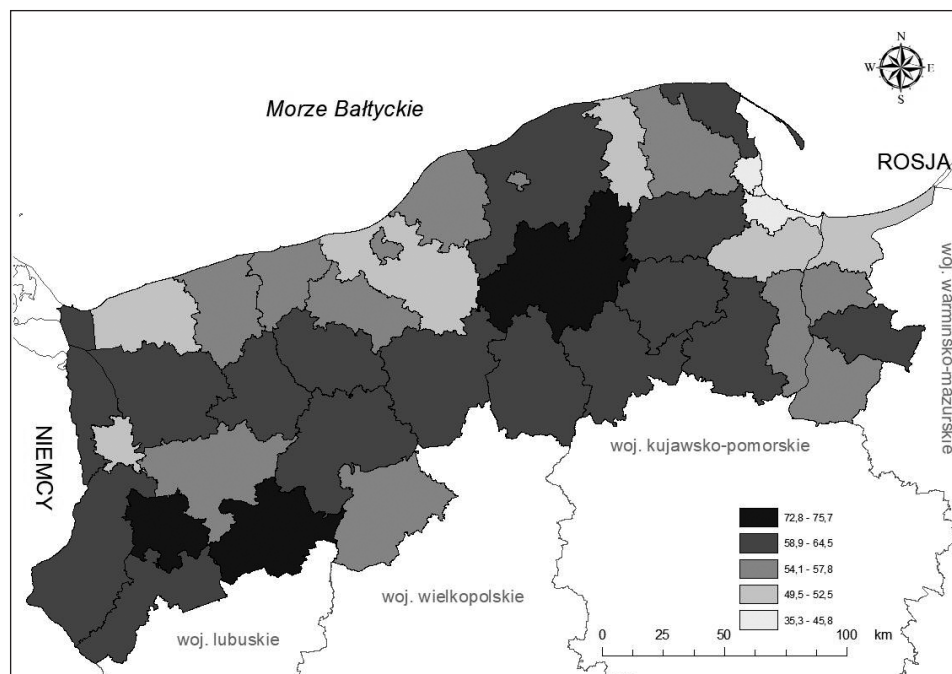
Sytuację w zakresie bezpieczeństwa publicznego definiują także wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw. Jednym z nich jest wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym. Dla powiatów województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w okresie badawczym wyniósł on przeciętnie 57,8%. Wartości dla poszczególnych samorządów wahały się natomiast od 35,3% w Gdańsku do 75,7% w powiecie bytowskim, wykazując przy tym małą zmienność (współczynnik zmienności właściwej 13,21%). Ze względu na zaistniałe zróżnicowanie jednostki administracyjne podzielono na pięć grup (ryc. 7). Najwyższe wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw kryminalnych wystąpiły w pierwszej grupie, gdzie sytuacja jest bardzo dobra (od 72,8% w choszczeńskim do 75,7% w bytowskim). Następny zbiór tworzą elementy, które cechuje sytuacja dobra (od 58,9% w kościerskim do 64,5% w człuchowskim). W kolejnej grupie sytuację można określić jako przeciętną (od 54,1% w kołobrzesckim do 57,8% w tczewskim). Sytuacja w przedostatnim zbiorze jest zła (od 49,5% w nowodworskim do 52,5% w koszalińskim). Najniższe wskaźniki wykrywalności dotyczą ostatniej grupy (od 35,3% w Gdańsku do 45,8% w Gdyni). Dowodzi to, że sytuacja jest tutaj bardzo zła.

Ryc. 7. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Rozpatrując zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 8) można stwierdzić, że najkorzystniejsza sytuacja występuje w powiatach zlokalizowanych w centralnej (bytowski) i południowo-zachodniej (pyrzycki, choszczeński) części obszaru. Korzystnie przedstawia się również sytuacja w pasie sąsiadujących ze sobą samorządów, rozciągającym się od zachodu przez centrum, po Kaszuby i zachodnie Kociewie włącznie. Do tej grupy należą także dwie jednostki usytuowane pojedynczo na północnym wschodzie (pucki) i wschodzie (sztumski). Niekorzystną sytuację zaobserwować można natomiast w rdzeniach aglomeracji szczecińskiej i trójmiejskiej (przy czym w Trójmieście jest ona najgorsza) oraz w powiatach rozlokowanych na zachodnim (kamieński) i centralnym (koszaliński, lęborski) wybrzeżu. W pozostałych jednostkach administracyjnych obu województw poziom wskaźników wykrywalności sprawców przestępstw kryminalnych wskazuje na sytuację przeciętną.

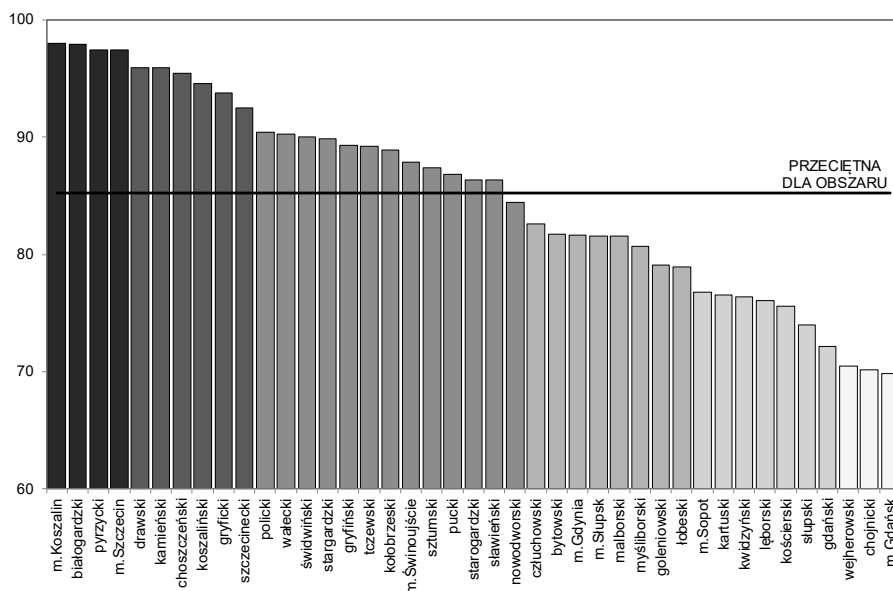

Ryc. 8. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym

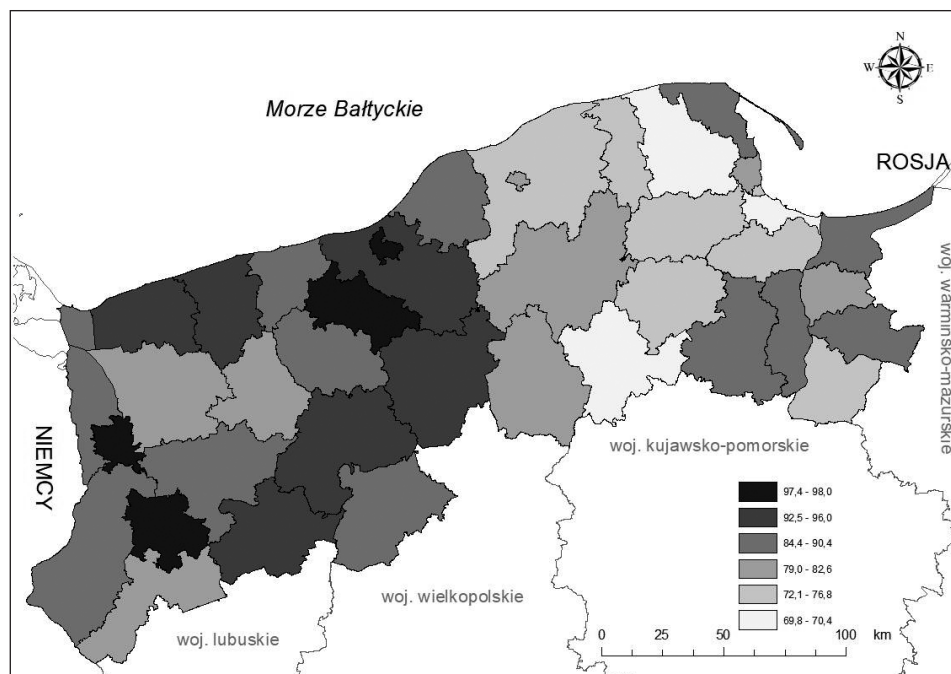
Kolejnym z wyznaczników jest wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym. Przeciętnie w latach 2014-2016 dla powiatów województwa pomorskiego i zachodniopomorskiego równał się on 85,2%. Wartości skrajne odnotowano w Gdańsku (69,8%) oraz w Koszalinie (98,0%). Wielkość współczynnika zmienności właściwej (9,95%) świadczy o małej zmienności wartości wskaźników poszczególnych samorządów. Z uwagi na ich zróżnicowanie jednostki podzielono na sześć grup (ryc. 9). Najkorzystniejsza sytuacja, a zarazem najwyższe wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw gospodarczych dotyczą pierwszej grupy (od 97,4% w Szczecinie do 98,0% w Koszalinie). Kolejne dwa zbiory cechuje sytuacja bardzo dobra (od 92,5% w szczecińskim do 96,0% w drawskim) i dobra (od 84,4% w nowodworskim do 90,4% w polickim). Sytuację w następnej grupie można określić jako przeciętną (od 79,0% w łobeskim do 82,6% w człuchowskim). Przedostatni zbiór charakteryzuje sytuacja zła (od 72,1% w gdańskim do 76,8% w Sopocie). Najniższe wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw gospodarczych występują w ostatniej grupie, złożonej z trzech elementów (od 69,8% w Gdańsku do 70,4% w wejherowskim). Sytuacja jest tutaj bardzo zła.

Ryc. 9. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Analizując zróżnicowanie przestrzenne (ryc. 10) można zauważyć znaczące różnice w granicach obu województw. Większość jednostek administracyjnych będących w korzystnej sytuacji zlokalizowanych jest w województwie zachodniopomorskim, przy czym najkorzystniejsza obejmuje dwa największe miasta na prawach powiatu (Szczecin, Koszalin) oraz usytuowane na południowym zachodzie i północnym wschodzie powiaty pyrzycki i białogardzki. Wyjątkiem są tutaj trzy samorządy będące w sytuacji przeciętnej (goleniowski, łobeski, myśliborski). Z kolei w województwie pomorskim korzystnie prezentuje się tylko pięć jednostek umiejscowionych na Kociewiu (starogardzki, tczewski), jak również na wschodzie (sztumski, nowodworski) i północnym wschodzie (pucki). Niekorzystna sytuacja natomiast dotyczy wyłącznie powiatów pomorskich. Wśród nich są miasta tworzące rdzeń aglomeracji trójmiejskiej (Sopot, Gdańsk), a także samorządy rozlokowane w granicach Kaszub (śląpski, lęborski, wejherowski, kartuski, kościerski, gdański, chojnicki) oraz pojedynczy przypadek na południowym wschodzie (kwidzyński). W pozostałych jednostkach administracyjnych województwa pomorskiego sytuacja jest przeciętna.

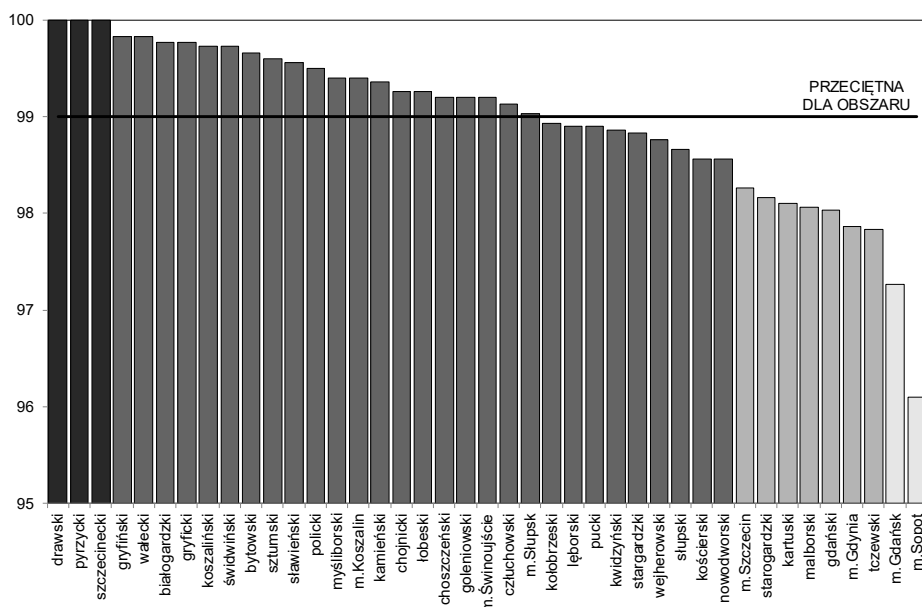

Ryc. 10. Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym

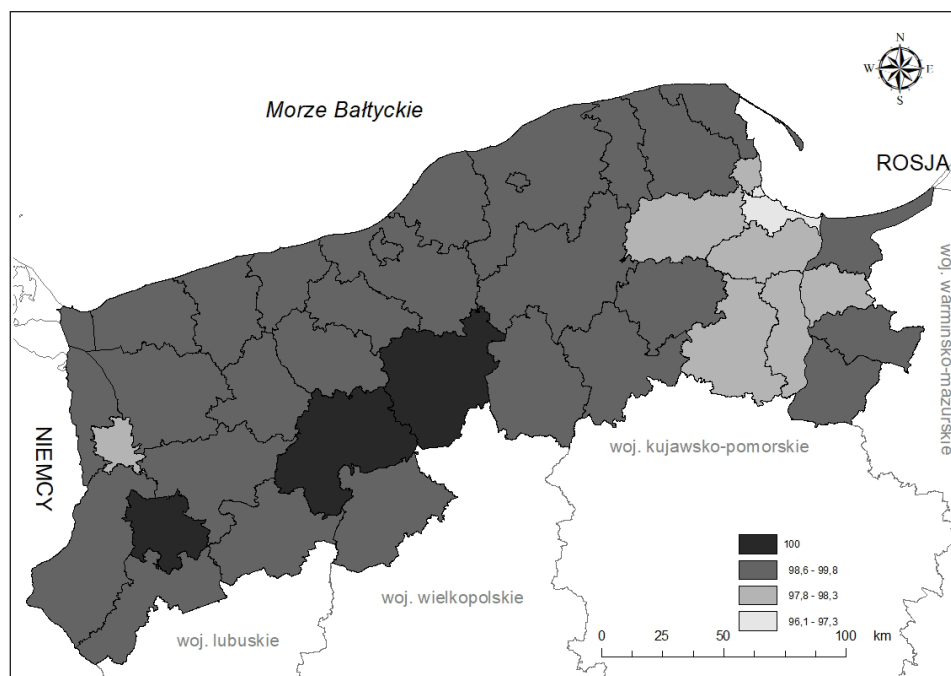
Ostatnią zmienną analizowaną na potrzeby oceny sytuacji w zakresie bezpieczeństwa publicznego jest wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym. Przeciętnie dla badanego obszaru w latach 2014-2016 równał się on 99,0%. Wartości brzegowe wystąpiły w Sopocie (96,1%) oraz w powiatach: szczecineckim, pyrzyckim i drawskim (100%). Zestawienie wskaźników we wszystkich samorządach wyróżniało się małą zmiennością (współczynnik zmienności właściwej 0,83%). Ze względu na zróżnicowane wielkości niniejszej cechy jednostki podzielono na cztery grupy (ryc. 11). Najwyższe wskaźniki wykrywalności sprawców przestępstw drogowych wystąpiły w pierwszej trzelementowej grupie (szczecinecki, pyrzycki, drawski – 100%). Stąd też sytuacja jest tutaj bardzo dobra. Kolejny zbiór jest największy (ponad 70%) i charakteryzuje się sytuacją dobrą (od 98,6% w nowodworskim do 99,8% w gryfińskim). Przedostatnią grupę tworzą powiaty, w których sytuację można określić jako złą (od 97,8% w tczewskim do 98,3% w Szczecinie). Najniższe wartości wskaźników wykrywalności sprawców przestępstw drogowych odnotowano w ostatnim zbiorze (od 96,1% w Sopocie do 97,3% w Gdańsku). Tym samym świadczy to o bardzo złej sytuacji.

Ryc. 11. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Zróznicowanie przestrzenne (ryc. 12) wykazuje natomiast, że zdecydowana większość jednostek administracyjnych zlokalizowanych w granicach obszaru badawczego jest w sytuacji korzystnej. Jest to praktycznie całe terytorium województwa zachodniopomorskiego (z wyjątkiem Szczecina), a także północna, zachodnia i południowo-zachodnia część województwa pomorskiego, jak również trzy samorządy na wschodzie. Warto zwrócić uwagę, że najkorzystniej w tym zestawieniu prezentują się trzy zachodniopomorskie powiaty usytuowane na południowym zachodzie, w centrum i na wschodzie województwa (pyrzycki, drawski, szczecinecki). Z kolei niekorzystna sytuacja dotyczy przede wszystkim rdzeni aglomeracji szczecińskiej (Szczecin) i trójmiejskiej (Gdańsk, Sopot, Gdynia) oraz jednostek rozlokowanych na południe od Trójmiasta, w tym centralnych Kaszub (kartuski, gdański), Kociewia (starogardzki, tczewski) i umiejscowionego na wschodzie pomorskiego powiatu malborskiego.

Ryc. 12. Zróznicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym; średnia z lat 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

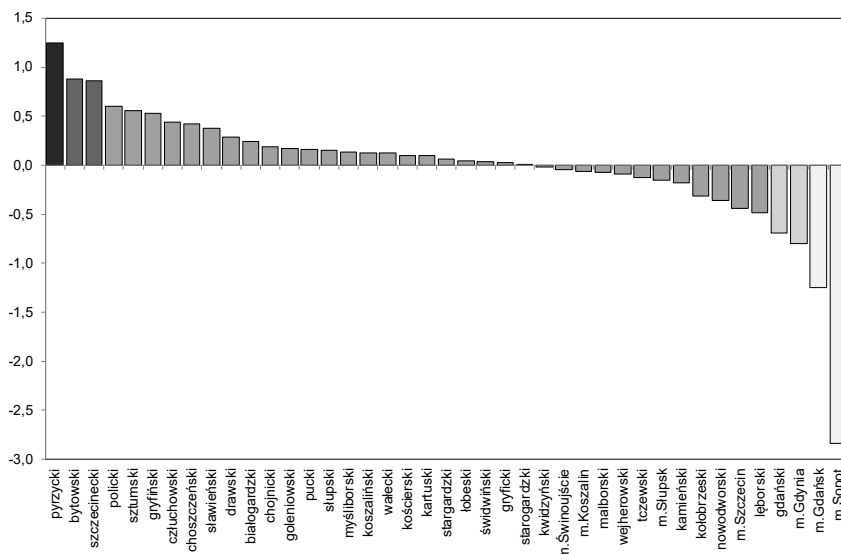
Podsumowanie

Podsumowując sytuację społeczną w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016 wykorzystano wskaźnik syntetyczny oraz klasyfikację wielocelową. Bazę danych dla obu metod tworzyły wszystkie rozpatrywane wyżej zmienne, którym przypisano odpowiednie wagi:

- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze kryminalnym na 1000 mieszkańców (waga: 0,25).
- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców (waga: 0,15).
- Przestępstwa stwierdzone przez policję o charakterze drogowym na 1000 mieszkańców (waga: 0,10).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze kryminalnym (waga: 0,25).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze gospodarczym (waga: 0,15).
- Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez policję o charakterze drogowym (waga: 0,10).

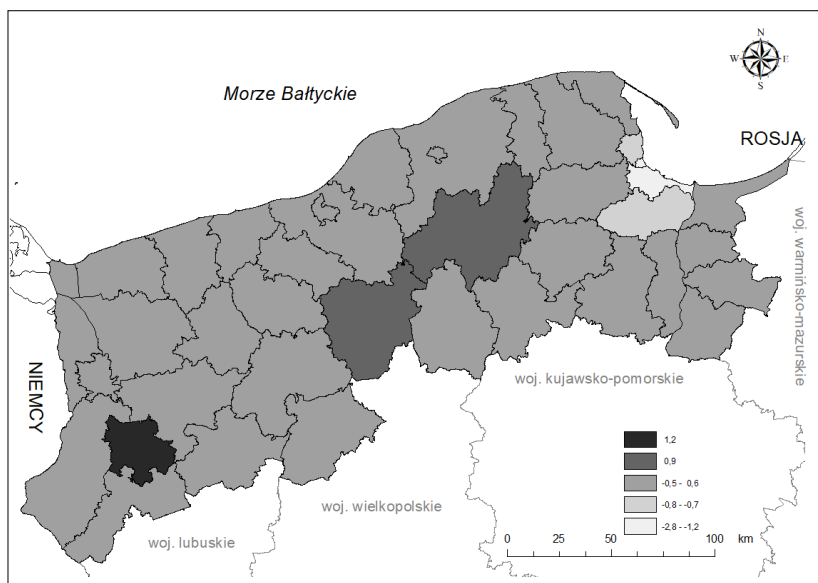
Skrajne wartości wskaźnika syntetycznego wyniosły w tym przypadku -2,8 dla Sopotu oraz 1,2 dla powiatu pyrzyckiego. Wszystkie jednostki administracyjne podzielono na pięć grup (ryc. 13) w zależności od wielkości wskaźnika. Najwyższą odnotowano w pierwszej, jednoelementowej grupie (pyrzycki - 1,2), co wskazuje na bardzo dobrą sytuację związaną z bezpieczeństwem publicznym rozpatrywanym pod kątem przestępczości stwierdzonej. Kolejny zbiór cechuje natomiast sytuacja dobra (szczecinecki, bytowski - 0,9). Następną grupą jest najliczniejsza (ok. 83%), a sytuację w niej można określić jako przeciętną (od -0,5 w lęborskim do 0,6 w polickim). W przedostatnim zbiorze sytuacja jest zła (Gdynia -0,8; gdański -0,7). Najniższe wskaźniki wystąpiły zaś w ostatniej grupie (Sopot -2,8; Gdańsk -1,2). Wskazuje to na bardzo złą sytuację w tych powiatach.

Analizując zróźnicowanie przestrzenne (ryc. 16) można spostrzec, że najkorzystniejsza sytuacja występuje w pojedynczej jednostce na północnym zachodzie (pyrzycki). Poza tym korzystnie prezentują się również powiaty tworzące dwuelementowy blok na granicach obu województw (szczecinecki, bytowski). Z kolei niekorzystna sytuacja dotyczy Trójmiasta oraz samorządu bezpośrednio sąsiadującego z nim od południa (gdański). Warto jednak zwrócić uwagę, że najgorzej pod tym względem wypadają dwa z trzech miast na prawach powiatu tworzących rdzeń aglomeracji (Gdańsk, Sopot). W pozostałych powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego sytuację związaną z bezpieczeństwem publicznym w zakresie przestępczości stwierdzonej można określić jako przeciętną.

Ryc. 15. Zróżnicowanie sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw: pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

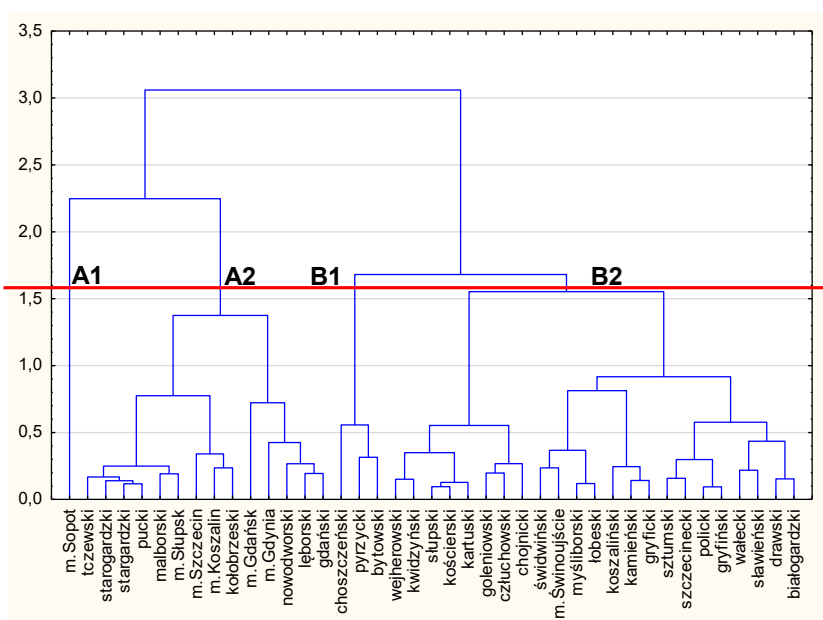
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Ryc. 16. Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

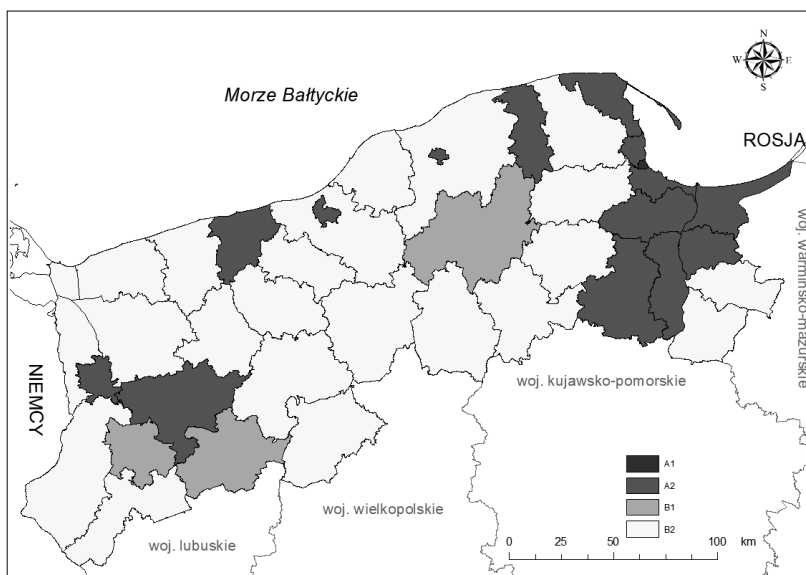
Efektem zastosowania klasyfikacji wielocechowej są dwa główne typy powiatów. Z uwagi na zróżnicowanie wydzielono także podtypy (ryc. 17). Jednostka administracyjna typu A1 cechuje się: wysoką liczbą przestępstw o charakterze kryminalnym i gospodarczym na 1000 mieszkańców, przeciętną liczbą przestępstw drogowych oraz niskimi wskaźnikami wykrywalności przestępstw w każdej z trzech omawianych kategorii. Z kolei te tworzące typ A2 wyróżnia przeciętna i wysoka liczba przestępstw o charakterze kryminalnym i gospodarczym na 1000 mieszkańców, przeciętne i niskie wartości liczby przestępstw drogowych, a także wskaźników wykrywalności przestępstw kryminalnych i drogowych. Wskaźniki wykrywalności przestępstw gospodarczych w tym zbiorze są urozmaicone. Do typu B1 zaklasyfikowano samorządy, które znamionuje: niska liczba przestępstw stwierdzonych o charakterze kryminalnym, zróżnicowana liczba przestępstw gospodarczych i przeciętna tych o charakterze drogowym. Rozpatrując wskaźniki wykrywalności przestępstw są one tutaj wysokie dla przestępstw kryminalnych, jak również przeciętne i wysokie dla gospodarczych i drogowych. Typ B2 charakteryzuje przeciętna i niska liczba przestępstw o charakterze gospodarczym na 1000 mieszkańców, zaś pozostałe zmienne są bardzo zróżnicowane.

Ryc. 17. Typy powiatów według wyników klasyfikacji wielocechowej dla sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Ujęcie przestrzenne typów klasyfikacji wielocechowej (ryc. 18) wykazuje odpowiednie prawidłowości. Typ A1 reprezentuje jedno z miast na prawach powiatu zlokalizowane w centrum Trójmiasta (Sopot). Większość samorządów typu A2 tworzy 2 bloki. Pierwszy, ośmioelementowy, występuje w granicach województwa pomorskiego i obejmuje północną oraz południową część aglomeracji trójmiejskiej, a także sąsiadujące z nią od południa Kociewie i powiat malborski. Drugi z kolei jest dwuelementowy i znajduje się w województwie zachodniopomorskim, a stanowią go rdzeń i wschodnia część aglomeracji szczecińskiej. Pozostałe należące do tego typu umiejscowione są pojedynczo na wybrzeżu (Iłęborski, Słupsk, Koszalin, kołobrzewski). Do typu B2 natomiast zaklasyfikowane zostały trzy jednostki administracyjne. Dwie z nich bezpośrednio sąsiadują ze sobą na południowym zachodzie (pyrzycki, choszczeński), jedna zaś usytuowana jest przy zachodniej granicy województwa pomorskiego (bytowski). Przeważająca część powiatów, w liczbie 23 to typ B2 (ponad 56%), przy czym aż 15 z nich rozlokowanych jest na terenie województwa zachodniopomorskiego. W województwie pomorskim położone są na północnym zachodzie (słupski), w pasie od północy, przez centrum na południowy zachód (wejherowski, kartuski, kościerski, chojnicki, człuchowski) oraz na południowym wschodzie (sztumski, kwidziński).

Ryc. 18. Ujęcie przestrzenne typów powiatów według wyników klasyfikacji wielocechowej dla sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

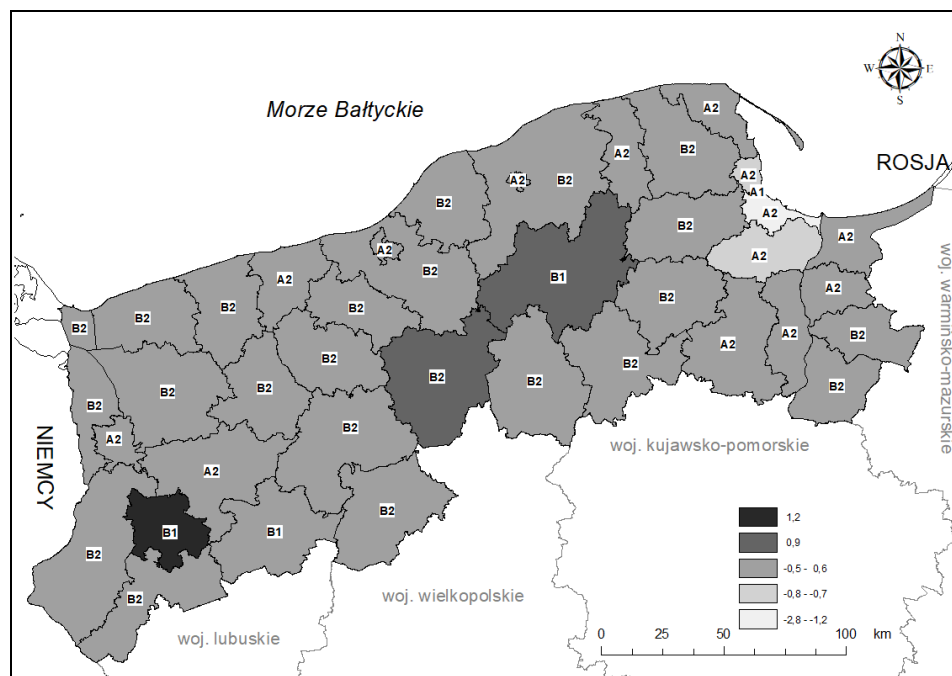
Łączne rezultaty wskaźnika syntetycznego oraz klasyfikacji wielocechowej zawarto w tab. 1 oraz na ryc. 19. Kompleksowa ocena sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną (tab. 1) dowodzi, że najkorzystniejsza jest ona dla typu B1. Dla większości powiatów typu A2 i B2 sytuacja jest przeciętna. Zdarzają się jednak nieliczne wyjątki. W trzech przypadkach typu A2 jest ona niekorzystna, korzystna zaś dla jednej pozycji typu B2. Najbardziej niekorzystnie prezentuje się natomiast jednoelementowy typ A1.

Tab. 1. Kompleksowa ocena sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

Sytuacja społeczna dotycząca bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną	Typy sytuacji			
	A1	A2	B1	B2
bardzo dobra			pyrzycki	
dobra			bytowski	szczecinecki
przeciętna		kolobrzeski Koszalin lęborski malborski nowodworski pucki Słupsk stargardzki starogardzki Szczecin tczewski	choszcheński	białogardzki chojnicki człuchowski drawski goleniowski gryficki gryfiński kamieński kartuski koszaliński kościerski kwidzyński łobeski myśliborski sławieński słupski sztumski świdwiński Świnoujście walecki wejherowski
zła		gdański Gdynia		
bardzo zła	Sopot	Gdańsk		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Zróznicowane przestrzenne wyników zastosowania wskaźnika syntetycznego i klasyfikacji wielocechowej (ryc. 19) pozwala stwierdzić, że powiat w najkorzystniejszej rozpatrywanej obecnie sytuacji jest typu B1, a usytuowany jest on na południowym zachodzie obszaru badań (pyrzycki). Korzystnie pod tym względem wypadają również samorzady w podwójnym układzie na granicy województw pomorskiego i zachodniopomorskiego należące odpowiednio do typów B1 (bytowski) i B2 (szczecinecki). Najgorszą natomiast sytuację zaobserwować można w bloku dwóch miast na prawach powiatu w centrum aglomeracji trójmiejskiej, które to reprezentują typ A1 (Sopot) i A2 (Gdańsk). Niekorzystna sytuacja społeczna dotyczy również jednostek A2 bezpośrednio z nimi sąsiadujących od północy (Gdynia) i południa (gdański). W pozostałych powiatach ze zbiorów typów A2, B1 i B2, stanowiących ok. 83% ogółu, sytuację społeczną można określić jako przeciętną.

Ryc. 19. Ujęcie przestrzenne kompleksowej oceny sytuacji społecznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego związanego z przestępczością stwierdzoną w powiatach województw pomorskiego i zachodniopomorskiego w latach 2014-2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komendy Wojewódzkiej Policji w Gdańsku i Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie.

Tym samym można stwierdzić, że w granicach badanego obszaru wyróżnia się:

- jednostki administracyjne prezentujące wysoki poziom bezpieczeństwa publicznego oraz zbliżony charakter zagrożeń (typ B), które zlokalizowane są na południowym zachodzie i w części centralnej (pyrzycki, a także szczecinecki, bytowski),
- powiaty charakteryzujące się niskim poziomem bezpieczeństwa publicznego, jak również podobną strukturą zagrożeń (typ A), które usytuowane są w czteroelementowym bloku na północnym wschodzie (Trójmiasto i powiat gdański),
- pozostałe samorządy obu województw (ok. 83% ogólnej ich liczby) o zróżnicowanej specyfice zagrożeń (typ A i B), gdzie poziom bezpieczeństwa publicznego można określić jako przeciętny.

W myśl obowiązujących przepisów jednostki powiatowe wykonują określone w ustawach zadania publiczne dotyczące m.in. porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, jak również ochrony przeciwpożarowej, przeciwpożarowej oraz te odnoszące się do zapobiegania nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi oraz środowiska (I. Szelaąg, 2013). Stąd też sytuacja społeczna w zakresie bezpieczeństwa publicznego wymaga stałego monitoringu ze strony tychże jednostek samorządowych, a co za tym idzie realizacji zamierzonych zadań związanych z porządkiem publicznym i bezpieczeństwem obywateli (w zakresie posiadanych kompetencji) oraz wdrożenia odpowiednich działań zmierzających do zminimalizowania zagrożeń i podniesienia poziomu bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem tych obszarów, gdzie jest on stosunkowo niski.

Spis literatury:

- Bogusławski J., 2005, *Problemy bezpieczeństwa ruchu na drogach województwa pomorskiego*, Transport Miejski i Regionalny, 3, s. 6-9.
- Cielecki T., 1999, *Ofiary przestępstw w prewencyjnej strategii przeciwdziałania przestępczości*, Szkoła Policji, Słupsk.
- Czop A., 2012, *System bezpieczeństwa publicznego w Polsce*, Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje, 12, s. 71-88.
- Drózd R., Wojdakowski P., 2008, *Problematyka bezpieczeństwa w hotelach (na przykładzie wybranych hoteli województwa pomorskiego)*, Rocznik Naukowy, 18, s. 89-98.
- Fiebig J., Pływaczewski W., Tyburska A., 2004, *Prewencja kryminalna, część I: policyjne strategie działań zapobiegawczych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczecino.
- Grzywa P., 2017, *Bezpieczeństwo zdrowotne w nauce o polityce społecznej. Wprowadzenie do dyskusji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

- Hellwig Z., 1968, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, Przegląd Statystyczny, 4, s. 307-327
- Hołyst B., 1999, *Kryminologia*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa.
- Laurman-Jarząbek E., Mazur E., Szpringer M., 2014, *Bezpieczeństwo w szkole w opinii uczniów i rodziców – komunikat z badań*, Studia Paedagogica Ignatiana, 17, s. 207-241.
- Malec M., 2006, *Percepcja bezpieczeństwa: definicje, wymiary, paradygmaty*, Departament Polityki Obronnej Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.
- Michalski T., 2012, *Bezpieczeństwo publiczne w województwie pomorskim w 2010 roku*, Słupskie Prace Geograficzne, 9, s. 79-97.
- Oleszak W., 2012, *Kultura bezpieczeństwa w środowisku pracy*, Edukacja Humanistyczna, 1(26), s. 181-189.
- Ostrowski P., 2018, *Bezpieczeństwo publiczne w obszarze przygranicznym województwa pomorskiego* [w:] A. Kokieli (red.), *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu nr 14*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań, s. 139-158.
- Parysek J.J., 1982, *Modele klasyfikacji w geografii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- Parysek J.J., Wojtasiewicz L., 1979, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, Studia KPZK PAN, 69, Warszawa
- Pokruszyński W., 2013, *Współczesne dylematy filozofii bezpieczeństwa* [w:] M. Barabasz (red.), *Bezpieczeństwo publiczne w wymiarze lokalnym – wyzwania XXI wieku*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Elblągu, Elbląg, s. 7-28.
- Rathaus S. A., 2004, *Psychologia współczesna*, Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Rydz E., Szymańska W., 2007, *Waloryzacja przestrzeni miejskiej pod względem atrakcyjności mieszkaniowej i poczucia bezpieczeństwa średnich miast Pomorza* [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 331-341.
- Sienkiewicz-Małyjurek K., 2010, *Rola samorządów lokalnych w kształtowaniu bezpieczeństwa publicznego*, Samorząd Terytorialny, 7-8, s. 123-139.
- Sienkiewicz-Małyjurek K., Niczyporuk Z. T., 2010, *Bezpieczeństwo publiczne. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Sławik K., 1988, *Przestępstwo i jego sprawca*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Sompolska-Rzechuła A., 2016, *Taksonomiczna analiza stanu bezpieczeństwa publicznego na poziomie lokalnym jako elementu jakości życia mieszkańców województwa zachodniopomorskiego*, Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica, 84, s. 113-122.
- *Statystyka*. Portal polskiej policji – <https://statystyka.policja.pl/> [dostęp: 25.05.2021].

- Szeląg I., 2013, *Ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego jako zadanie własne samorządu lokalnego*, Kwartalnik Naukowy OAP UW e-Politikon, 6, Ośrodek Analiz Politologicznych UW, s. 162-186.
- *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny*, 1997 (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późniejszymi zmianami).
- Zboina J., 2018, *Bezpieczeństwo pożarowe – rozważania na gruncie nauki i praktyki*, Wydawnictwo CNBOP-PIB, Józefów.
- Zieliński A., 2017, *Bezpieczeństwo publiczne jako podstawowy obowiązek państwa ze szczególnym uwzględnieniem roli policji w tym obszarze działań*, Security, Economy & Law, No: XVI, s.83-99.

Turyści z krajów ościennych Polski w województwie pomorskim w latach 2010-2019

Wstęp

Pandemia koronawirusa, która nawiedziła świat w 2020 r. wywarła ogromny wpływ na różne dziedziny gospodarki. Ograniczenie kontaktów międzyludzkich, mające zapobiec jej rozprzestrzenieniu, szczególnie mocno odbiło się na turystyce, której istotą – jak wynika z definicji formułowanych m.in. przez A. Kowalczyka (2000), W.W. Gaworeckiego (2007), czy W. Kurka i M. Miki (2008) – jest przemieszczanie. Zamknięcia granic, obowiązek kwarantanny po ich przekroczeniu i inne utrudnienia rzutowały zwłaszcza na turystykę zagraniczną, wyhamowując trendy kształtujące się we wcześniejszych latach. Nagły gwałtowny regres w tej dziedzinie skłania do podsumowania sytuacji w branży turystycznej. Jest ona jednocześnie początkiem nowych wyzwań dla turystyki, zwłaszcza międzynarodowej.

Polska stała się w XXI w. popularną destynacją dla turystów zagranicznych. Przyczyniła się do tego akcesja kraju do Unii Europejskiej w 2004 r. Kolejnym krokiem było przystąpienie do strefy Schengen w 2007 r., umożliwiające jej mieszkańcom bezproblemowe przekraczanie granic wewnętrznych strefy. Niebagatelną rolę dla turystyki zagranicznej odegrało też, związane z wejściem do Unii, otwarcie rynku lotniczego dla przewoźników niskokosztowych, znacząco ułatwiające podróżowanie pomiędzy różnymi krajami (E. Pijet-Migoń, 2014). Nie bez znaczenia pozostaje również oferta turystyczna Polski, której rozwój obserwowany był szczególnie w drugiej dekadzie obecnego stulecia (K. Łukasiewicz, 2018). Dodać do tego należy pozytywny wizerunek kraju postrzeganego jako bezpieczny, gościnny i nowoczesny, z gwarantowaną jakością usług, przy zachowaniu konkurencyjności cenowej (Raport z działań Pomorskiej...).

Wśród regionów Polski najchętniej wybieranych przez obcokrajowców znajduje się województwo pomorskie (Turystyka w 2019 r., 2020). Turystów z różnych krajów przyciąga bogactwo walorów przyrodniczych (w tym wybrzeże Morza Bałtyckiego) i antropogenicznych, ciekawa oferta kulturalna oraz coraz lepiej rozbudowana baza turystyczna. Cudzoziemcy różnią się jednak co do wybieranych form turystyki oraz miejsc pobytu. Interesujące w tym względzie wydają się preferencje gości z krajów najbliższych Polsce,

bezpośrednio z nią graniczących, określanych mianem krajów ościennych. W okresie pandemii i po jej zakończeniu bliska odległość stanowić może czynnik sprzyjający wyjazdom turystycznym do krajów sąsiednich.

Cel i zakres badań

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, jak kształtowały się preferencje turystów z krajów ościennych Polski, odnoszące się do wyboru destynacji turystycznych w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Turysta jest rozumiany w pracy jako osoba odwiedzająca dane miejsce i korzystająca przez przynajmniej jedną noc z zakwaterowania w nim (Turystyka w 2016 r., 2017). Biorąc powyższe pod uwagę jako materiał źródłowy do przeprowadzonej analizy wykorzystano dane statystyczne dostępne w Banku Danych Lokalnych GUS (dalej BDL GUS), dotyczące liczby turystów zagranicznych korzystających z bazy noclegowej w województwie pomorskim według powiatów i gmin.

Materiał statystyczny udostępniany przez GUS obejmuje obiekty liczące 10 i więcej miejsc noclegowych, nie uwzględnia więc gości nocujących w mniejszych obiektach oraz w nierejestrowanej bazie noclegowej turystyki. Trudno więc na ich podstawie określić rzeczywistą wielkość ruchu turystycznego. Utrudnieniem jest też fakt, że pobyty części osób korzystających z obiektów noclegowych nie wynikają z przesłanek turystycznych. Można jednak oszacować udział turystów z poszczególnych krajów tworzących strukturę tego ruchu, a także wskazać tendencje zmian zachodzących w czasie oraz przestrzeni badanego regionu.

W celu pogłębienia analizy pod kątem preferowanych form pobytu obcokrajowców w województwie pomorskim w artykule uwzględniono także liczbę udzielonych im noclegów oraz dane dotyczące przeciętnej długości pobytu jednej osoby, obliczone jako stosunek liczby noclegów i korzystających z nich gości bazy noclegowej. Wskazują one pośrednio na charakter ruchu turystycznego.

Dane statystyczne dotyczące województwa pomorskiego ogółem zestawiono w tab. 1, 2 i 3. Dla każdego z siedmiu państw ościennych wykonano zestawienia tabelaryczne ukazujące ponadto po pięć powiatów o największej frekwencji pochodzących z nich turystów oraz o największej liczbie udzielonych im noclegów w badanym dziesięcioleciu.

Rosja	23 158	38 796	63 797	83 559	78 782	49 519	50 613	66 889	69 029	69 249	299,0
Litwa	11 070	9 644	12 532	14 260	14 374	15 300	17 713	23 060	32 187	25 641	231,6
Białoruś	5 392	8 514	8 958	8 944	16 396	13 352	14 308	15 530	15 319	22 196	411,6
Ukraina	9 053	12 538	10 756	12 625	14 491	19 781	40 447	86 641	116 531	127 726	1410,9
Słowacja	2 067	2 549	2 365	3 181	2 273	2 510	3 055	4 619	5 238	5 288	255,8
Czechy	4 966	6 736	10 740	8 761	11 175	10 308	13 286	14 996	21 786	28 007	564,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

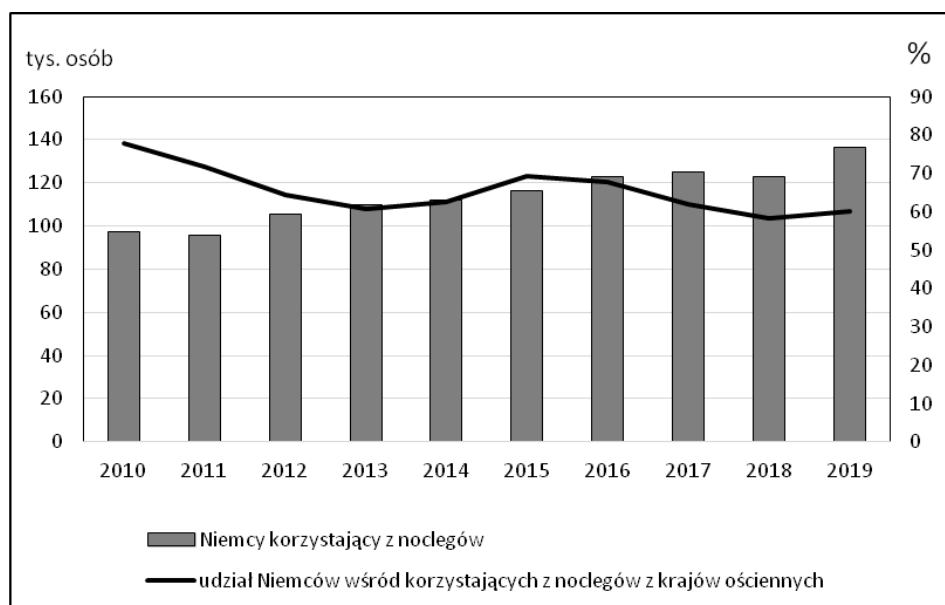
Tab. 3. Przeciętna liczba noclegów udzielonych turystyce z krajów ościennych w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Kraje	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ogółem	2,5	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,6	2,7	2,7
Ościennie ogółem	2,4	2,4	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,7	2,8	2,8
Niemcy	2,5	2,5	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7
Rosja	1,5	1,6	1,5	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Litwa	1,8	2,0	2,1	2,1	2,1	2,1	1,9	2,0	2,4	2,1
Białoruś	3,8	4,8	3,3	2,9	3,3	3,3	3,6	3,9	3,5	3,6
Ukraina	4,4	4,8	2,9	3,5	3,3	3,4	4,3	6,5	7,8	6,5
Słowacja	2,5	2,4	2,9	2,6	2,2	2,2	2,6	2,5	2,2	2,7
Czechy	2,3	2,5	2,9	2,5	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5	2,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Niemiec

Najliczniejszą grupę turystów zagranicznych odwiedzających Polskę stanowią Niemcy (Turystyka w 2019 r., 2020). Nie inaczej jest w województwie pomorskim. Zachodni sąsiedzi od lat przeważają w strukturze obcokrajowców przyjeżdżających do regionu, choć ich udział wśród ogółu cudzoziemców korzystających z bazy noclegowej turystyki na Pomorzu spadł w latach 2010-2019 o ok. 15% (z 37% do 22%). Zdecydowanie dominują natomiast wśród turystów z grupy krajów sąsiadujących z Polską, w której – mimo zauważalnej również tendencji spadkowej udziału – przez całe badane dziesięciolecie stanowili ponad 60% ogółu (ryc. 1).

Ryc. 1. Liczba i udział Niemców korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Malejący udział Niemców to skutek wzrostu liczby turystów z innych krajów, także ościennych, wyraźnie obserwowany w drugiej dekadzie XXI w., chociaż tendencja rosnąca liczby nocujących w województwie dotyczyła również tej nacji (tab. 1, ryc. 1). W 2019 r. odnotowano ich w rejestrowanej bazie noclegowej przeszło 136 tys., tj. nieco ponad 40% więcej niż w 2010 r. (tab. 1). W tym samym czasie o prawie połowę wzrosła liczba noclegów udzielonych turystom zza zachodniej granicy (tab. 2). Większy wzrost liczby noclegów niż turystów odzwierciedla wydłużanie czasu pobytu w regionie, co ukazuje też przeciętna liczba noclegów wykorzystanych przez jednego

turystę, wynosząca na początku dekady ok. 2,5, zaś w 2019 r. prawie 2,7 (BDL GUS).

Głównym miejscem pobytu turystów z Niemiec w województwie pomorskim jest Gdańsk. Uwidacznia to także liczba noclegów udzielonych zachodnim sąsiadom, z których ponad połowa przypadała na to miasto (tab. 4). W latach 2010-2019 liczba Niemców nocujących w Gdańsku wzrosła o ok. 70%. Zwiększył się też udział stolicy Pomorskiego w zestawieniu z innymi miejscami ich pobytu w województwie z ok. 55% do 66%. Turyści niemieccy preferują 3-4-dniowe wizyty połączone ze zwiedzaniem miasta i korzystaniem z jego atrakcji. Traktują też Gdańsk jako bazę wypadową do poznawania innych miejsc w Trójmieście i regionie.

Wynikać z tego może znacznie mniejsza, choć zauważalna popularność Sopotu (druga lokata) jako bazy pobytowej, gdzie w badanym dziesięcioleciu nocowało rocznie niecałe 10% ogółu niemieckich turystów oraz Gdyni wybieranej przez 3-4% (tab. 4). Turyści z Niemiec byli odnotowywani, w mniejszej liczbie, także w gminach powiatów leżących w pobliżu Trójmiasta, np. w powiecie gdańskim – Pruszcz Gdański, Trąbki i Przywidz oraz w wejherowskim – Reda, Wejherowo, a pod koniec dekady zwłaszcza w Rumi (BDL GUS). Korzystali tu z niższych kosztów pobytu, a jednocześnie bliskości największych miast aglomeracji.

Województwo pomorskie stanowi dla Niemców również destynację urlopową połączoną z dłuższym wypoczynkiem nad morzem, zwłaszcza w miesiącach letnich (Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Berlinie). Potwierdzają to liczby niemieckich turystów i udzielonych im noclegów notowane w powiatach nadmorskich (tab. 4 i 5). Miejsca te cieszą się wprawdzie znacznie mniejszą popularnością niż Gdańsk, jednak stanowią drugi zwarty obszar województwa wybierany przez gości zza Odry. Niemcy (po ok. 4-5% ogółu) preferowali pobyt zwłaszcza w powiatach lęborskim (Łeba i w mniejszym stopniu gmina Wicko) oraz słupskim (Ustka – tu poza wypoczynkiem także cele lecznicze). W badanej dekadzie liczba niemieckich turystów nocujących w tych powiatach wahała się pomiędzy 4 a 7 tys. z tendencją wzrostową w drugiej jej połowie. Mniej popularne były miejscowości powiatu puckiego (Jastarnia, Władysławowo, Krokowa) oraz nowodworskiego (Krynica Morska). Jednak i tutaj pod koniec dziesięciolecia odnotowano co najmniej dwukrotny w porównaniu do 2010 r. wzrost liczby gości z Niemiec (BDL GUS).

Charakter wypoczynkowy pobytów nad morzem potwierdza też średnia liczba noclegów w tej części województwa, która na ogół przekraczała 3,5 (dla porównania w Gdańsku utrzymywała się na poziomie 2,3). Jeszcze wyższa była w powiecie słupskim (ponad 5), co wiąże się z korzystaniem przez Niemców ze związanej z większą liczbą dni pobytu oferty leczniczej funkcjonującego w Ustce uzdrowiska. Liczniejsze korzystanie z wypoczynku nad Bałtykiem przyczyniło się do wydłużania ogólnej przeciętnej liczby

noclegów udzielonych Niemcom w badanej dekadzie w całym województwie (tab. 3).

Poza Gdańskiem oraz strefą nadmorską w kręgu szczególnych zainteresowań niemieckich turystów na Pomorzu znajduje się Malbork, w którym zlokalizowany jest zamek krzyżacki wpisany na listę światowego dziedzictwa kultury UNESCO. Wielu zwiedzających przybywa tu w ramach wizyty w innych miejscach regionu (np. Gdańsk). Niektórzy korzystają też z miejscowej bazy noclegowej, co lokuje powiat malborski w grupie najpopularniejszych wśród Niemców obszarów zakwaterowania turystycznego na Pomorzu. W latach 2010-2019 z noclegu w powiecie, głównie w Malborku, korzystało pomiędzy 3 a 3,6 tys. turystów zza Odry rocznie (w 2012 r. ok. 5,1 tys.). Ich pobyty, związane przede wszystkim ze zwiedzaniem, były jednak krótkie, co potwierdza przeciętna liczba noclegów udzielonych turystom, wynosząca w całym badanym okresie ok. 1,6 (BDL GUS).

Pozostałe miejsca województwa pomorskiego znajdują uznanie znacznie mniejszej liczby niemieckich turystów. W badanej dekadzie w rejestrowanej bazie noclegowej odnotowywano w nich obecność od kilku do kilkuset gości tej narodowości rocznie. Niemniej, często i tak Niemcy stanowili w nich największą grupę obcokrajowców.

Tab. 4. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z NIEMIEC korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	54 432	55 633	63 286	69 568	65 262	73 560	76 601	81 213	82 464	92 721
2	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot
	9160	8609	7652	7823	11 112	9907	12 422	9041	8753	9585
3	Gdynia	Lęborski	Malborski	Lęborski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Lęborski
	6488	4334	5121	5706	6049	5753	6675	6547	6887	7194
4	Lęborski	Słupski	Słupski	Słupski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Słupski
	4332	4243	5031	5591	5127	4885	4734	5192	4811	6288
5	Słupski	Gdynia	Gdynia	Wejherowski	Pucki	Pucki	Gdynia	Gdynia	Malborski	Pucki
	3976	4135	4861	4219	4318	3905	3858	3845	3542	4484

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Tab. 5. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z NIEMIEC w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	124 329	129 170	145 767	162 769	155 310	171 283	180 712	192 640	194 409	221 261
2	Sopot	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski	Słupski
	24 876	23 049	26 667	28 637	32 144	35 762	35 905	41 648	39 617	34 485
3	Słupski	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Lęborski
	23 135	22 165	23 670	23 198	25 946	22 613	31 862	25 211	25 853	27 133
4	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Lęborski	Sopot
	17 796	20 770	19 312	19 370	20 327	18 795	18 265	18 724	16 991	27 132
5	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki
	15 223	9 591	13 454	9 792	10 473	12 807	11 861	10 206	9 392	15 278

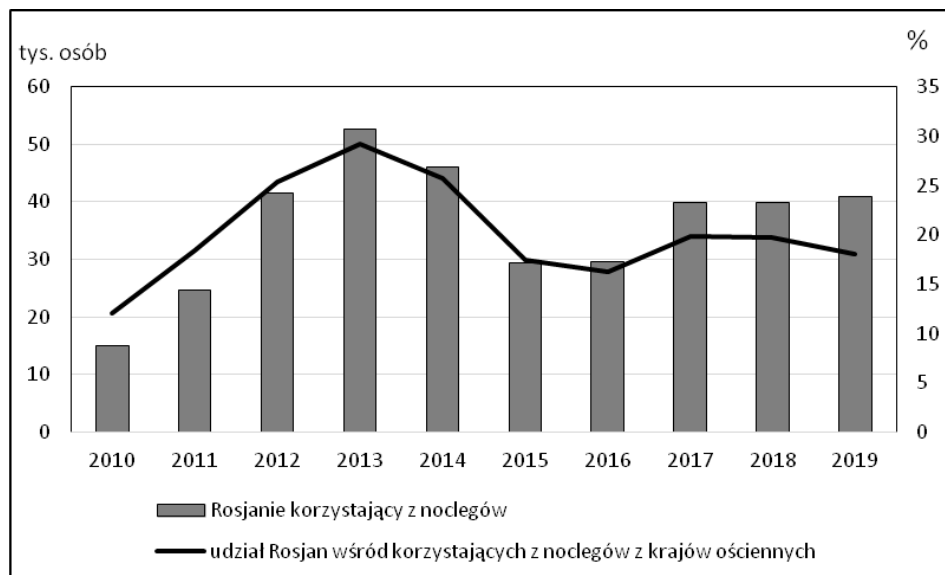
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Rosji

Ważną grupę turystów obcokrajowców w województwie pomorskim tworzą Rosjanie, głównie za sprawą mieszkańców położonego najbliżej od regionu Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej. O popularności Pomorza wśród Rosjan decydują bliskie sąsiedztwo, a co za tym idzie relatywnie krótki czas dojazdu, atrakcyjność turystyczna oraz umiarkowane ceny. Dominujący wśród nich kaliningradzcy wypoczywają tu, korzystają z bogatej oferty kulturalnej, a także często dokonują zakupów (R. Anisiewicz, T. Palmowski, 2014). Bliskość geograficzna determinuje pobyty krótkie, weekendowe, przekładające się na przeciętną liczbę noclegów wynoszącą od ok. 1,5 na początku do 1,7 pod koniec badanego dziesięciolecia na turystę (BDL GUS). Były to najniższe wartości spośród wszystkich krajów ościennych Polski.

Napływ turystów z Rosji do województwa pomorskiego w drugiej dekadzie XXI w. warunkowały możliwości przekraczania granicy oraz sytuacja międzynarodowa ukształtowana po konflikcie krymskim z 2014 r. (R. Anisiewicz, 2020). Rzutowały one na fluktuacje ruchu turystycznego, uwidocznione także w zmianach liczby nocujących w rejestrowanej bazie noclegowej województwa (tab. 1). Dzięki wprowadzeniu w 2012 r. małego ruchu granicznego (MRG) na pograniczu polsko-rosyjskim, upraszczającego pokonywanie granicy, wzrosła ona wówczas ponad 2,5-krotnie w stosunku do 2010 r. Rok później osiągnęła maksymalny poziom w badanym dziesięcioleciu, czyli prawie 53 tys. korzystających z noclegów. Aneksja Krymu przez Rosję z 2014 r., a następnie zawieszenie dwa lata później MRG odbiły się w spadku tej wielkości. W 2016 r. była ona niższa od maksymalnej o ok. 45% i wyniosła niecałe 30 tys. W trzech ostatnich latach dekady w bazie noclegowej województwa pomorskiego notowano po ok. 40 tys. gości z Rosji rocznie (ryc. 2). Analogicznie do liczby osób zmieniała się liczba noclegów udzielonych Rosjanom, przy czym najwięcej (prawie 84 tys.) odnotowano ich w 2013 r. Pod koniec dekady korzystali oni z ok. 70 tys. noclegów rocznie, to jest trzy razy więcej niż w 2010 r. (tab. 2).

Fluktuacje liczby rosyjskich turystów nocujących na Pomorzu rzutowały też na ich udział wśród obcokrajowców odwiedzających region, jednak zajmowali zawsze drugą lokatę po Niemcach. Najwyższy był on w 2013 r., gdy Rosjanie stanowili ok. 14% ogółu cudzoziemców oraz prawie 30% turystów z krajów ościennych (ryc. 2). W pozostałych latach dekady udział ten kształtował się adekwatnie do zmian liczby gości z Federacji Rosyjskiej, przy czym pod koniec dekady obejmowali oni ok. 7% wszystkich obcokrajowców i ok. 18% przybyłych z państw sąsiadujących z Polską.

Ryc. 2. Liczba i udział Rosjan korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Rosjanie przyjeżdżający do województwa pomorskiego, w większości obywatele Obwodu Kaliningradzkiego, kierowali się przede wszystkim do Gdańska. Relatywnie niewielka odległość dzieląca obwód i województwo sprawia, że część z nich przybywa tu tylko na jeden dzień, skupiając się na dokonaniu zakupów. Turyści wybierający pobyt z noclegiem pozostawali w mieście 2-3 dni, co potwierdza średnia liczba noclegów na osobę wynosząca ok. 1,7 przez całą dekadę (BDL GUS). Popularność Gdańska odzwierciedla także stale najwyższy na tle innych powiatów odsetek nocujących w nim gości z Rosji. Mimo zmian liczby turystów, adekwatnych do kształtowania się całego ruchu, udział Gdańska regularnie umacniał się i wyniósł w 2019 r. 70%, podczas gdy 10 lat wcześniej było to ok. 40% (tab. 6).

Wzrost zainteresowania pobytami w Gdańsku miał miejsce kosztem zmniejszenia popularności zwłaszcza Gdyni oraz w mniejszym stopniu Sopotu. W 2010 r. miasta te wybrało odpowiednio 30 i 15% Rosjan. W 2019 r. w rejestrowanej bazie noclegowej Sopotu nocowało już tylko 6% ogółu przyjezdnych z Rosji, a Gdyni zaledwie 2,8% (BDL GUS).

Na regres Gdyni, uwidoczniiony w znacznym spadku liczby nocujących turystów (z 8 tys. w najlepszym 2013 r. do ok. 1,2 tys. w 2019 r.), wpływa dodatkowo konkurencyjna cenowo oferta miast sąsiedniego powiatu wejherowskiego – Rumi, Redy i Wejherowa. Wzmożenie wizyt gości z Rosji zaobserwowano w nich zwłaszcza w trzech ostatnich latach badanej dekady.

Ich liczby, nie przekraczające wcześniej 1,7 tys. rocznie, wzrosły do ponad 2,3 tys., a w 2017 r. do prawie 3,4 tys. Rosjanie decydujący się na noclegi w tych miejscach stanowili wówczas 6-8% ogółu przybyłych na Pomorze przedstawicieli tej nacji, zaś powiat wejherowski znalazł się w czołówce najliczniej wybieranych przez nich regionów (tab. 6).

Trend wyboru tańszej bazy noclegowej w pobliżu Trójmiasta zaobserwowano także w powiecie gdańskim, zwłaszcza w nieodległych od Gdańska gminach Kolbudy i Pruszcz Gdański (BDL GUS). Prawie każdego roku nocowało tu ponad 1 tys. Rosjan, a w 2018 r. blisko 3,7 tys., co lokowało powiat wśród najpopularniejszych regionów w tej grupie narodowej turystów.

Inne chętnie wybierane przez gości z Rosji miejsce stanowił powiat malborski. Pojawiający się w nim turyści nastawieni byli jedynie na zwiedzanie krzyżackiej warowni w Malborku. Jeżeli więc decydowali się na nocleg to pozostawali tu bardzo krótko. Obrazują to przeciętne długości pobytu, nie przekraczające na ogół 1,3 noclegu na osobę (BDL GUS).

Mniejszą popularnością wśród Rosjan cieszył się wypoczynek nad morzem (poza Sopotem), choć oferta polskich miejscowości nadmorskich stanowić może alternatywę cenową dla rosyjskich kurortów nadbałtyckich (R. Anisiewicz, 2020). Spośród powiatów leżących nad Bałtykiem Rosjanie, w większości pochodzący z Obwodu Kaliningradzkiego, najczęściej wybierali tereny znajdujące się relatywnie blisko granicy, czyli w powiecie nowodworskim (gmina Stegna, rzadziej Krynica Morska). Co roku nocowało tu ok. 400 gości z pobliskiej granicy, z wyjątkiem lat 2013-2014 (po wprowadzeniu MRG), gdy przejściowo ich liczba wzrosła nawet do ponad 1,1 tys. (BDL GUS). Od połowy dekady Rosjanie nieco liczniej odwiedzali też powiat pucki (głównie Władysławowo). Gościło ich tu od ok. 380 w 2014 r. do ok. 540 w 2019 r. Preferowali dłuższe pobyty (tab. 7), co potwierdza też średnia liczba noclegów udzielona jednemu turyście, wynosząca ok. 3,5-5, a więc większa niż przeciętna dla Rosjan w województwie pomorskim (tab. 3).

Tab. 6. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z ROSJI korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	6127	10 869	22 354	31 441	26 952	18 455	18 570	25 761	25 797	28 819
2	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Gdańsk	Wejherowski
	4463	6600	8089	7012	6046	3761	3783	3931	2903	2773
3	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Gdynia	Gdańsk	Gdynia	Wejherowski	Sopot	Sopot
	2305	3445	5301	6193	5286	1835	1433	3369	2759	2577
4	Malborski	Gdańsk	Malborski	Malborski	Wejherowski	Gdynia	Wejherowski	Malborski	Wejherowski	Malborski
	549	1039	1272	2049	1700	1389	1337	1591	2332	1753
5	Gdańsk	Malborski	Wejherowski	Gdańsk	Gdańsk	Wejherowski	Gdańsk	Gdynia	Malborski	Gdańsk
	450	715	1107	1844	1626	1035	1089	1431	1926	1381

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

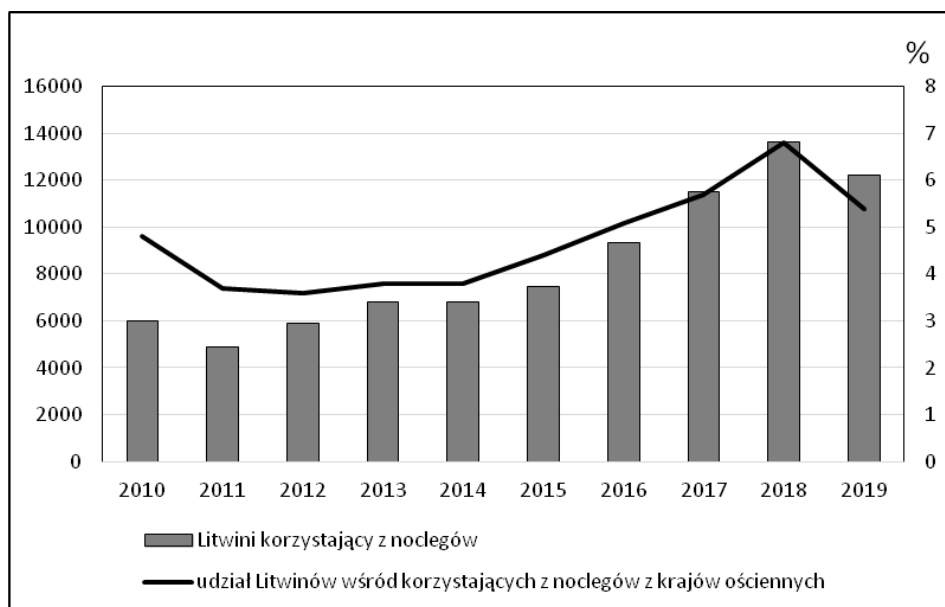
Tab. 7. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z ROSJI w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	10 492	18 376	34 899	50 205	45 026	30 640	30 469	42 360	41 942	46 662
2	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot
	5658	8558	10 925	10 751	10 687	6127	6560	6932	5638	4623
3	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Wejherowski	Pucki	Wejherowski
	3750	5640	9298	10 546	7792	3005	2543	5236	4351	4077
4	Malborski	Gdańsk	Malborski	Malborski	Nowodworski	Gdańsk	Wejherowski	Gdynia	Wejherowski	Gdynia
	637	1245	1712	2403	4719	2259	2518	2809	4108	2857
5	Wejherowski	Malborski	Wejherowski	Gdańsk	Wejherowski	Wejherowski	Pucki	Pucki	Gdańsk	Pucki
	535	1218	1508	2328	2886	1863	1808	2030	3670	2291

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Litwy

Litwini reprezentują kraje, z których turyści pojawiają się na Pomorzu mniej licznie niż Niemcy i Rosjanie. W drugiej dekadzie XXI w. w rejestrowanej bazie noclegowej stanowili oni najczęściej niecałe 2% ogółu nocujących zza granicy i od ok. 3,5 do 6,6% gości z krajów ościennych (ryc. 3). Wśród sąsiadów Polski przez większą część dziesięciolecia tworzyli trzecią co liczebności zbiorowość. Dopiero w latach 2016-2019 znaleźli się na czwartej pozycji. Ich liczba wykazywała tendencję rosnącą od ok. 6 tys. w 2010 r. do ponad 13,6 tys. w 2018 r., z niewielkimi spadkami w roku 2011 i 2019 (tab. 1, ryc. 3). W badanym okresie wzrosła więc prawie trzykrotnie.

Ryc. 3. Liczba i udział Litwinów korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Podobnie kształtowała się liczba noclegów udzielonych Litwinom, choć tu zanotowano większą dynamikę zmian (tab. 2), w związku z wydłużaniem czasu pobytu. Na początku dekady korzystali oni w województwie przeciętnie z niespełna dwóch noclegów na osobę, w późniejszych latach wartość ta na ogół przekraczała dwa, a w 2018 r. wyniosła nawet 2,4 (tab. 3).

Głównym celem wizyt Litwinów w Pomorskiem jest Gdańsk, rzadziej jednak wybierany jako miejsce noclegu w porównaniu do Niemców i Rosjan. Od 2013 r. zatrzymywało się tutaj ok. połowy gości z tego kraju, a we wcześniejszych trzech latach nawet mniej (np. w 2010 r. ok. 32%). Liczba

nocujących w Gdańsku zwiększała się (tab. 8) adekwatnie do wzrostu całego ruchu turystów z Litwy. Podobnie zmieniała się liczba udzielonych im noclegów (tab. 9). Litwini przyjeżdżali tu na krótkie kilkudniowe pobyty, co potwierdza utrzymująca się przez całe dziesięciolecie przeciętna liczba noclegów wynosząca ok. 2,1 na osobę (BDL GUS).

Mniejsze znaczenie Gdańska jako siedziby bazy noclegowej dla Litwinów nie oznacza jego mniejszej popularności w kontekście destynacji turystycznej. Spora część gości z tego kraju, zainteresowana poznaniem stolicy województwa, zatrzymywała się bowiem w pobliskim powiecie gdańskim, zwłaszcza w Pruszczu Gdańskim, a pod koniec dekady głównie w gminie wiejskiej Pruszcz Gdański. Tańsze niż w centrum aglomeracji noclegi w tym powiecie wybierało po kilkanaście procent litewskich turystów (najwięcej w 2019 r. prawie 16%), co czyniło go przeciętnie trzecim najchętniej odwiedzanych przez nich powiatem.

Drugie docelowe miejsce wizyt gości z Litwy poza Gdańskiem stanowi Malbork. Zlokalizowany tu zamek przyciąga liczną rzeszę turystów, z których wielu decyduje się na pobyt z noclegiem, jednak na ogół nie dłuższy niż dwudniowy (przeciętna liczba noclegów na osobę 1,3). Noclegi w powiecie malborskim (głównie w Malborku) wybierało ponad 1 tys. Litwinów rocznie, choć w latach 2011-2014 ich liczba spadła do 500-700 (tab. 8). Obejmowali oni średnio 12% ogółu litewskich turystów nocujących na Pomorzu.

Do liczących się dla obywateli Litwy destynacji w województwie pomorskim należą także dwa pozostałe miasta Trójmiasta. Większe zainteresowanie kilkudniowymi wizytami cechowało Sopot. Zatrzymywało się tu na początku badanej dekady ok. 14% litewskich turystów. Od 2012 r. ich udział spadł o połowę. Litwini zwabieni urokami nadmorskiego kurortu korzystali przeciętnie z ok. dwóch noclegów, ale w latach 2016-2018 decydowali się też na nieco dłuższe pobyty (najwięcej 2,7 na osobę w 2017 r.). Lokowało to miasto średnio na czwartym miejscu wśród wybieranych przez nich powiatów województwa pomorskiego.

Gdynia jako miejsce stacjonarnych wizyt turystycznych gości z Litwy cieszyła się nieco mniejszą popularnością niż Sopot. Jednak, podobnie jak w wypadku turystów z innych krajów, może to wynikać z wyboru tańszego noclegu przez niektórych w pobliskim powiecie wejherowskim. Z gdyńskiej bazy noclegowej korzystało w badanym dziesięcioleciu na ogół ponad 300 Litwinów rocznie. Jedynie w 2017 i 2019 r. ich liczba przekroczyła 500 (tab. 8). Stanowili oni ok. 4-6% wszystkich osób przybywających z tego kraju do województwa pomorskiego. W Gdyni pozostawali na ogół kilka dni, co potwierdzają przeciętne liczby noclegów jednego turysty zbliżone do soppokich, a nieco większe niż w Gdańsku (BDL GUS).

Podobną jak w Gdyni frekwencję Litwinów odnotowano w powiecie wejherowskim (Wejherowo, Rumia, Reda), jednak tutaj na początku omawianego okresu goście przebywali krótko (średnio ok. 1,6 noclegu), a od

2017 r. zatrzymywali się na dłużej, korzystając przeciętnie z ok. 2,5 noclegu (BDL GUS).

Mniejsze zainteresowanie turystów litewskich budzi wypoczynek nad polskim morzem poza obszarem Trójmiasta. W drugiej dekadzie XXI w. nieco liczniej gościli oni w miejscowościach powiatów: nowodworskiego, lęborskiego i puckiego, ale na ogół ich liczba w ciągu roku nie przekraczała 250 na powiat (BDL GUS). Więcej Litwinów zaczęło pojawiać się tu pod koniec badanego okresu, szczególnie w gminach Stegna i Krynica Morska (powiat nowodworski). W tym powiecie w 2018 r. odnotowano maksymalną ich liczbę (401) w pozatrójmiejskich regionach nadmorskich. Powodzeniem cieszyły się też Łeba i sąsiednia gmina Wicko, zwłaszcza w latach 2012-2014 oraz pod koniec dekady, a także Władysławowo coraz bardziej popularne w drugiej jej połowie (R. Anisiewicz, 2019). Wypoczynek nad morzem różnił się od odwiedzin w pozostałych miejscach województwa czasem pobytu i liczbą noclegów (tab. 9). Najdłuższe odnotowano w powiecie lęborskim, szczególnie pomiędzy 2012 a 2014 r., kiedy turysta korzystał tu średnio z co najmniej 5,6 noclegów. Nieco krócej (od 2,9 do 4,8 noclegów) przebywali Litwini na wypoczynku w powiecie puckim, a najkrócej (poniżej 2,5 noclegu) w miejscowościach powiatu nowodworskiego położonych relatywnie bliżej od granicy z Litwą (BDL GUS).

Tab. 8. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z LITWY korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	1901	1799	2561	3300	3424	3624	4129	5732	7300	6108
2	Malborski	Sopot	Malborski	Gdańsk	Malborski	Malborski	Gdańsk	Gdańsk	Malborski	Gdańsk
	1153	693	724	995	648	1000	1228	1553	1577	1926
3	Sopot	Malborski	Gdańsk	Malborski	Gdańsk	Gdańsk	Malborski	Malborski	Gdańsk	Malborski
	939	562	718	515	603	802	1216	1335	1440	1466
4	Wejherowski	Gdańsk	Sopot	Sopot	Sopot	Wejherowski	Wejherowski	Sopot	Sopot	Sopot
	458	442	460	467	515	484	649	611	1019	779
5	Gdańsk	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Sopot	Sopot	Gdynia	Tczewski	Gdynia
	445	377	343	312	283	456	634	517	559	607

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Tab. 9. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z LITWY w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	4322	3901	5374	6868	6998	7483	8076	12 411	15 781	12 895
2	Sopot	Sopot	Gdańsk	Gdańsk	Łęborski	Gdynia	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	1472	1457	1597	1732	1353	1589	1688	2148	4286	3728
3	Malborski	Gdynia	Łęborski	Łęborski	Sopot	Malborski	Malborski	Malborski	Sopot	Gdynia
	1463	758	1162	1164	1056	1213	1532	1785	2312	2060
4	Wejherowski	Malborski	Malborski	Sopot	Gdańsk	Gdańsk	Sopot	Sopot	Tczewski	Malborski
	906	751	997	935	904	1201	1502	1637	2085	1773
5	Gdynia	Gdańsk	Sopot	Gdynia	Gdynia	Wejherowski	Pucki	Gdynia	Malborski	Sopot
	735	721	965	792	825	1003	1253	1076	2026	1666

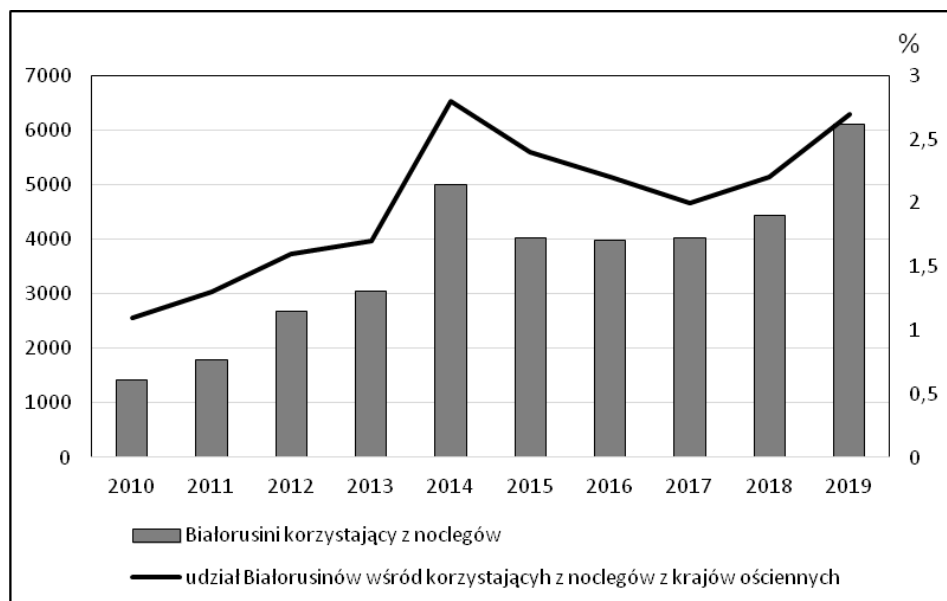
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Białorusi

Kolejną mało liczną grupą turystów obcokrajowców w województwie pomorskim są Białorusini. Mieszkańcy tego kraju borykają się z największymi spośród wszystkich krajów ościennych Polski trudnościami rozwoju wyjazdowej turystyki zagranicznej. Podstawowym ograniczeniem jest konieczność uzyskania wizy wjazdowej do Unii Europejskiej, obowiązująca Białorusinów w całym badanym okresie. Spora bariera to jej cena wynosząca 80 dolarów, która przy relatywnie niskich dochodach stanowi duży wydatek. Dodatkowo zdarzały się też problemy z dostępem do wolnych terminów na złożenie dokumentów niezbędnych przy uzyskaniu wizy (Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Moskwie). Skromny budżet przeciętnego gospodarstwa domowego to kolejne utrudnienie dla wyjazdów zagranicznych, determinujące wybór możliwie taniej oferty turystycznej. Czynniki te przyczynia się także do podejmowania przez Białorusinów pracy za granicą, w tym m.in. sezonowej w miejscowościach turystycznych, co również obserwowane jest na Pomorzu i co zniekształca nieco analizę ruchu turystycznego na podstawie wykorzystania bazy noclegowej.

Obywatele Białorusi, nocujący w rejestrowanej bazie noclegowej turystyki Pomorskiego w latach 2010-2019, przez większość czasu obejmowali mniej niż 1% ogółu obcokrajowców (tab. 1). Zajmowali też najczęściej szóste miejsce w grupie krajów ościennych, w której stanowili od 1,1% (2010 r.) do 2,7% (2019 r.) przyjezdnych (ryc. 4). Wyjątkiem były lata 2014 i 2015, gdy dzięki wyraźnemu zmniejszeniu liczby turystów z Rosji zajęli odpowiednio czwartą oraz piątą lokatę. W pierwszej połowie dekady liczba Białorusinów odnotowanych w obiektach noclegowych województwa pomorskiego dynamicznie rosła. Pomiędzy 2010 a 2014 r. zwiększyła się ponad 3,5-krotnie (z 1,4 do 5 tys.). W trzech kolejnych latach spadła o 1/3 i utrzymywała się na poziomie ok. 4 tys., po czym ponownie zaczęła wzrastać do ponad 6,1 tys. w 2019 r. (tab. 1, ryc. 4).

Trend wzrostowy cechował też liczbę noclegów udzielonych Białorusinom. W 2019 r. było ich 22,2 tys., tj. cztery więcej niż w 2010 r. (tab. 2). Największą dynamikę zmian zaobserwowano – głównie za sprawą dłuższych pobyków prawdopodobnie związanych z wykonywaniem pracy – w 2011 r. w powiatach malborskim i słupskim, w 2014 r. w nowodworskim oraz w 2019 r. w puckim i Gdyni (BDL GUS). Cel zarobkowy, a nie turystyczny zakwaterowania części Białorusinów w obiektach noclegowych mogą potwierdzać przeciętne liczby noclegów jednej osoby oscylujące pomiędzy 3 a 4, w 2011 r. sięgające nawet 4,8 (tab. 3). Były to najwyższe, obok charakteryzujących licznie przyjeżdżających do pracy do Polski Ukraińców, wartości tego wskaźnika w grupie krajów ościennych. Nie oznacza to jednak, że podróże turystyczne stanowiły marginalny cel pobytu mieszkańców Białorusi na Pomorzu.

Ryc. 4. Liczba i udział Białorusinów korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści białoruscy, podobnie jak przedstawiciele pozostałych narodowości, najliczniej kierowali się do Gdańska. Stanowił on ich główną destynację w regionie. Uwzględniając statystyki dotyczące korzystających z noclegów w mieście zauważa się jednak, że Gdańsk jako miejsce pobytu w pierwszej połowie dekady wybierała mniej niż połowa Białorusinów. Później ich udział zwiększył się (najwięcej 58% w 2018 r.). Turyści z tego kraju pozostawali w Gdańsku przez kilka dni, na co wskazują przeciętne liczby noclegów wahające się w różnych latach w przedziale od 2,6 do 3,3 (BDL GUS).

Część osób zainteresowanych zwiedzaniem Gdańska mogła zatrzymać się także w powiecie gdańskim (miasto i gmina Pruszcz Gdański), w którym w latach 2013-2015 nocował co dziesiąty, a w 2019 r. nawet 14% Białorusinów (tab. 10). Przebywali tu jednak krótko, gdyż średnie liczby noclegów nie przekraczały na ogół dwóch na osobę (BDL GUS).

W podobnym okresie (2012-2014 i 2019) wzrosła też popularność pobytów w Gdyni. W bazie noclegowej rejestrowano wówczas 400-600 przybyśli z Białorusi, czyli do kilkunastu procent ogółu. Analogicznie jak w powiecie gdańskim decydowali się oni przede wszystkim na krótkie 2-3-dniowe wizyty w tym mieście (BDL GUS).

Ważny cel podróży na Pomorze dla części Białorusinów stanowi wypoczynek w Sopocie lub innych miejscowościach leżących nad Bałtykiem. Nadmorskie kurorty są dla mieszkańców niemającej dostępu do morza

Białorusi dużą atrakcją turystyczną, a wybrzeże województwa pomorskiego jako geograficznie najbliższe położone jest szczególnie predestynowane do odwiedzin turystów z tego kraju. Spośród terenów nadmorskich Pomorskiego w drugiej dekadzie XXI w. Białorusinów można było spotkać m.in. w Sopocie. Na noclegi w rejestrowanej bazie turystyki (przeciętnie od 2,2 do 3,5 na osobę) decydowało się jednak stosunkowo niewielu z nich – od 115 w 2011 r. do 311 w 2019 r. (tab. 10). W 2010 r. stanowili oni 10%, a w późniejszych latach ok. 6% wszystkich przyjezdnych z Białorusi.

Białorusini wybierali także pobyty w innych miejscach wybrzeża, ale przynajmniej część z nich motywowana była podejmowaniem pracy. Stanowią oni w Polsce bowiem drugą po Ukraińcach najliczniejszą grupę migrantów zarobkowych (J. Augustyńczyk, 2019). Na zakwaterowanie związane z zatrudnieniem wskazują dość wysokie średnie liczby wykorzystanych noclegów na osobę w powiatach słupskim, lęborskim, nowodworskim i puckim, odbiegające od przeciętnie notowanych w innych regionach województwa. Uwzględniając dodatkowo niższy na ogół poziom zamożności obywateli Białorusi trudno przypuszczać, że przyjeżdżali oni nad Bałtyk wypoczywać dłużej niż np. Niemcy.

Do miejsc cieszących się zwiększoną frekwencją Białorusinów w pierwszej połowie dekady należał powiat słupski, a zwłaszcza Ustka. Z lokalnej bazy noclegowej korzystało tam od ok. 200 do 400 osób rocznie, a liczba udzielonych noclegów należała do najwyższych na terenie całego województwa (tab. 11). W 2010 i 2011 r. powiat słupski znalazł się nawet na pierwszym miejscu pod tym względem dystansując najpopularniejszy co do liczby gości Gdańsk. Białorusini spędzali tu średnio 6-7 nocy, a więc przynajmniej niektórzy pozostawali na dłużej, najpewniej w celach zarobkowych. Podobną popularnością cieszył się też powiat lęborski (głównie Łeba), do którego obywatele Białorusi zaczęli licznie napływać od 2012 r. (ok. 140-340 rocznie). Ich pobyty obejmowały przeciętnie ponad pięć nocy, co lokowało powiat na wysokich pozycjach pod względem udzielonych noclegów (tab. 11). Od 2014 r. wzrosło zainteresowanie Białorusinów miejscowościami powiatu nowodworskiego, zwłaszcza Sztutowem, w znacznie mniejszym stopniu Krynica Morską i Stegną, raczej motywowane pracą. Z zakwaterowania w bazie powiatu korzystało od ok. 350 do 400 osób z tego kraju. Pozostawali w niej najdłużej na tle całego województwa (średnio 10-11 noclegów na osobę). Pod koniec dekady zwiększyła się także liczba obywateli Białorusi w powiecie puckim (Władysławowo), w którym przeciętna długość pobytu objęła ponad sześć nocy (BDL GUS).

Z innych odwiedzanych przez Białorusinów miejsc województwa pomorskiego wymienić należy Malbork ze wspomnianym już zamkiem krzyżackim. Wielu przyjeżdżających tu turystów nie korzysta z noclegu. Zatrzymujący się w lokalnej bazie noclegowej, podobnie jak obywatele innych krajów pozostają najczęściej na jedną noc. Choć liczby Białorusinów

nocujących w Malborku w omawianej dekadzie wynosiły zazwyczaj dużo poniżej 300 osób, to na jej początku stanowili oni nawet ok. 10% przybyszów z tego kraju do województwa pomorskiego (tab. 10). Wyjątkowy był także rok 2011, gdy 218 obywatelom Białorusi udzielono tu ponad 2 tys. noclegów (tab. 11). Przebywali oni w Malborku zapewne w celach zarobkowych, podobnie jak w powiatach nadmorskich.

Tab. 10. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z BIAŁORUSI korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	453	491	1171	1234	2295	2061	2184	2351	2487	2961
2	Ślupski	Ślupski	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Gdańsk	Nowodworski	Nowodworski	Nowodworski	Gdańsk
	391	401	405	440	651	399	353	379	384	856
3	Sopot	Malborski	Ślupski	Ślupski	Gdańsk	Nowodworski	Lęborski	Malborski	Malborski	Gdynia
	145	218	375	379	506	353	336	353	272	533
4	Malborski	Sopot	Lęborski	Sopot	Nowodworski	Sopot	Sopot	Sopot	Lęborski	Nowodworski/ Pucki
	142	115	187	272	398	257	206	221	253	368
5	Wejherowski	Gdynia	Sopot	Gdańsk	Lęborski	Lęborski	Gdynia	Lęborski	Sopot/ Gdańsk	Sopot
	70	90	127	242	277	216	172	166	214	311

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Tab. 11. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z BIAŁORUSI w latach 2010-2019.

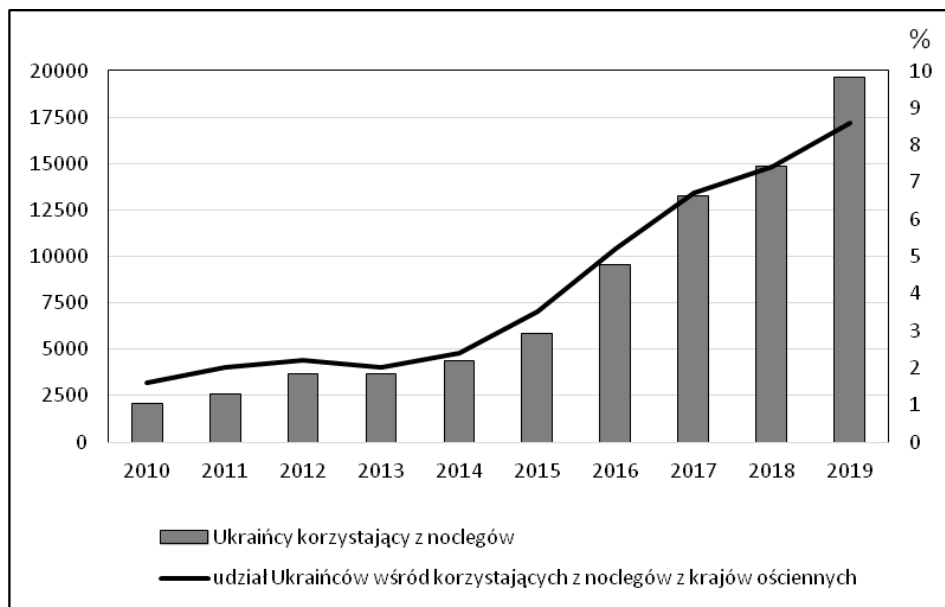
Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Ślupski	Ślupski	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	2361	2903	3468	3410	5866	5266	5690	7223	6795	9714
2	Gdańsk	Malborski	Ślupski	Ślupski	Nowodworski	Nowodworski	Nowodworski	Nowodworski	Nowodworski	Nowodworski
	1304	2052	2612	2075	4083	3842	3713	3688	3613	4017
3	Lęborski	Gdańsk	Lęborski	Gdynia	Ślupski	Lęborski	Lęborski	Gdańsk	Lęborski	Pucki
	383	1359	690	839	1584	1039	1763	1310	1270	2371
4	Sopot	Pucki	Gdynia	Sopot	Lęborski	Ślupski	Sopot	Lęborski	Pucki	Gdynia
	301	614	689	786	1316	728	622	928	917	2250
5	Pucki	Lęborski	Sopot	Lęborski	Gdynia	Gdańsk	Pucki	Pucki	Sopot	Lęborski
	266	579	442	711	1039	720	467	642	712	1174

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Ukrainy

Analiza ruchu turystycznego Ukraińców na podstawie wykorzystania bazy noclegowej sprawia pewne trudności. Poza osobami przyjeżdżającymi do Polski w celach stricte turystycznych korzystają z niej bowiem również Ukraińcy podejmujący pracę w naszym kraju, których nie sposób oddzielić od turystów. Zatrudnieni w Polsce obywatele Ukrainy stanowią obecnie w miastach nawet 10% mieszkańców (Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Kijowie). Niektórzy, zapewne przybywający do pracy na czas określony, korzystają z obiektów wliczanych do bazy noclegowej turystyki. Świadczą o tym bardzo wysokie średnie liczby noclegów udzielonych jednej osobie, sięgające nawet kilkudziesięciu w danym powiecie, nietypowe dla ruchu turystycznego. Niewątpliwie jednak pewną, choć trudną do oszacowania część użytkowników tej bazy stanowią turyści zainteresowani zwiedzaniem lub wypoczynkiem w wybranych miejscach. Różne przesłanki wykorzystania obiektów zakwaterowania cechujące Ukraińców sprawiają więc, że porównywanie ich preferencji noclegowych do zachowań turystów z innych krajów jest nie w pełni miarodajne.

W latach 2010-2019 w województwie pomorskim zaobserwowano niemal 10-krotny wzrost liczby Ukraińców korzystających z rejestrowanej bazy noclegowej turystyki, z ok. 2 tys. do prawie 20 tys. (tab. 1, ryc. 5). Istotnie wzrósł

Ryc. 5. Liczba i udział Ukraińców korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

też ich udział wśród ogółu obcokrajowców (z 0,8 do 3,2%) oraz przybyszy z krajów ościennych (z 1,6 do 8,6%), co ilustruje ryc. 5. W tej grupie państw awansowali oni z pozycji piątej na trzecią pod względem liczebności, po Niemczech i Rosjanach.

Jeszcze większa dynamika zmian cechowała liczbę wykorzystanych przez Ukraińców noclegów, która wzrosła 14-krotnie w ciągu 10 lat i osiągnęła prawie 128 tys. pod koniec dekady (tab. 2). Największe zmiany w tym zakresie następowały w latach 2016-2017, gdy z roku na rok liczba udzielanych noclegów podwajała się. Do tak dużego wzrostu przyczynić mogło się wprowadzenie w 2017 r. ruchu bezwizowego do Unii Europejskiej dla obywateli Ukrainy. Daje on możliwość 90-dniowego pobytu na jej terenie w celach biznesowych, turystycznych i rodzinnych. Oddziaływanie tego czynnika potwierdza zmiana przeciętnej liczby noclegów wykorzystanych przez jedną osobę. Wskaźnik ten dla Ukraińców był najwyższy w porównaniu do pozostałych sąsiadów Polski w całym dziesięcioleciu i do 2016 r. wahał się między 2,9 a 4,8. Od 2017 r. jego wielkość przekroczyła 6,5, a w 2018 r. osiągnęła najwyższą wartość 7,8 (tab. 3).

Zróźnicowanie celów przyjazdu Ukraińców korzystających z bazy noclegowej turystyki determinuje rozproszenie przestrzenne miejsc ich pobytu w Pomorskiem, niespotykane w przypadku obywateli pozostałych państw ościennych. Tym co nie różni przybyszy z Ukrainy od innych jest popularność Gdańska, najchętniej wybieranego na miejsce noclegu w ciągu całej dekady. Liczba osób, które tu nocowały rosła systematycznie i w 2019 r. była wyższa niż w 2010 r. prawie 18-krotnie (tab. 12). Znacząco wzrósł też udział Gdańska wśród pozostałych powiatów województwa. W pierwszych trzech latach badanego okresu wybierało go ok. 40% Ukraińców, pod koniec zaś aż $\frac{2}{3}$ ich ogółu. Zwielokrotniła się także prawie 13 razy liczba wykorzystanych przez nich w Gdańsku noclegów, jednak w tym przypadku obserwowano duże skokowe wzrosty o ponad 200% w 2011 i 2017 r., ale też spadek w 2012 r. (tab. 13).

Gdańsk jest miejscem wybieranym zarówno przez przybyłych do pracy, jak i zainteresowanych turystyką. Świadczyć o tym mogą przeciętne liczby noclegów przypadające na jedną osobę, wahające się w ciągu dekady w przedziale od 2,9 w 2017 r. do 7,2 w 2011 r. (BDL GUS). Wielkości te były ogólnie wyższe niż w przypadku turystów z pozostałych krajów, ale w latach 2014-2019 niższe od przeciętnych notowanych dla Ukraińców. Sugeruje to spory udział kilkudniowych pobytów nastawionych na turystyczną eksploatację Gdańska, który podobnie jak Kraków, Wrocław i Warszawa należy do najpopularniejszych destynacji turystów z Ukrainy w Polsce (Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Kijowie).

Cel turystyczny decydował także prawdopodobnie o większości wizyt Ukraińców w Gdyni i Sopocie, gdzie nocowało ich jednak dużo mniej niż w Gdańsku. Do 2015 r. w bazie noclegowej tych miast rejestrowano rocznie

po mniej niż 400 gości z Ukrainy. Od 2016 r. liczba ta wzrosła nieznacznie, ale nie przekraczała 800. Wyjątek stanowiła Gdynia, w której w 2019 r. odnotowano ponad 1,4 tys. Ukraińców (tab. 12). Na turystyczny cel przyjazdu wskazywać może przeciętna długość pobytu jednej osoby mieszcząca się w przedziale 2,1-2,9 w Sopocie w całej dekadzie oraz 2,1-5,5 w Gdyni do 2017 r. (BDL GUS). W latach 2018-2019 liczba ta w Gdyni wzrosła jednak znacząco (ponad 12 w 2018 r. i prawie 7 w 2019 r.), co sugeruje zarobkowy charakter pobytów.

Turystyka zdominowała również wizyty Ukraińców w powiecie gdańskim, który przez większość badanego okresu charakteryzowała podobna popularność jak Gdynię i Sopot, choć przebywali tu średnio krócej (niecałe dwa noclegi na osobę). Wzorem turystów z innych krajów goście z Ukrainy korzystali najpewniej z oferty tańszej niż w Trójmieście bazy noclegowej Pruszcza Gdańskiego i gminy Kolbudy (BDL GUS).

W pozostałych powiatach lokujących się wysoko w statystykach wykorzystania bazy noclegowej przeważały raczej wizyty związane z pracą, nasilające się na ogół od 2016 r. (tab. 12 i 13). Wskazują na to rosnące wyraźnie przeciętne długości pobytu jednej osoby w tych miejscach, wynoszące od ok. 10 do 25 dni. Nie wyklucza to jednak także udziału w nich osób zainteresowanych turystyką. Szczególną frekwencję Ukraińców pozostających na dłużej zaobserwowano w powiatach malborskim (Malbork), puckim (gmina Krokowa, Władysławowo), bytowskim (Bytów, Miastko), starogardzkim (Starogard Gdański, Skarszewy), chojnickim (Chojnice) i w Słupsku, gdzie w 2018 r. odnotowano rekordową w badanej grupie krajów średnią długość pobytu jednej osoby, przekraczającą 74 noclegi (BDL GUS). Cel inny niż turystyczny przyjazd Ukraińców potwierdzać może też fakt, że niektóre z wymienionych powiatów nie znalazły się w orbicie większych zainteresowań turystów z pozostałych krajów.

Tab. 12. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z UKRAINY korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	734	1135	1456	1890	2562	3592	5390	7535	9390	12 972
2	Malborski	Gdańsk/ Sopot	Gdańsk	Gdańsk	Sopot	Gdynia	Gdynia	Ślupsk	Pucki	Gdynia
	380	245	715	447	395	355	769	1350	980	1442
3	Gdynia	Gdynia	Gdynia	Sopot	Gdańsk	Sopot	Sopot	Pucki	Bytowski	Pucki
	169	193	267	336	304	340	559	627	732	974
4	Sopot	Pucki	Sopot	Gdynia	Gdynia	Gdańsk	Starogardzki	Bytowski	Gdynia	Gdańsk
	159	133	239	303	242	305	431	514	539	774
5	Wejherowski	Lęborski/ Malborski	Tczewski	Malborski	Chojnicki	Wejherowski	Bytowski	Gdynia	Sopot	Sopot
	119	96	198	124	137	293	403	497	448	618

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

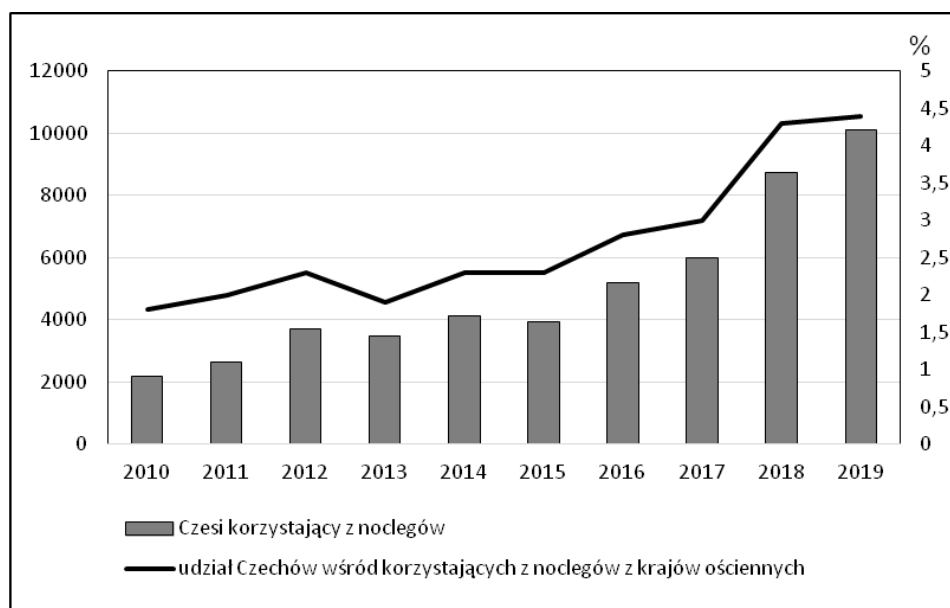
Tab. 13. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z UKRAINY w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Ślupsk	Gdańsk	Gdańsk
	3696	8205	5677	8228	8494	10 715	16 085	34 817	35 317	47 073
2	Malborski	Gdynia	Gdańsk	Gdynia	Gdynia	Bytowski	Bytowski	Gdańsk	Ślupsk	Ślupsk
	2871	755	820	904	1286	1617	9036	22 031	32 552	28 858
3	Lęborski	Sopot	Sopot	Sopot	Sopot	Gdynia	Malborski	Bytowski	Bytowski	Pucki
	584	636	704	770	1017	1547	2653	9169	12 893	9 988
4	Gdynia	Lęborski	Gdynia	Gdańsk	Chojnicki	Chojnicki	Chojnicki	Pucki	Pucki	Gdynia
	460	550	680	535	1001	923	2368	6588	9 621	9 814
5	Sopot	Malborski	Sztumski	Ślupski	Gdańsk	Pucki	Pucki	Starogardzki	Gdynia	Kartuski
	372	547	513	445	618	779	2347	3902	6 915	8 828

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści z Czech

Czesi stosunkowo rzadko odwiedzają Pomorze, co przekłada się na ich małą liczebność w statystykach ilustrujących turystykę przyjazdową (tab. 1, ryc. 6). Uwzględniając osoby korzystające z rejestrowanej bazy noclegowej w latach 2010-2019 stwierdza się jednak, że ich liczba, choć niewielka w porównaniu do innych nacji, wzrosła w tym okresie prawie pięciokrotnie (z ok. 2 tys. do ponad 10 tys.). Przez większą część dekad goście z Czech stanowili zaledwie ok. 1% ogółu obcokrajowców notowanych w obiektach noclegowych. W dwóch ostatnich latach odsetek ten wzrósł nieznacznie do 1,5. Nieco większe znaczenie mieli południowo-zachodni sąsiedzi Polski w grupie państw ościennych. Początkowo obejmowali ok. 2% turystów z tych krajów. Od 2016 r. ich udział rósł do 4,4% w 2019 r. (ryc. 6). W pierwszych latach dziesięciolecia tworzyli w niej czwartą zbiorowość po Niemcach, Rosjanach i Litwinach, później mimo zwiększenia udziału, ustępując coraz liczniejszym Ukraińcom przesunęli się na pozycję piątą.

Ryc. 6. Liczba i udział Czechów korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści czescy przybywający do województwa pomorskiego decydowali się na relatywnie krótkie kilkudniowe pobyty, co odzwierciedla średnia liczba noclegów jednej osoby, oscylująca w całej dekadzie wokół 2,6. Podobne preferencje wykazywali Niemcy oraz Słowacy (tab. 3). Rosnącej liczbie

turystów towarzyszył wzrost liczby wykorzystanych przez nich noclegów (tab. 2). Pod tym względem Czesi plasowali się na ogół na przedostatnim miejscu wśród sąsiadów Polski, do czego przyczyniała się stosunkowo mała zbiorowość gości z tego kraju oraz raczej krótkie ich wizyty w województwie pomorskim. Symptomy zwiększania udziału Czechów w bazie noclegowej regionu pojawiły się pod koniec analizowanego okresu, gdy po wyprzedzeniu najpierw Białorusinów, a potem Litwinów w 2018 r. zajęli piątą, a rok później czwartą pozycję w tej dziedzinie (tab. 2).

Turyści czescy, podobnie jak przyjezdni na Pomorze z innych krajów ościennych, najchętniej zatrzymywali się w Gdańsku. W przeciwieństwie jednak do gości z wszystkich tych krajów ich liczba nigdy nie przekroczyła tu połowy przybywających do województwa Czechów. Mimo to w całym badanym okresie liczebność korzystających z noclegów czeskich gości w Gdańsku stale rosła, skutkując 5,5-krotnym jej zwiększeniem pomiędzy 2010 a 2019 r. – do ponad 4 tys. (tab. 14). Czesi nastawieni na poznawanie dziedzictwa miasta pozostawali w nim przez kilka dni, na co wskazuje średnia liczba noclegów oscylująca niezmiennie wokół 2,2 na osobę (BDL GUS).

Nieco dłużej (przeciętnie ok. 2,5 noclegu) trwały wizyty południowo-zachodnich sąsiadów w Sopocie, który stanowił drugą co do popularności ich destynację na Pomorzu. Pobyt połączony z krótkim wypoczynkiem w tym kurorcie wybierał co dziesiąty Czech przyjeżdżający do regionu. Na początku dekady było ich w rejestrowanej bazie noclegowej ok. 300 rocznie. Od 2014 r. liczba ta zaczęła rosnąć. W 2019 r. przekroczyła 1 tys. osób (tab. 14).

Wybór Sopotu na miejsce wypoczynku, coraz liczniejszy w drugiej połowie omawianej dekady, odzwierciedla rosnące wówczas wśród Czechów zainteresowanie polskim wybrzeżem Bałtyku. Pojawiło się ono w odpowiedzi na ograniczenie wyjazdów wakacyjnych do znacznie chętniej wybieranych przez czeskich turystów krajów arabskich (Egipt, Tunezja) i Turcji po zamachach terrorystycznych z lat 2013-2016 (J. Sokołowski, 2017). W tym segmencie turystyki Polska musi mierzyć się także z konkurencją Chorwacji, Grecji i Włoch, których wybrzeża cieszą się większą popularnością wśród naszych południowo-zachodnich sąsiadów niż postrzegany jako zimny Bałtyk (Badanie rynku czeskiego...).

Zwrot ku Morzu Bałtyckiemu w badanym dziesięcioleciu ilustruje rosnące zainteresowanie turystów z Czech wypoczynkiem w powiatach puckim, lęborskim, słupskim i nowodworskim. W 2010 r. skupiały one łącznie niecałe 20% korzystających z rejestrowanej bazy noclegowej turystyki województwa pomorskiego Czechów, natomiast w 2019 r. obejmowały już ponad 33% z nich (BDL GUS). Popularnością cieszyły się zwłaszcza powiaty pucki i lęborski, gdzie w pierwszej połowie dekady zatrzymywało się po mniej niż 300 osób rocznie, zaś pod koniec powyżej 1 tys. (tab. 14). Wypoczynek nad morzem determinował długość pobytu, która przeciętnie obejmowała ponad trzy

noclegi na osobę, a w niektórych latach przekraczała nawet pięć (np. powiat lęborski w 2011 r. – 5,4). Rzutowało to także na duże liczby noclegów udzielone Czechom w powiatach nadmorskich (tab. 15). Wśród miejscowości preferowanych przez czeskich turystów wymienić należy zwłaszcza Łebę, gdzie liczba gości wzrosła w omawianym okresie 10-krotnie (do 940 w 2019 r.) oraz Władysławowo (wzrost 16-krotny). Na uwagę zasługują też kurorty Półwyspu Helskiego, relatywnie rzadko odwiedzane przez innych obcokrajowców (R. Anisiewicz, 2019). Czechów spotkać można było m.in. w bazie noclegowej Helu (prawie 400 w 2019 r.) oraz Jastarni (ponad 100 osób w ostatnich latach dekady). Liczniej nocowali też w Ustce (poniżej 300 osób po 2016 r.) oraz Stegnie (ponad 250 osób w 2019 r.).

W kręgu zainteresowań gości z Czech pozostawała także Gdynia, w której zatrzymywało się w pierwszej połowie dziesięciolecia ok. 7%, a w drugiej wraz z przenoszeniem zainteresowania na wypoczynek w gminach nadmorskich ok. 5% turystów z tego kraju. Ich liczba w gdyńskich obiektach noclegowych wahała się pomiędzy 150 a 320 rocznie, ale w 2019 r. wzrosła do prawie 600 (tab. 14). Podobnie jak w Gdańsku Czesi spędzali tu wydłużone weekendy, co potwierdzać może średnia liczba udzielonych noclegów wynosząca ok. 2,5 (BDL GUS).

Innym popularnym wśród Czechów miejscem był Malbork. Zatrzymywało się tutaj na krótkie, na ogół dwudniowe pobyty w różnych latach od 3 do 9% turystów. Do 2015 r. z noclegów korzystało poniżej 250 osób rocznie, później ich liczba przekraczała 300 i zbliżyła się do 470 (tab. 14).

Tab. 14. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów z CZECH korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	741	1101	1280	1579	1481	1671	2037	2774	3735	4077
2	Sopot	Sopot	Ślupsk	Sopot	Sopot	Pucki	Pucki	Sopot	Pucki	Pucki
	330	333	782	325	497	444	571	612	1310	1556
3	Malborski	Gdynia	Sopot	Pucki	Wejherowski	Sopot	Łęborski	Pucki	Sopot	Łęborski
	181	192	306	272	384	359	466	437	818	1034
4	Gdynia	Malborski	Gdynia	Gdynia	Pucki	Łęborski	Malborski	Malborski	Łęborski	Sopot
	147	163	199	231	333	303	460	375	781	1029
5	Ślupski	Gdańsk	Malborski	Malborski	Gdynia	Malborski	Sopot	Łęborski	Malborski	Gdynia
	114	148	163	188	323	242	449	363	468	583

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

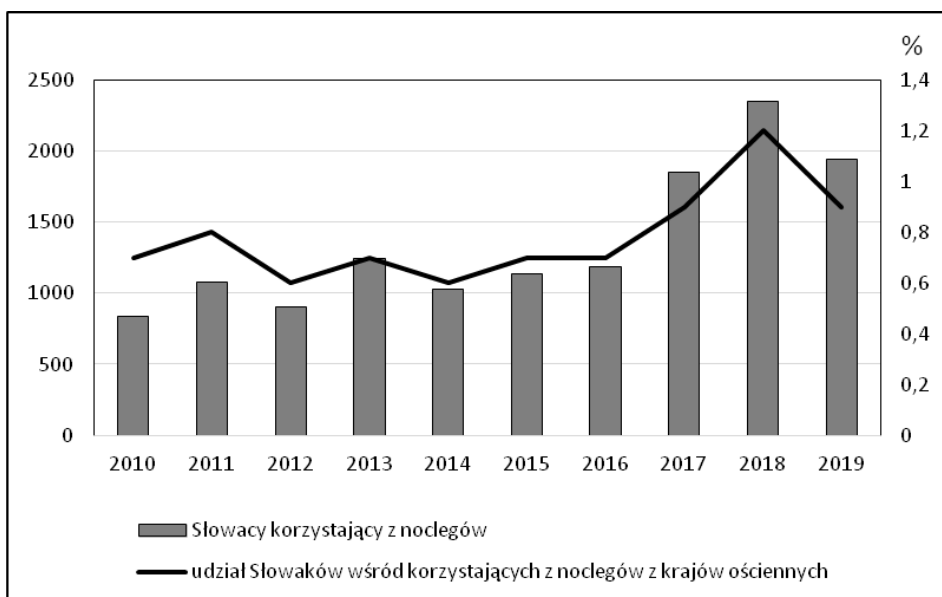
Tab. 15. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom z CZECH w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Ślupsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	1585	2813	3446	3530	3277	3789	4229	5846	8227	9335
2	Łęborski	Łęborski	Gdańsk	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki	Pucki
	582	702	2628	1059	1600	2083	2403	1775	3758	5687
3	Sopot	Sopot	Łęborski	Łęborski	Sopot	Łęborski	Łęborski	Sopot	Łęborski	Łęborski
	569	613	1042	899	1299	1076	1729	1767	2586	3782
4	Ślupski	Gdynia	Sopot	Sopot	Łęborski	Sopot	Sopot	Łęborski	Sopot	Sopot
	503	600	742	789	1005	723	1102	1318	2311	2531
5	Pucki	Pucki	Pucki	Gdynia	Kościerski	Gdynia	Nowodworski	Ślupski	Ślupski	Gdynia
	373	511	534	580	914	545	830	1096	1417	1801

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Turyści ze Słowacji

Słowacy to najrzadziej odwiedzający województwo pomorskie turyści z krajów ościennych Polski. W drugim dziesięcioleciu XXI w. z obiektów noclegowych województwa rejestrowanych przez GUS korzystało poniżej 2 tys. południowo-wschodnich sąsiadów rocznie, z niewielkim wyjątkiem w 2018 r., gdy ich liczba przekroczyła 2,3 tys. (tab. 1, ryc. 7). Mimo tendencji wzrostowej liczebności Słowaków w pomorskiej bazie noclegowej stanowili oni znikomy odsetek ogółu turystów zagranicznych (poniżej 0,5), jak również gości z państw graniczących z Polską (poniżej 1,2). Przekładało się to także na najniższe w tej grupie krajów liczby udzielonych im noclegów (tab. 2). Słowacy preferowali pobyty kilkudniowe, analogicznie jak sąsiadujący z nimi Czesi, a także Niemcy. Na Pomorzu korzystali przeciętnie z mniej niż trzech noclegów (tab. 3), przede wszystkim w Trójmieście, do którego kierowało się co roku przynajmniej 65% przybyszy ze Słowacji.

Ryc. 7. Liczba i udział Słowaków korzystających z noclegów w województwie pomorskim w latach 2010-2019.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Główną destynację turystów zza południowo-wschodniej granicy, podobnie jak innych obcokrajowców, stanowił Gdańsk (tab. 16). Na noclegi w stolicy województwa pomorskiego decydował się średnio co drugi Słowak przybywający do województwa, ale ich udział ulegał fluktuacjom w czasie. Na początku badanego dziesięciolecia pobyt w Gdańsku wybierało po

kilkaset osób, czyli nieco poniżej 50% turystów ze Słowacji. W ostatnich trzech latach dekady w bazie noclegowej miasta gościło ich przeszło 1 tys., co oznaczało ponad połowę ogółu (w 2019 r. aż 58%). Sopot cieszył się z kolei zainteresowaniem przeciętnie co dziesiątego Słowaka. Kilkudniowe pobyty powiązane z wypoczynkiem w tym mieście przyciągały od ok. 80 do 190 osób rocznie. Jeszcze mniejszą frekwencję słowackich turystów odnotowano w bazie noclegowej Gdyni, gdzie w różnych latach było ich po kilkudziesięciu, czyli od ok. 2 do 10% ogółu przybyłych na Pomorze. Niewykluczone, że część osób zainteresowanych Trójmiastem korzystała także z noclegów w sąsiednich powiatach wejherowskim (Rumia, Reda) oraz tczewskim (Tczew), na co wskazują nieco większe niż gdzie indziej liczby nocujących w nich Słowaków (tab. 16 i 17).

Spośród pozostałych miejsc w województwie pomorskim, stanowiących cel podróży turystów ze Słowacji, wymienić należy Malbork – tradycyjną destynację obcokrajowców oraz nadmorskie powiaty: pucki (Władysławowo, Jastarnia, Hel) i lęborski (Łeba). Liczby osób korzystających ze znajdujących się w nich bazy noclegowej, nie przekraczające na ogół kilkudziesięciu rocznie wskazują, że były one dużo mniej popularne wśród Słowaków niż Trójmiasto.

Tab. 16. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie turystów ze SŁOWACJI korzystających z bazy noclegowej w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	350	523	461	645	538	563	633	1054	1245	1125
2	Sopot	Sopot	Sopot	Gdynia	Sopot	Sopot	Sopot	Gdynia	Pucki	Sopot
	170	101	107	127	84	149	127	209	410	189
3	Wejherowski	Lęborski	Gdynia	Sopot	Gdynia	Malborski	Gdynia	Sopot	Sopot	Pucki
	57	90	81	121	81	112	83	160	185	141
4	Gdynia	Gdynia	Malborski	Wejherowski	Wejherowski	Gdynia	Malborski	Gdańsk	Malborski	Tczewski
	49	84	43	94	60	68	44	124	93	91
5	Gdańsk	Wejherowski	Tczewski/ Wejherowski	Gdańsk	Pucki	Pucki/ Wejherowski	Wejherowski	Malborski	Tczewski	Lęborski
	41	68	32	56	50	44	43	70	71	72

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Tab. 17. Powiaty województwa pomorskiego o największej liczbie noclegów udzielonych turystom ze SŁOWACJI w latach 2010-2019.

Lp.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk	Gdańsk
	930	1344	1248	1831	1165	1259	1581	2795	2794	2873
2	Sopot	Lęborski	Sopot	Gdynia	Gdynia	Sopot	Sopot	Gdynia	Pucki	Pucki
	444	279	328	317	191	277	288	426	658	519
3	Pucki	Sopot	Gdynia	Sopot	Sopot/ Pucki	Malborski	Pucki	Sopot	Sopot	Sopot
	110	211	326	269	187	243	207	359	528	421
4	Lęborski	Gdynia	Malborski	Gdańsk	Wejherowski	Gdynia	Gdynia	Gdańsk	Malborski	Chojnicki
	99	201	90	198	140	221	171	272	321	314
5	Gdynia	Wejherowski	Tczewski	Wejherowski	Tczewski	Pucki	Słupski	Malborski	Lęborski	Gdynia
	89	176	68	178	97	98	138	230	180	224

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL GUS.

Podsumowanie

Należące do najpopularniejszych wśród obcokrajowców destynacji turystycznych w Polsce województwo pomorskie w drugiej dekadzie XXI w. umacniało swoją pozycję w tej dziedzinie, co potwierdza wzrost liczby osób korzystających z rejestrowanej bazy noclegowej turystyki. Dotyczył on także gości, którzy przyjeżdżali do regionu ze wszystkich siedmiu krajów ościennych, a więc najbliższego geograficznego otoczenia Polski. Grupę dominującą, obejmującą ponad 60% turystów, przez całe dziesięciolecie tworzyli Niemcy. Duży, choć zmienny w czasie udział (ok. 20-30%) mieli też Rosjanie, głównie z Obwodu Kaliningradzkiego. Mniej było gości z pozostałych państw. Liczebnie wyróżniali się wśród nich Litwini (3,5-6,6%), którzy w drugiej połowie dekady zostali zdominowani przez Ukraińców (1,6-8,6%). Wielu przybyszów z Ukrainy korzystało jednak z bazy noclegowej przy okazji pobytów zarobkowych, a nie stricte turystycznych, co zaburza możliwość oszacowania ich udziału w ruchu turystycznym. W pewnym stopniu dotyczyło to również Białorusinów (1,1-2,7%), którzy obok Czechów (2-4,4%) i Słowaków (poniżej 1,2%) należeli do mniejszych grup turystów na Pomorzu. Liczba Czechów, choć relatywnie niewielka, zwiększyła się jednak prawie pięciokrotnie w ciągu dekady, podczas gdy Słowacy pozostawali najmniej liczni w całym analizowanym okresie.

Turyści z krajów ościennych kierowali się przede wszystkim do Gdańska. Stanowił on główną destynację korzystających z bazy noclegowej regionu, jednak zainteresowanie pobytem w mieście różniło się w zależności od kraju pochodzenia gości. Wybierała go większość Niemców i Rosjan. Pod koniec dekady swoją obecność w Gdańsku wyraźnie zaznaczyli Ukraińcy oraz w mniejszym stopniu Białorusini, po części przybywający w celach zarobkowych. Gdańsk był mniej popularny wśród Słowaków i Litwinów, z których tylko około połowa decydowała się na skorzystanie z miejscowej bazy noclegowej. Relatywnie najrzadziej zatrzymywali się tutaj Czesi. Nocujący w Gdańsku stanowili zawsze poniżej 50% ogółu przyjeżdżających z tego kraju.

Inne miejsca województwa pomorskiego budziły mniejsze zainteresowanie niż stolica regionu. Niemniej turyści z krajów ościennych stanowili w nich zauważalną grupę gości. Wybierali oni pobyty w Sopocie oraz rzadziej w Gdyni, ale także w miastach i gminach w pobliżu Trójmiasta. W drugiej dekadzie XXI w. zyskało na znaczeniu szczególnie otoczenie Trójmiasta, w którym wyraźnie wzrosło zainteresowanie gości z zagranicy tańszą bazą noclegową. Dotyczyło to zwłaszcza powiatów wejherowskiego (Rumia, Reda, Wejherowo) oraz gdańskiego (miasto i gmina Pruszcz Gdański, gmina Kolbudy).

Trójmiasto z otoczeniem stanowiło dla większości turystów cel kilkudniowych pobytów poświęconych na zwiedzanie, korzystanie z bogatej

oferty kulturalno-rozrywkowej oraz wypoczynek nad morzem. Rosjanie przyjeżdżający na krócej niż inni goście (najczęściej na weekendy) łączyli te wizyty także z zakupami.

Zainteresowanie dłuższym wypoczynkiem urlopowym na Pomorzu wśród turystów z krajów ościennych odnotowano z kolei w pozostałych regionach nadmorskich województwa. Popularnością w drugiej dekadzie XXI w. cieszyły się przede wszystkim największe kurorty – Ustka, Łeba, Władysławowo, ale rosło też znaczenie miejscowości na Mierzei Wiślanej (Sztutowo, Krynica Morska, Stegna). Z bazy noclegowej korzystali w nich głównie Niemcy, w mniejszym stopniu Rosjanie, Litwini, Ukraińcy i Białorusini. Dla obywateli Ukrainy i Białorusi pobyt w miejscowościach nadmorskich wiązał się często z pracą. Od połowy dziesięciolecia zaobserwowano rosnącą popularność wypoczynku nad Bałtykiem wśród turystów z Czech, rezygnujących po zamachach terrorystycznych z lat 2013-2016 z chętniej wybieranych wcześniej przez obywateli tego kraju wyjazdów do Tunezji, Egiptu i Turcji. To właśnie możliwość wypoczynku nad morzem skłaniała wielu Czechów do przyjazdu na Pomorze. Turyści czescy, w odróżnieniu od innych obcokrajowców, oprócz popularnych kurortów liczniej decydowali się na pobyty w miejscowościach Półwyspu Helskiego.

Turyści ze wszystkich krajów ościennych udawali się też do Malborka, który stanowi tradycyjną destynację turystyczną w województwie pomorskim. Miasto z krzyżacką warownią było poza Trójmiastem drugim ważnym celem podróży zwłaszcza dla gości z Litwy, Rosji i Słowacji, mniej nastawionych na wypoczynek nad morzem, a bardziej zainteresowanych poznawaniem dziedzictwa kulturowego regionu. Stosunkowo liczniej w swojej grupie narodowej decydowali się na pobyty tutaj z noclegiem niż turyści z innych krajów.

Pozostałe regiony województwa pomorskiego nie znajdowały szerszego uznania wśród turystów zagranicznych. Dużo rzadziej odwiedzali oni np. Pojezierze Kaszubskie oraz zachodnią część Pomorza. Wyjątek w bazie noclegowej tych terenów stanowił powiat bytowski odwiedzany przez Ukraińców najczęściej w celach zarobkowych.

Pandemia koronawirusa, ograniczająca zwłaszcza dalekie podróże zagraniczne, dostępne głównie transportem lotniczym, paradoksalnie poszerza szanse dalszego rozwoju turystyki przyjazdowej z krajów sąsiednich, wyraźnie uwidocznionego w województwie pomorskim w ostatnich latach drugiej dekady XXI w., a wyhamowanego w 2020 r. Sprzyjać jej mogą relatywnie niewielkie odległości możliwe do pokonania preferowanym w sytuacji zagrożenia epidemicznego transportem indywidualnym. W odniesieniu do państw członkowskich Unii Europejskiej ułatwienia stanowiąc mogą także regulacje co do możliwości przekraczania wewnętrznych jej granic, z ograniczeniami dla obywateli spoza tej organizacji. Uwarunkowania te w połączeniu z obserwowanymi w ostatnich latach trendami wzrostu

zainteresowania pobytem w województwie pomorskim wśród turystów z krajów ościennych dają nadzieję na ożywienie ruchu turystycznego ograniczonego przez pandemię.

Spis literatury:

- Anisiewicz R., 2019, *Wybrzeże Bałtyku jako cel podróży turystycznych obcokrajowców do województwa pomorskiego* [w:] T. Studzieniecki, M. Łuczak (red.), *Glokalizacja w turystyce: kadry – zarządzanie – współpraca. Zbiór studiów*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin, s. 79-92.
- Anisiewicz R., 2020, *Turyści z Rosji na wybrzeżu Bałtyku w województwie pomorskim w latach 2012-2018* [w:] G.M. Fiodorow i in. (red.), *Балтийский регион – регион сотрудничества – 2019: материалы III международной научно-практической конференции: Калининград 27-31 августа 2019 года*, vol. 2, Wydawnictwo Bałtyckiego Uniwersytetu Federalnego im. I. Kanta, Kaliningrad, s. 71-87.
- Anisiewicz R., Palmowski T., 2014, *Small border traffic and cross-border tourism between Poland and the Kaliningrad oblast of the Russian Federation*, *Quaestiones Geographicae*, 33 (2), s. 79-86.
- Augustyńczyk J., 2019, *Zatrudnienie Białorusinów w Polsce w latach 2010-2017* [w:] E. Gruszewska, M. Roszkowska (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców. Tom III. Analizy makro- i mezo-ekonomiczne*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Białymstoku, Białystok, s. 35-45.
- *Badanie rynku czeskiego*, 2014, Raport z badania dla Polskiej Organizacji Turystycznej, ARC. Rynek i Opinie – <https://www.pot.gov.pl> [dostęp: 7.04.2021].
- BDL GUS, Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa <https://bdl.stat.gov.pl> [dostęp: 23.03.2021].
- Gaworecki W.W., 2007, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2000, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kurek W., Mika M., 2008, *Turystyka jako przedmiot badań naukowych* [w:] W. Kurek (red.) *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 11-49.
- Łukasiewicz K., 2018, *Przyjazdy turystów zagranicznych do Polski oraz ich wydatki w latach 2014-2017 – charakterystyka i perspektywy rozwoju*, *Problemy Rolnictwa Światowego*, 18 (4), s. 333-344.
- Pijet-Migoń E., 2014, *Dziesięć lat „otwartego nieba” nad Polską – implikacje dla turystyki*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 3 (27), s. 83-98.
- *Raport z działań Pomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej za rok 2018* – www.prot.gda.pl [dostęp: 24.04.2021].

- Sokołowski J., 2017, *Wpływ ataków terrorystycznych na popyt i podaż w usługach turystycznych*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 487, s. 283-292.
- *Turystyka w 2016 r.*, 2017, GUS, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Warszawa-Rzeszów.
- *Turystyka w 2019 r.*, 2020, GUS, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Warszawa-Rzeszów.
- *Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Berlinie. Sprawozdanie Rok 2019* – <https://www.pot.gov.pl> [dostęp: 23.03.2021].
- *Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Kijowie. Sprawozdanie Rok 2019* – <https://www.pot.gov.pl> [dostęp: 24.03.2021].
- *Zagraniczny Ośrodek Polskiej Organizacji Turystycznej w Moskwie. Sprawozdanie Rok 2019* – <https://www.pot.gov.pl> [dostęp: 24.03.2021].

Typy rynkowe regionów turystycznych na obszarach nadmorskich Polski w latach 2009-2018

Wstęp

Strefa nadmorska (528 km linii brzegowej Morza Bałtyckiego) jest jednym z głównych obszarów koncentracji ruchu turystycznego oraz uzdrowiskowego w Polsce. Wysoko atrakcyjne walory turystyczno-rekreacyjne wybrzeża (80% polskich wybrzeży to wybrzeża mierzejowo-zalewowe, niskie, plażowe) oraz warunki klimatyczne (największa liczba godzin słonecznych w sezonie letnim, atrakcyjny sezon kąpielowy) i wysoki poziom zagospodarowania (w województwach nadmorskich występuje około 30% ogólnej liczby miejsc noclegowych w bazie turystycznej kraju) ukształtowały rozwinięty region turystyczny z dużym udziałem turystyki przyjazdowej w skali Regionu Bałtyckiego oraz całej Europy. Regiony nadmorskie stanowią aktywną destynację przestrzenną krajowego ruchu turystycznego oraz zagranicznej turystyki przyjazdowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Problematyka badawcza funkcjonowania turystyki w strefie wybrzeża Bałtyku jest przedstawiona w obszernej literaturze badań społeczno-ekonomicznych i geograficznych (A. Szwichenberg, 2019; E. Rydz i I. Jażewicz, 2009; E. Rydz, 2014; B. Meyer i in., 2016; M. Szajt, 2018; J. A. Wendt i T. Wiskulski, 2018; T. Palmowski i E. Zaremba, 2019; K. Parzych, 2019; i in.), dotyczących analizy przestrzenno-funkcjonalnych tendencji rozwoju gospodarki turystycznej – ważnego elementu składowego całej gospodarki morskiej kraju. W badaniach tych zwracano uwagę na problemy ekologiczne wywoływane w środowisku przyrodniczym przez intensywne zagospodarowanie turystyczne obszarów nadmorskich (T. Łabuz i M. Osuchowska, 2007; M. Durydiwka i K. Duda-Gromada, 2014). Intensywny ruch turystyczny w destynacjach nadmorskich może wywoływać niekorzystne zjawiska społeczne. Na przykład, zwiększenie koncentracji ruchu turystycznego w centrach kulturowo-historycznych może powodować fobię turystyczną w różnych grupach społecznych mieszkańców. Przykład Gdańska pokazuje, że ludność może być poirytowana zarówno złym zachowaniem turystów, jak i niewłaściwymi sposobami zarządzania działalnością turystyczną w przestrzeni miasta (F. Almeida-Garcia i in., 2021). Wizerunek

turystyczny Gdańska wśród mieszkańców innych polskich miast jest oceniany jako dobry, przy czym mieszkańcy Gdańska oceniają miasto lepiej niż turyści. Jednak w celu polepszenia obecnej percepcji tego obszaru potrzebna jest poprawa wizerunku w kontekście turystyki z dziećmi czy postrzegania miasta przez pryzmat wydarzeń kulturalnych i sportowych. Dla promowania Gdańska poza granicami kraju jako miasta biznesu, innowacji, wydarzeń kulturalnych oraz sportu i turystyki konieczna jest jego promocja w ramach układu metropolitalnego Trójmiasta. Warto przechodzić do zaprezentowania zrewitalizowanego obrazu tych terenów w ujęciu globalnym oprócz eksponowania w poprzednich latach Gdańska i Trójmiasta jako obszaru kojarzonego głównie z Solidarnością, portami i stoczniami (T. Palmowski i E. Zaremba, 2019).

Badania makroekonomiczne czynników rozwoju rynku turystycznego w latach 2004–2017 wykazały, że rosnący standard życia Polaków przyczynił się do wzrostu konsumpcji turystycznej i rozwoju ruchu turystycznego w różnych segmentach rynku. Jednak poprawa wskaźników makroekonomicznych nie przyczyniła się do wzrostu udziału wydatków ponoszonych na krajowe i zagraniczne podróże krótkookresowe i długookresowe (A. Majchrzak-Jaszczyk i in., 2019). Można oczekiwać, że dalszy wzrost funduszu konsumpcji swobodnej, który może służyć do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu, takich jak turystyka, przyczyni się do wzrostu intensywności podróży do regionów nadmorskich w warunkach zmian klimatycznych. Długość sezonu turystycznego w regionach nadmorskich ma tendencję wzrostową, okres z maksymalną temperaturą powietrza $>18^{\circ}\text{C}$ (w okresie trzydziestolecia 1986–2013) kształtuje się od około 90 dni w północnej części wybrzeża do około 110 dni nad Zatoką Pomorską, a z maksymalną temperaturą $>20^{\circ}\text{C}$ odpowiednio około 55 i 75 dni. Wzrost temperatury wody przy brzegu spowodował wydłużenie sezonu kąpielowego od kilku dni w rejonie Zatoki Pomorskiej, kilkunastu w środkowej części i w rejonie Zatoki Gdańskiej, do około 20 dni w północnej części wybrzeża. Szacuje się, że na wybrzeżu w 10 latach występują trzy lata korzystne dla rekreacji, dwa lata niekorzystne i pięć lat z przeciętnymi warunkami meteorologicznymi. Najkorzystniejsze warunki klimatyczne do rekreacji na wybrzeżu panują w zachodniej jego części – Zatoka Pomorska i we wschodniej – Zatoka Gdańska, a mniej korzystne w okolicach Darłowa, Łeby i Władysławowa (Cz. Koźmiński i in., 2015).

Materiały i cele badań

Niniejsze studium dotyczy analizy rozwoju funkcji turystycznych na obszarach nadmorskich Wybrzeża Bałtyku oraz kształtowania się typów rynkowych regionów turystycznych na szczęblu powiatów nadmorskich Polski. Podstawowe założenia badawcze obejmują dwa zagadnienia:

- kształtowanie się dynamiki ruchu turystycznego z uwzględnieniem zmian jego struktury przestrzennej w powiatach nadmorskich w latach 2005–2018,
- określenie typów rynkowych powiatów nadmorskich i ocena poziomu rangi ich funkcji turystycznych z uwzględnieniem cech zagospodarowania i etapów rozwoju przestrzeni turystycznej.

Do analizy wybrano okres 2009–2018 (po wyjściu gospodarki z kryzysu finansowego 2008 r. do stagnacji branży turystycznej wywołanej skutkami pandemii koronawirusa). Wykorzystano dane analityczne oraz opracowania statystyczne GUS, obejmujące zakres szeroko rozumianej gospodarki turystycznej w układzie województw oraz powiatów nadmorskich. Podstawowe materiały statystyczne i empiryczne dotyczące rozwoju gospodarki turystycznej w jednostkach administracyjnych pozyskano z opracowań statystycznych WUS w Szczecinie i Gdańsku oraz tematycznych opracowań statystycznych, takich jak: *Rocznik Statystyczny Gospodarki Morskiej*, 2019 oraz *Potencjał turystyczny i jego wykorzystanie w latach 2014–2018 – ujęcie regionalne* (G. Ślusarz i in., 2019). Przeprowadzono kwerendę literatury przedmiotu i dokumentów źródłowych oraz obserwacje terenowe i analizy statystyczne.

Przyjęto, że w analizach statystycznych UE w dziedzinie turystyki obszar nadmorski obejmuje lokalne jednostki, które posiadają morską granicę lub ponad 50% ich powierzchni leży w odległości 10 km od morza. W niniejszym studium turystyka nadmorska jest analizowana w przekroju 20 powiatów nadmorskich (13 powiatów i siedem miast na prawach powiatów), który nawiązuje do ogólnego układu przestrzennego zagospodarowania turystycznego ukształtowanego przez gminy nadmorskie, będące obiektami badań w większości poprzednich opracowań (K. Parzych, 2019). Takie podejście jest oparte na analizie powiatów nadmorskich, mających bezpośredni dostęp do linii brzegowej morza, ze względu na powiązania funkcjonalno-przestrzenne gmin nadmorskich i zlokalizowanych obiektów turystycznych z szerszym zapleczem przyrodniczo-rekreacyjnym i usługowo-komunikacyjnym oraz gospodarczym całych powiatów nadmorskich. Umożliwia to analizę kształtowania się kompleksowych produktów turystycznych w strefie lokalnego rynku nadmorskiego. Mimo że Szczecin zazwyczaj nie jest włączany do listy gmin nadmorskich UE, w niniejszym opracowaniu zaprezentowano go również w analizie powiatów nadmorskich ze względu na położenie nad morskimi wodami wewnętrznymi i ściśle powiązania gospodarki turystycznej z morzem. Walory krajobrazowe i wyjątkowe położenie miasta u ujścia Odry do jeziora Dąbie i Zalewu Szczecińskiego, w relatywnie niewielkiej odległości od wybrzeża Morza Bałtyckiego, podnoszą atrakcyjność turystyczną i rekreacyjną miasta (B. Meyer i in., 2016). Takie podejście stosuje się również w ostatnich latach w opracowaniach statystycznych gospodarki morskiej, w tym gospodarki turystycznej obszarów nadmorskich (*Rocznik Statystyczny Gospodarki Morskiej*, 2019, s. 362)

Regiony turystyczne obszarów nadmorskich na krajowym rynku turystycznym

Wybrzeże Bałtyku należy do najatrakcyjniejszych pod względem turystycznym regionów Polski. Turystyka przybrzeżna obejmuje turystykę plażową i rekreację, w tym pływanie i opalanie się, a także inne działania związane z bliskością morza, takie jak przybrzeżne wycieczki i obserwowanie dzikiej przyrody. Turystyka morska dotyczy głównie aktywności związanej z wodą: żeglarsstwa, sportów wodnych (często uprawianych w wodach przybrzeżnych) i rejsów wycieczkowych w regionach, które można zwiedzić w ciągu jednego tygodnia (np. basen Morza Śródziemnego lub Bałtyckiego).

Turystyka morska i przybrzeżna obejmuje również ruch pasażerów w portach morskich. W 2018 r. odnotowano 2 720,4 tys. podróżujących, w tym 1 882,1 tys. pasażerów na promach oraz 832,0 tys. – na statkach pasażerskich. Rosnąca rola turystyki morskiej powoduje poprawę bazy noclegowej w województwach nadmorskich. W obiektach turystycznych obserwuje się zwiększanie zakresu ofert, np. prowadzenie zabiegów odnowy biologicznej lub umożliwienie uprawiania sportów wodnych. Rybacy, którzy przekształcili swoje łodzie i kutry w statki turystyczne, realizują rejsy rekreacyjne lub wędkarskie. Producenci jachtów morskich dostosowują swoją ofertę do potrzeb określonych grup nabywców (*Rocznik Statystyczny Gospodarki Morskiej*, 2019; P. Czapliński, 2020).

W ogólnej bazie turystycznej województw nadmorskich w 2018 r. funkcjonowało 302,2 tys. miejsc noclegowych, z których skorzystało ponad 7,8 mln turystów, którym udzielono 29,1 mln noclegów (32,8% ogółu noclegów turystycznych zrealizowanych w obiektach turystycznych kraju, tab. 1). Gospodarka turystyczna regionów nadmorskich w latach 2009–2018 odnotowała zróżnicowane tempo wzrostu liczby udzielonych noclegów: było ono wyższe w województwie pomorskim (169%) w stosunku do wzrostu ogólnokrajowego (161,5%) i wyprzedzało o ponad 14 p.p. zachodniopomorskie i o 12 p.p. warmińsko-mazurskie, które ustępują tempu wzrostu krajowego (tab. 1). W układzie przestrzennym w gminach nadmorskich województwa zachodniopomorskiego koncentracja liczby udzielonych noclegów wzrosła od 88% w 2013 r. do 94% w 2018 r., a w pomorskim była ustabilizowana na poziomie 85% we wspomnianych latach. Obserwuje się niski udział gmin nadmorskich w noclegach turystycznych w województwie warmińsko-mazurskim (5–6%), gdzie większa koncentracja ruchu turystycznego i udzielonych noclegów występuje w strefie pojezierzy. Warto zwrócić uwagę, że w województwach zachodniopomorskim i pomorskim wzrost liczby noclegów turystów zagranicznych wyniósł w latach 2013–2018 odpowiednio: 153% i 157%, co przekraczało średni wzrost liczby noclegów turystów zagranicznych w całym kraju (142%) i świadczy o tendencji do umiędzynarodowienia usług turystycznych regionów nadmorskich Polski,

przy ich znacznej polaryzacji na szczeblu powiatów nadmorskich, co będzie wykazane w dalszej części analizy.

Tab. 1. Gospodarka turystyczna regionów nadmorskich Polski w latach 2009-2018.

Województwa /regiony	2009 (tys.)			2018 (tys.)			Wzrost udzielonych noclegów 2018/2009 (%)	Udział turystów zagranicznych w liczbie noclegów (%)
	Miejsca noclegowe	Turyści	Noclegi	Miejsca noclegowe	Turyści	Noclegi		
Zachodnio pomorskie	114,9	2 126,9	10 384,8	145,5	3 428,4	16 078,8	154,8	26,0
Pomorskie	81,4	1 610,7	5 801,9	115,9	3 047,8	9 815,9	169,2	16,0
Warmińsko- Mazurskie	38,4	850,2	2 372,2	40,8	1 308,6	3 236,3	136,4	12,0
Razem regiony nadmorskie	234,7	4 587,8	18 522,9	302,2	7 784,8	29 131,0	157,3	21,0
Polska	606,5	19 353,7	55 020,1	798,7	33 895,9	88 860,5	161,5	20,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Turystyka...*, 2020.

Rozwój gospodarki turystycznej obszarów nadmorskich z zastosowaniem koncepcji zrównoważonego rozwoju w ostatnich dwu dekadach wskazuje, że jej układ strukturalny i przestrzenny zachowuje wysoki stopień inercji (tab. 2): odsetek miejsc całorocznych w bazie turystycznych regionów nadmorskich jest 1,5–1,7 razy mniejszy od średniego w kraju. Wzrost udziału obiektów hotelowych (z 17% do 20% w ogólnej bazie turystycznej obszarów nadmorskich) w latach 2013–2018 został odnotowany tylko w gminach województwa zachodniopomorskiego, przy ich stabilnym udziale we wskazanym okresie w województwie pomorskim (25–26%). Na terenie województwa warmińsko-mazurskiego jest skoncentrowana niewielka (około 2 tys. miejsc) baza turystyczna, gdzie udział obiektów hotelowych stanowi 74 %. Charakter popytu turystycznego i jego maksymalny wzrost w aktywnym letnim sezonie turystycznym (V–IX) powoduje znaczne wyższe (1,8–2,7 razy) wskaźniki sezonowości ruchu turystycznego w regionach nadmorskich (Cz. Koźmiński i B. Michalska, 2016), przy zmniejszeniu jego koncentracji w sezonie letnim, zarówno w kraju, jak i regionach nadmorskich w ostatnim okresie 2014–2018 (tab. 2). Wpływ czynników sezonowych na napływ turystów w Polsce zmniejsza się zarówno na skutek aktywnej polityki marketingowej przedsiębiorców, jak i polityki turystycznej państwa (M. Szajt, 2018, s. 94).

Średnia długość pobytu w regionach nadmorskich tylko w województwie zachodniopomorskim niemal dwukrotnie przekracza wskaźniki krajowe

(w pomorskim tylko 1,2 razy), co spowodowało w ostatnim okresie zwiększenie tego wskaźnika o blisko 5% we wskazanych województwach. Jednak krajowy wskaźnik wzrostu odsetka wykorzystania miejsc noclegowych w skali roku (115%) w latach 2014–2018 był wyższy niż w województwach nadmorskich (111–113%).

Tab. 2. Wskaźniki zrównoważonej turystyki obszarów nadmorskich Polski*

Województwa/ regiony	Odsetek miejsc całorocznych		Sezonowość ruchu turystycznego		Liczba turystów/ km ² w sezonie letnim		Średnia długość pobytu, noclegów		Odsetek wykorzystania miejsc noclegowych	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Zachodniopomorskie	42,5	46,3	6,2	4,6	34,5	44,1	5,3	5,0	46,5	51,6
Pomorskie	40,8	38,7	8,0	6,7	41,9	56,3	3,2	3,2	37,6	42,5
Warmińsko-Mazurskie	57,0	58,2	5,0	5,1	13,9	16,6	2,5	2,5	29,1	31,5
Polska	69,0	70,3	2,9	2,5	18,9	25,6	2,7	2,6	34,8	40,1

* Dane dotyczą obiektów turystycznych posiadających co najmniej 10 miejsc noclegowych.

Źródło: G. Ślusarz i in., 2019, s. 48.

Warto zwrócić uwagę na rosnące wskaźniki liczby turystów na km² powierzchni regionów i ich wyższe parametry w województwach nadmorskich (zachodniopomorskim – 1,7, pomorskim – 2,2 raza), w porównaniu ze średnimi krajowymi, co powoduje w aktywnym sezonie w najbardziej atrakcyjnych miejscowościach nadmorskich przekroczenie chłonności turystycznej krajobrazów przyrodniczych i zwiększa zagrożenie stabilnego funkcjonowania ekosystemów.

Ocena poziomu rozwoju funkcji turystycznych regionów w warunkach gospodarki rynkowej powinna uwzględniać poziom efektywności wykorzystania kapitału i siły roboczej. Oprócz wskaźników ruchu turystycznego (liczba turystów i noclegów udzielonych w obiektach zakwaterowania turystycznego), obliczanych w stosunku do liczby stałych mieszkańców lub powierzchni regionów, warto przy takiej analizie uwzględniać uzyskane dochody gospodarki turystycznej regionu w stosunku do posiadanej w regionie bazy noclegowej i liczby zatrudnionych w sekcjach obsługi turystycznej (zakwaterowanie i gastronomia, kultura, rozrywka i rekreacja, działalność agencji turystycznych). Dla oceny poziomu efektywności wykorzystania potencjału regionów w ogólnym zarysie może być wykorzystany proponowany przez autora współczynnik wielkości wartości uzyskanych usług

turystycznych (W_t) w stosunku do posiadanej pojemności bazy noclegowej i liczby zatrudnionych w sekcjach obsługi turystycznej regionu:

$$W_t = Q / \sqrt{K \times Z}$$

gdzie Q – roczna wartość wydatków turystów w regionie (województwie) (mln zł PLN), K – pojemność bazy noclegowej obiektów turystycznych (tys. miejsc), a Z – przeciętna liczba zatrudnionych w sekcjach zakwaterowanie i gastronomia (tys. osób) w analizowanym roku.

W okresie stosunkowo stabilnego rozwoju rynku Polski w latach 2014–2018 wydatki turystów związane z podróżami wynosiły średnio w roku 57 mld zł, w tym większość (54% ogółu wydatków) przypadła na turystów zagranicznych. Największe wydatki w 2018 r., jak pokazały ogólnokrajowe badania statystyczne (G. Ślusarz i in., 2019, s. 95), ponieśli turyści odwiedzający województwo małopolskie – ponad 14,7 mld zł oraz mazowieckie – 7,7 mld zł. Województwa nadmorskie uzyskały wysokie dochody (pomorskie – 7,3 mld zł, zajmując trzecią pozycję), a zachodniopomorskie – 5,6 mld zł, zajmując piątą pozycję po województwie dolnośląskim (6,4 mld zł). Biorąc pod uwagę, że województwo małopolskie w 2018 r. posiadało bazę noclegową o ogólnej pojemności 101,1 tys. miejsc, a pomorskie – 115,9 tys. miejsc, nieco ustępując zachodniopomorskiemu (138,1 tys. miejsc), przy czym przeciętna liczba zatrudnionych w sekcji zakwaterowania i gastronomii w województwie małopolskim stanowiła 22 tys. osób, a w pomorskim i zachodniopomorskim – odpowiednio – 13,9 oraz 12,1 tys. osób, współczynnik efektywności wykorzystania potencjału regionu w województwie małopolskim był 1,8 razy wyższy niż średni w kraju w analizowanym roku, w pomorskim stanowił 1,1, a w zachodniopomorskim 0,8. Tak więc efektywność ekonomiczna wykorzystania potencjału gospodarki turystycznej w województwie zachodniopomorskim była niższa niż średnia krajowa oraz w sąsiednim województwie pomorskim. Analiza współczynnika efektywności ekonomicznej wykorzystania potencjału gospodarki turystycznej wszystkich regionów pokazała, że w 2018 r. do grupy liderów (współczynnik efektywności powyżej średniokrajowej >1,1) należało sześć regionów (województwa: małopolskie, pomorskie, podkarpackie, pomorskie, opolskie, podlaskie), do grupy ze średnimi współczynnikami efektywności (0,8–0,9 średniego poziomu krajowego) weszło siedem województw – dolnośląskie, mazowieckie, śląskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie, lubelskie i lubuskie, a najniższe wartości współczynnika efektywności (0,65–0,75 średniego poziomu krajowego) miały województwa kujawsko-pomorskie, łódzkie i świętokrzyskie. Regionalny układ analizowanego współczynnika pokazuje, że koncentracja bazy noclegowej i liczby zatrudnionych w branży turystycznej, przy oddziaływaniu czynnika wysokiej sezonowości i niewystarczającym poziomie działalności marketingowej, nie gwarantuje wyż-

szej efektywności ekonomicznej działalności branży. Przykład stanowią przedsiębiorstwa województwa mazowieckiego działające w obszarze usług noclegowych i gastronomicznych, które w 2017 r. uzyskały 25% przychodów osiągniętych w całej krajowej sekcji I (G. Ślusarz i in., 2019, s. 98), jednak uzyskanych głównie kosztem czynników ekstensywnych (wielkość bazy noclegowej i zatrudnienia), przy wartościach współczynnika efektywności poniżej średniego poziomu krajowego.

Tak więc występowanie unikatowych walorów przyrodniczych w postaci plaż i wód morskich, lasów i różnych typów wybrzeża oraz zabytków historycznych i kulturowych, przyciąga corocznie ponad 10 mln turystów (w tym 7,8 mln turystów w obiektach noclegowych oraz 2,8 mln pasażerów na statkach i promach morskich) na obszarach nadmorskich Polski. Unikatowy potencjał przyrodniczy i kulturowy regionów nadmorskich, rozwijająca się współpraca międzynarodowa wspierana z funduszy UE oraz moda na turystykę przybrzeżną i morską otwierają przed regionem Morza Bałtyckiego nowe możliwości rozwoju (J. Kizielewicz 2015, s. 88; T. Studzieniecki i T. Palmowski, 2019). Jednak, jak wykazują badanie regionalne rynku turystyki morskiej, na przykład w Gdyni, pomimo walorów samego miasta czy jego sąsiedztwa (Gdańsk, Sopot, Malbork), nie wykorzystuje się w pełni potencjału nadmorskiego. Peryferyjne, oddalone od głównych tras wycieczkowców, biegnących przez środkowy Bałtyk, położenie miasta i portu Gdyni na południowym wybrzeżu akwenu oraz krótki, trwający pięć miesięcy w roku sezon bałtyckiej turystyki morskiej, bez znaczących inwestycji miasta i portu w nowoczesną infrastrukturę turystyczną, określa liczbę turystów z morskich wycieczkowców korzystających z usług turystycznych w Gdyni na około 90–100 tys. osób rocznie. W celu zwiększenia liczby wizyt statków i pozostających w Gdyni przez kilka dni turystów, wymagana jest aktywna kampania marketingowa, podkreślająca walory turystyczne Gdyni, do których bez wątpienia należą architektura modernistyczna, Akwarium Gdyńskie oraz liczne wydarzenia artystyczne i kulturalne realizowane w sezonie letnim (J. A. Wendt i T. Wiskulski, 2018). Aktualnym zadaniem dla regionów nadmorskich pozostaje poszerzenie oferty i opracowanie nowych produktów turystycznych, odpowiadających współczesnej strukturze popytu turystycznego oraz zwiększenie efektywności wykorzystania potencjału turystycznego i gospodarczego w warunkach konkurencyjnych ogólnoeuropejskiego rynku usług turystycznych

Typy rynkowe regionów turystycznych obszarów nadmorskich

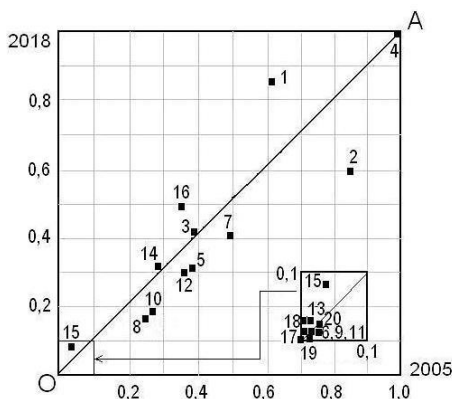
Turystyka nadmorska w analizowanym przekroju powiatów nadmorskich (13 powiatów i siedem miast na prawach powiatów) nawiązuje do ogólnego układu przestrzennego gmin nadmorskich. Dalszą analizę przeprowadzono w granicach powiatów nadmorskich, mających bezpośredni dostęp do linii brzegowej morza, ze względu na powiązania funkcjonalno-przestrzenne

gmin i zlokalizowanych obiektów turystycznych z szerszym zapleczem przyrodniczo-rekreacyjnym i usługowo-komunikacyjnym całych powiatów, umożliwiającym kształtowanie kompleksowych produktów turystycznych w strefie nadmorskiej. Największy ruch turystyczny w 2018 r. był rejestrowany w powiatach województwa zachodniopomorskiego posiadających statutowe uzdrowiska nadmorskie: w kołobrzeskim (ponad 770 tys. turystów), Świnoujściu (450 tys.), kamieńskim (350 tys.), gryfickim (285 tys.), koszalińskim (230 tys.). Przy porównywalnej ogólnej liczbie turystów w powiatach nadmorskich (ponad 3,1 mln rocznie) województw zachodniopomorskiego i pomorskiego, w tym ostatnim występuje z jednej strony wysoka koncentracja turystów w Trójmieście (1,5 mln), w tym w Gdańsku (1,1 mln), Sopocie (270 tys.), Gdyni (147 tys.), a z drugiej – mniejsza koncentracja w dwóch powiatach regionu gdańskiego (pucki 387 tys., nowodworski 188 tys.) oraz na Pomorzu Środkowym (słupski ok. 200 tys., lęborski 125 tys., wejherowski 100 tys.). Nadmorskie powiaty województwa warmińsko-mazurskiego w sumie wykazują ruch turystyczny na poziomie 110 tys. rocznie.

Do szczegółowej analizy dynamiki układu przestrzennego ruchu turystycznego w powiatach nadmorskich wybrano wskaźnik liczby noclegów realizowanych w skali roku w obiektach bazy turystycznej (posiadających ponad 10 miejsc), wykazujący bardziej precyzyjnie charakter intensywności ruchu turystycznego niż liczba turystów nie uwzględniająca długości pobytu. W celu poznania zmian strukturalnych dla dwóch okresów 2005 i 2018 roku skorzystano z bazy GUS dla obliczenia liczby noclegów na 100 mieszkańców powiatów (wskaźnik Chorvata), który poddano standaryzacji statystycznej, co pozwoliło uszeregować wszystkie jednostki w przedziałach 0,0–1,0 dla dwóch wskazanych okresów.

Na podstawie standaryzowanych wskaźników liczby noclegów na 100 mieszkańców skonstruowano wykres korelacyjny (ryc. 1) pokazujący lokalizację wszystkich analizowanych jednostek (powiatów) według wskaźnika intensywności noclegów udzielonych na 100 mieszkańców i przynależność oraz przesunięcie poszczególnych jednostek w granicach powstałych ugrupowań w badanym okresie (2005–2018). Linia diagonalna (przekątna) OA dzieli analizowaną zbiorowość powiatów na dwie grupy. Powiaty, które zlokalizowane są powyżej linii OA, w analizowanym okresie zwiększyły wskaźniki intensywności liczby noclegów na 100 mieszkańców (Świnoujście, gryficki, Sopot, Gdańsk, nowodworski) oraz skróciły swój dystans do lidera (powiat kołobrzeski). Odpowiednio powiaty zlokalizowane poniżej linii OA uzyskały niższe standaryzowane wskaźniki noclegów w okresie 2005–2018 (kamieński, koszaliński, sławieński, pucki, słupski, lęborski), co spowodowało zwiększenie dystansu do lidera (powiat kołobrzeski). Nieliczną grupę liderów pod względem intensywności ruchu turystycznego (ryc. 1) kształtują trzy powiaty województwa zachodniopomorskiego (kołobrzeski – ponad 6 tys. noclegów/100 mieszkańców, Świnoujście – powyżej 5 tys.,

kamieński – około 4 tys.), będące centrami nadmorskiej turystyki przyjazdowej w skali krajowej i europejskiej, w których udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym stanowi od ponad 30% (Kołobrzeg) do 50% (Świnoujście). W rozkładzie przestrzennym turystyki przyjazdowej do regionów nadmorskich dominują przyjazdy turystów z Niemiec, co wynika z bliskiej odległości, dużej atrakcyjności uzdrowisk nadmorskich oraz oddziaływania czynnika sentymentalnego (K. Parzych i in., 2020). Bardziej liczną grupę powiatów średnio rozwiniętych tworzą trzy powiaty województwa zachodniopomorskiego (gryficki, koszaliński, sławieński) oraz trzy powiaty pomorskiego (nowodworski, Sopot, pucki), gdzie w okresie ostatniego 20-lecia zrealizowano szeroki program modernizacji bazy turystycznej i wdrożenia nowych produktów turystycznych. Do tej grupy ciążą dwa powiaty Pomorza Środkowego (słupski, lęborski), których dystans do lidera zwiększył się w latach 2005–2018, co świadczy o niższej dynamice ruchu turystycznego w tej części półwyspu Bałtyku. Do najliczniejszej grupy 11 powiatów należą przeważnie powiaty miejskie (Szczecin, Koszalin, Słupsk, Gdańsk, Gdynia, Elbląg), w których wysoki potencjał demograficzny w stosunku do liczby noclegów daje niższe wskaźniki intensywności (nawet przy wysokiej liczbie udzielonych noclegów (Gdańsk – 2,6 mln noclegów w 2018 r.). O rozwiniętej funkcji turystycznej w szeregu miast-powiatów świadczy znaczny udział noclegów dla turystów zagranicznych (Gdańsk ok. – 40%, Słupsk – 50%, Elbląg – 25%), a część z nich zmniejszyła dystans do liderów (Gdańsk, Gdynia) w zakresie intensywności ruchu turystycznego w badanym okresie (ryc. 1).

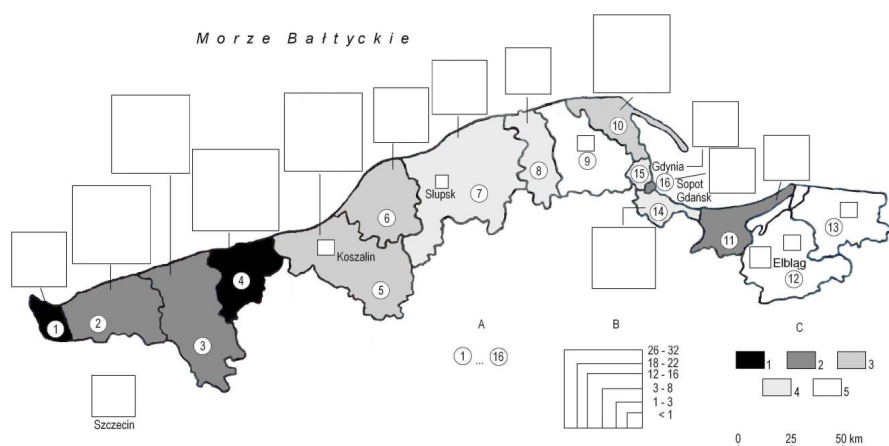

Ryc. 1. Dynamika intensywności liczby udzielonych noclegów/100 mieszkańców w powiatach nadmorskich w latach 2005–2018.

Powiaty: 1 – m. Świnoujście, 2 – kamieński, 3 – gryficki, 4 – kołobrzegi, 5 – koszaliński, 6 – m. Koszalin, 7 – sławieński, 8 – słupski, 9 – m. Słupsk, 10 – lęborski, 11 – wejherowski, 12 – pucki, 13 – m. Gdynia, 14 – m. Sopot, 15 – m. Gdańsk, 16 – nowodworski, 17 – elbląski, 18 – m. Elbląg, 19 – braniewski, 20 – m. Szczecin.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ogólna struktura przestrzennego układu zagospodarowania turystycznego obszarów nadmorskich (ryc. 2) zasadniczo w badanym okresie 2009–2018 nie zmieniła się. Najwyższy poziom zagospodarowania i ruchu turystycznego wykazują zachodnie powiaty województwa zachodniopomorskiego (posiadające uzdrowiska statutowe), średni stopień zagospodarowania i intensywności ruchu turystycznego wykazują powiaty nadmorskie i uzdrowisko Sopot subregionu gdańskiego, a wskaźniki zagospodarowania powiatów Pomorza Środkowego ustępują dwóm poprzednim grupom.

Ryc. 2. Pojemność bazy noclegowej i intensywność noclegów turystycznych w powiatach nadmorskich (2018 r.).

A – powiaty nadmorskie: 1 – m. Świnoujście, 2 – kamieński, 3 – gryficki, 4 – kołobrzeski, 5 – koszaliński, 6 – ślawieński, 7 – ślupski, 8 – łęborski, 9 – wejherowski, 10 – pucki, 11 – nowodworski, 12 – elbląski, 13 – braniewski, 14 – m. Gdańsk, 15 – m. Gdynia, 16 – m. Sopot; B – liczba miejsc w turystycznych obiektach noclegowych (tys. miejsc); C – liczba noclegów na 100 mieszkańców powiatu (wskaźnik Chorzuta): 1 – 5 100–6 300, 2 – 2 100–4 000, 3 – 1 900 – 3 000, 4 – 550–1 100, 5 – poniżej 250.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W celu pełniejszej identyfikacji dynamiki rynkowej powiatów posłużono się techniką konstrukcji macierzy BCG (*Boston Consulting Group*), stosowanej dla typologii destynacji oraz produktów turystycznych (A.P. Lubowiecki-Vikuk, 2011, s. 127-130; J. Węglarczyk, 2009). Na jej podstawie możliwe jest uzyskanie czteropolowej klasyfikacji wszystkich regionów nadmorskich na analizowanym poziomie powiatów (tab. 3). Do utworzenia macierzy typów rynkowych powiatów wykorzystano dwa wskaźniki: 1) udział powiatów w liczbie noclegów udzielonych turystom krajowym i zagranicznym w 2018 r. w bazie turystycznej (%), 2) wskaźnik dynamiki liczby noclegów

w powiatach nadmorskich w latach 2009–2018 z jego odniesieniem do średniego poziomu wzrostu noclegów w powiatach nadmorskich w badanym okresie (163,5%).

Pierwszą grupę powiatów **liderów** rynku turystycznego obszarów nadmorskich tworzą powiaty o wysokim udziale (8–12%) noclegów turystycznych w nadmorskich regionach i z wysokim tempem dynamiki, przekraczającym średnią dla regionu (165,3%). Do czołowych powiatów należą jednostki z rozwiniętymi funkcjami uzdrowiskowymi (Świnoujście), centrum metropolitalne i historyczno-kulturowe z rozwiniętym przemysłem spotkań (Gdańsk), co powoduje mniejszy poziom sezonowości ruchu turystycznego, oraz powiat pucki z rozwiniętymi funkcjami nadmorskiej turystyki wypoczynkowej rangi krajowej. Warto podkreślić, że Gdańsk i Świnoujście cechują się międzynarodowym znaczeniem funkcji turystycznych, ponieważ udział noclegów dla turystów zagranicznych stanowił w nich 40–50%. Tak więc powiaty-liderzy mają duży udział w szybko rozwijającym się rynku usług noclegowych. Przynoszą wysokie dochody z rynku usług turystycznych, produkty takich powiatów są rozwojowe i konkurencyjne, a inwestowanie w powiatach-liderach daje przedsiębiorcom dużą gwarancję zysków.

Do liczniejszej grupy powiatów **dawców** wchodzi pięć powiatów województwa zachodniopomorskiego z wysokim udziałem, w regionalnym rynku turystycznym, udzielonych noclegów (6–8%) przy niższym stopniu ich wzrostu (135–160%), poniżej średniej dla regionu nadmorskiego. Czołową pozycję w tej grupie zajmuje powiat kołobrzeski z największym w regionie nadmorskim uzdrowiskiem Kołobrzeg, gdzie roczna liczba udzielonych noclegów przekracza 5 mln, a udział turystów zagranicznych stanowi około 30%. Grupa pięciu powiatów-dawców zabezpiecza ponad 50% rynku noclegów w powiatach nadmorskich i określa ogólne tendencje koniunktury na rynku obszarów nadmorskich. Jednak dominacja tradycyjnych produktów turystycznych (wypoczynkowa turystyka nadmorska) w strukturze rynku powiatów nadmorskich tej grupy wpływa na mniejszą dynamikę (135–155%) ruchu turystycznego. Powiaty-dawcy są „żywicielami” rynku turystycznego. Mają one stosunkowo wysokie udziały w wielkości obrotów przy mniejszej dynamice ich wzrostu. Przy zaniechaniu podejść innowacyjnych, aktywnego marketingu i wprowadzenia nowych produktów turystycznych mogą w przyszłości utracić swoją pozycję.

Tab. 3. Klasyfikacja powiatów nadmorskich Polski pod względem rynkowej dynamiki ruchu turystycznego w latach 2009–2018.

Tempo wzrostu liczby noclegów w latach 2009–2018, % (oś Y) (Powiaty nadmorskie 163,5%=1,0))	Udział powiatów w liczbie udzielonych noclegów w 2018 r. (%) (średni poziom 5,0%)	
	Wysoki udział w rynku (6–23%) >1,0	Niski udział w rynku (0,1–5%) <1,0
> 1,0 (164 %)	Świnoujście (9,4; 212,6) m. Gdańsk (11,8; 240,3) Pucki (7,6; 169,7) Liderzy	Nowodworski (4,6; 235,2) Wejherowski (1,0; 206,2) m. Słupsk (0,5; 183,1) Problemowe
< 1,0 (160 %)	Kolobrzesci (23,0; 158,1) Kamieński (8,1; 141,8) Gryficki (6,9; 133,0) Sławieński (6,6; 154,8) Koszaliński (6,0; 149,9) Dawcy	Słupski (4,6; 122,4) m. Sopot (3,8; 139,7) Lęborski (3,1; 120,1) m. Gdynia (1,5; 121,2) m. Koszalin (0,4; 135,7) m. Elbląg (0,7; 151,7) Elbląski (0,1; 125,0) Braniewski (0,1; 83,5) Autsajderzy
25 %	6 %	Udział w rynku, % (oś X)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Do trzeciej grupy powiatów **problemowych**, o średnim lub niskim udziale w nadmorskim rynku noclegów turystycznych (1–5%) i relatywnie wysokiej dynamice wzrostu (180–235%) w ostatnim 10-leciu, należą dwa powiaty nadmorskie subregionu gdańskiego (nowodworski, wejherowski) oraz m. Słupsk. W tej grupie powiat nowodworski, mający znaczny potencjał turystyczny i położenie nadmorskie, cechuje się najwyższym tempem wzrostu liczby noclegów turystycznych (235%) w badanym okresie i ukształtował swoją pozycję na rynku krajowym. Realizowany obecnie projekt przekopu Mierzei Wiślanej i budowy kanału powinien stworzyć warunki dla rozwoju nowych produktów turystycznych (turystyka żeglarska, usprawnienie powiązania Gdańska z portem Elbląg), przy pewnych zmianach ekologicznych w środowisku przyległego obszaru nadmorskiego. Powiaty grupy problemowej – typowe regiony deficytowe, charakteryzują się niskim udziałem w obrotach rynkowych przy stosunkowo szybkiej dynamice ich wzrostu. Cechują się niskimi udziałami w dochodach sektora turystycznego obsza-

rów nadmorskich i w dłuższej perspektywie wymagają doinwestowania produktów niszowych nowych segmentów rynku.

Czwartą, najliczniejszą grupę powiatów **autsajderów** tworzą regiony o niskim udziale w nadmorskim rynku noclegów turystycznych i niskiej dynamice ich wzrostu (120–140%), niższej od średniej w regionie nadmorskim. Skład tej grupy jest niejednorodny: dwa powiaty nadmorskie Pomorza Środkowego (śląpski, lęborski), uzdrowisko Sopot i m. Gdynia, przy nieco wyższych udziałach w liczbie noclegów (3–5%), mają wskaźniki dynamiki rynku na poziomie 120–140%, co świadczy o pewnej stagnacji rynku i jego niedoinwestowaniu w nowe produkty turystyczne. Powiaty nadmorskie województwa warmińsko-mazurskiego mają niewysokie parametry wszystkich wskaźników rozwoju funkcji turystycznej w strefie nadmorskiej, co odzwierciedla lokalny poziom rozwoju ich funkcji turystycznych w tym segmencie rynku. Powiaty-autsajderzy, nie mające wysokiego udziału w rynku noclegów turystycznych przy niewysokim tempie ich wzrostu, mają możliwości zwiększenia swojej pozycji rynkowej przy wyjściu ze stanu kryzysowego po okresie pandemii, realizując nowe produkty rehabilitacji zdrowotnej i odnowy biologicznej.

Stosując podstawowe zasady analizy przestrzenno-funkcjonalnej zagospodarowania turystycznego (S. Liszewski, 2009; A. Szwichenberg, 2019; I. Pirozhnik, 2008, 2019) ogólny zarys poziomu rozwoju funkcji turystycznych powiatów nadmorskich Polski, zasięg jej rangi, a także wyłaniających się cech struktury przestrzeni turystycznej, przedstawiono w tabeli 4.

Pierwsza grupa powiatów o randze międzynarodowej funkcji turystycznych skupia trzy powiaty województwa zachodniopomorskiego, posiadające rozwinięte uzdrowiska nadmorskie (Świnoujście, Kołobrzeg, Kamień Pomorski) i układ metropolitalny Trójmiasta (Gdańsk, Sopot, Gdynia). Skupiają one ok. 90 tys. miejsc noclegowych w bazie turystycznej (40% pojemności powiatów nadmorskich) i ponad połowę (55–57%) ruchu turystycznego i udzielonych noclegów, przy wysokim udziale turystyki zagranicznej (od ponad 30% do 50% w kluczowych destynacjach). Stabilna dynamika ruchu turystycznego w całym okresie rozwoju przedpandemicznego w większości powiatów zachodniopomorskich, realizacja szeregu nowych projektów inwestycyjnych, kształtują w nich bardziej rozwiniętą strukturę przestrzenną zagospodarowania turystycznego (tab. 4).

Druga grupa powiatów o krajowej randze funkcji turystycznych, obejmuje trzy powiaty województwa zachodniopomorskiego i Szczecin, jako ośrodek funkcjonalnych powiązań turystycznych, a także dwa powiaty Pomorza Gdańskiego skupiające około 105 tys. miejsc noclegowych w bazie turystycznej średnich standardów. Poziom koncentracji ruchu turystycznego i noclegów udzielonych turystom nie przekracza 30% całkowitego potencjału powiatów nadmorskich, przy średnim poziomie jego dynamiki w powiatach zachodniego wybrzeża i wyższym tempie dynamiki (1,4 razy

– w nowodworskim) we wschodniej części, przekraczających regionalny wskaźnik powiatów nadmorskich (tab. 3). Aktywna modernizacja i rozwój obszarów nadmorskich tej grupy ukształtował w ich przestrzeni struktury pasmowo-węzłowego układu (pucki, nowodworski), nowe typy obiektów turystycznych (np., mariny i porty Zachodniopomorskiego szlaku żeglarskiego, aquapark Panorama Morska z największym nad Bałtykiem kompleksem basenów zewnętrznych z podgrzewaną wodą w Jarosławcu (ślawieński) aktywizują rozwój gospodarki turystycznej w nadbrzeżnym pasie powiatów. Trzecia grupa powiatów o regionalnej randze znaczenia funkcji turystycznych, to powiaty i miasta Pomorza Środkowego (ślupski, lęborski, miasta-powiaty Słupsk, Koszalin) oraz miasto-powiat Elbląg, ustępujące poprzednim typom powiatów pod względem wszystkich wskaźników rozwoju gospodarki turystycznej (około 10% pojemności bazy turystycznej i ruchu turystycznego, głównie o charakterze sezonowym). Układ przestrzeni turystycznej w powiatach trzeciej grupy cechuje się zogniskowanym rozwojem najbardziej atrakcyjnych pojedynczych miejscowości turystycznych z niskim stopniem powiązań funkcjonalnych. Nowe inwestycje w infrastrukturę turystyczną (Hotel Grand Lubicz (uzdrowisko Ustka) z szerokim zapleczem usług odnowy biologicznej, aquapark Trzy Fale w Słupsku i in.) ukierunkowane są na przedłużenie aktywnego sezonu turystycznego i wdrażanie innowacyjnych produktów turystycznych, co w perspektywie podniesie regionalne znaczenie funkcji turystycznych.

Powiaty czwartej grupy o lokalnej randze funkcji turystycznych, reprezentowane przez pojedyncze powiaty (wejherowski) województwa pomorskiego oraz nadmorskie powiaty województwa warmińsko-mazurskiego, mają niewysoki udział we wskaźnikach rozwoju zagospodarowania turystycznego (1–3%). Spolaryzowane punktowo pojedyncze ośrodki wypoczynku nadmorskiego cechują się sezonowym ekstensywnym charakterem ruchu turystycznego i nie dorównują renomowanym miejscowościom powiatów województwa zachodniopomorskiego i Wybrzeża Gdańskiego, znajdując się, z drugiej strony, w cieniu popytowym atrakcyjnych obszarów pojezierzy mazurskich. Zastosowane wskaźniki typologii rynkowej powiatów nadmorskich oraz ocena rangi ich funkcji turystycznych i cech przestrzennych układu zagospodarowania, wymagają, oczywiście, dalszej analizy na różnych szczeblach hierarchii regionalnej, co posłuży podniesieniu poziomu efektywności wykorzystania potencjału turystycznego regionów nadmorskich.

Tab. 4. Ranga stopnia rozwoju funkcji turystycznych nadmorskich powiatów Polski (2018).

Wyszczególnienie	Ranga funkcji turystycznych			
	międzynarodowa	krajowa	regionalna	lokalna
Powiaty/miasta na prawach powiatów	Świnoujście kołobrzeski kamieński Gdańsk Sopot Gdynia	gryficki koszaliński sławieński nowodworski pucki Szczecin	śląski łęborski Koszalin Ślupsk Elbląg	wejherowski elbląski braniewski
Turystyczna baza noclegowa:				
- tys. miejsc	89,7	104,9	27,1	3,0
- % bazy strefy powiatów nadmorskich/ krajowej	39,9 /11,2	46,7/13,1	12,1/3,4	1,3/0,4
Ruch turystyczny:				
- turystów, tys. osób	3 106,9	1 687,6	483,9	136,3
- % strefy powiatów nadmorskich	57,4	31,2	8,9	2,5
Noclegi udzielone turystom:				
- liczba noclegów, tys.	12 736,2	7 949,5	2 074,3	284,8
- % strefy powiatów nadmorskich	55,3	34,5	9,0	1,2
Ranga funkcji turystycznych w sektorze usługowym	Dominująca	Priorytetowa	Znacząca	Uzupełniająca
Dynamika ruchu turystycznego	Stabilny wzrost	Średni lub umiarkowany	Sezonowy intensywny	Ekstensywny okresowy
Typ struktury przestrzennej	Strefowo-sieciowy	Węzłowo-pasmowy	Ogniskowy rozproszony	Punktowy polaryzowany
Stadia rozwoju przestrzeni turystycznej	Konsolidacji	Rozwoju	Kształtowania	Założenia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, analizy literatury i obserwacji terenowych.

Podsumowanie

W ramach zastosowanej analizy przestrzenno-funkcjonalnego rozwoju gospodarki turystycznej i rekreacyjnego zagospodarowania przestrzeni geograficznej, pojawia się, zdaniem autora, możliwość określenia dynamicznego procesu kształtowania się struktur przestrzennych sektora turystycznego, ich głównych elementów i czynników, a także stwierdzenia zespołu współzależności, zarówno między typami funkcjonalnymi regionów o różnej randze, jak i między sektorem turystycznym a całym kompleksem społeczno-gospodarczym. Warto zauważyć, że skonstruowanie macierzy BCG dla

powiatów nadmorskich (tab. 3) należy uznać za wstępne rozpoznanie ich typów rynkowych, wymagających dalszych badań empirycznych z zastosowaniem nowych wskaźników statystycznych. Przedstawiona analiza ilustruje układ przestrzenny oraz stan funkcjonowania gospodarki turystycznej w nadmorskich regionach Polski w latach poprzedzających okres pandemii wywołanej COVID-19 od marca 2020. Ogólną strukturę przestrzenną cechuje wysoki poziom koncentracji w powiatach liderach (ok. 30% rejestrowanych noclegów turystycznych w 2018 r. na obszarach nadmorskich) oraz dominacja regionów dawców (50% noclegów), przy niewysokim udziale dwóch pozostałych typów – problemowych i autsajderów (20%).

Od czasu wstąpienia Polski do UE w 2004 r. i przezwyciężenia następstw światowego kryzysu finansowego lat 2008–2009, gospodarka turystyczna kraju, w tym regionów nadmorskich, była w stałym rozwoju ilościowym i jakościowym produktów turystycznych. W warunkach pandemii koronawirusa turystyka stała się jednym z sektorów gospodarczych bezpośrednio dotkniętych głębokim kryzysem. W związku z ogłoszeniem w Polsce od 14 marca 2020 r. stanu zagrożenia epidemicznego, ograniczona została działalność związana z prowadzeniem obiektów noclegowych oraz działalność w zakresie leczenia uzdrowiskowego. Wprowadzone ograniczenia przemieszczania się osób spowodowały spadek liczby turystów korzystających z noclegów w turystycznych obiektach noclegowych od marca 2020 r. we wszystkich regionach kraju z rozwiniętą funkcją turystyczną. Taka sytuacja spowodowała często nieodwracalne negatywne skutki lub takie, które będą wymagały długiego okresu dostosowawczego w gospodarce turystycznej (A. Panasiuk, 2020).

Ogółem w I półroczu 2020 r. z turystycznych obiektów noclegowych skorzystało 7,3 mln turystów (w tym 1,1 mln przybyło z zagranicy), którym udzielono 19,4 mln noclegów. W odniesieniu do analogicznego okresu 2019 r. było to mniej odpowiednio o 54,3% i o 51,5%. W porównaniu z I półroczem 2019 r. obniżył się również stopień wykorzystania miejsc noclegowych z 37,6% do 23,8%. Od maja 2020 r. nastąpił częściowy wzrost liczby osób korzystających z noclegów (wywołany wzrostem ruchu turystycznego i do regionów nadmorskich), ale ich liczba w żadnym miesiącu nie osiągnęła poziomu sprzed roku. Najbardziej popularne wśród odwiedzających były województwa małopolskie i mazowieckie, w których w okresie I–VI 2020 r. przebywało po ponad 1 milion turystów. Wielu turystów przebywało także w obiektach noclegowych województwa dolnośląskiego – 878 tys., zachodniopomorskiego – 695 tys. oraz pomorskiego i śląskiego – odpowiednio: 660 tys. i 622 tys. Poza województwem zachodniopomorskim, spadki liczby korzystających z usług turystycznych w województwach w porównaniu z analogicznym okresem 2019 r. roku przekraczały 50% (*Baza noclegowa...*, 2020, s.3). Województwa pomorskie i zachodniopomorskie utrzymywały rangę swojej funkcji turystycznej, koncentrując 1,4 mln turystów (18,5%

krajowego ruchu), ok. 5 mln udzielonych noclegów (24,6%) przy wyższym stopniu udziału noclegów turystów zagranicznych (29%), przekraczający poziom krajowy (16%), co potwierdza międzynarodową rangę funkcji turystycznej nadmorskich regionów Polski.

W przedłużającej się sytuacji pandemia wpływa na zmiany w strukturze popytu turystycznego, a tym samym wywołuje zmiany po stronie podaży rynku turystycznego, ograniczając przychody przedsiębiorstw turystycznych i tym samym pogarszając ogólną sytuację ekonomiczną zarówno obszarów o silnie rozwiniętej funkcji turystycznej, jak i ich mieszkańców, zatrudnionych w gospodarce turystycznej (A. Panasiuk, 2020, s. 67). Założenia ekspertów przewidują, że w okresie po pandemii znacznie zmieni się struktura popytu turystycznego, zwłaszcza w krótkim okresie (do 1 roku po zakończeniu pandemii i ograniczeń sanitarnych), na rzecz turystyki wewnątrzkrajowej, stanowiąc szansę dla jej odbudowy w regionach nadmorskich. W kolejnych latach sytuacja będzie się stabilizować, należy jednak oczekiwać, że pełny powrót do struktury popytu sprzed pandemii będzie stosunkowo długotrwały. Podobnie w przypadku turystyki zagranicznej przyjazdowej okres dostosowawczy będzie przebiegał powoli, zwłaszcza dla ruchu międzynarodowego z pozaeuropejskich krajów.

Najnowsze badanie przeprowadzone przez Panel Ekspertów UNWTO pokazuje jednak mieszane prognozy na 2021 r. Tylko niecała połowa respondentów (45%) przewiduje lepsze perspektywy branży turystycznej na 2021 r. Wydaje się, że zadecydowały o tym ogólne perspektywy ożywienia gospodarczego w 2021 r., które uległy pogorszeniu: teraz 50% respondentów spodziewa się, że ożywienie nastąpi dopiero w 2022 r. Patrząc w przyszłość, większość ekspertów nie spodziewa się powrotu do poziomów sprzed pandemii do 2023 r. W rzeczywistości 43% respondentów wskazuje na 2023 r., a 41% spodziewa się powrotu do poziomów z 2019 r. dopiero w 2024 r. lub później. Rozszerzone scenariusze UNWTO na lata 2021–2024 pokazują, że powrót turystyki międzynarodowej do poziomu z 2019 r. może zająć od dwóch i pół do czterech lat (*UNWTO World Tourism Barometer*, 2021). Tak więc odbudowa rynku turystyki międzynarodowej może nastąpić dopiero w 2026 r. Aktywizacja rynku turystyki wewnątrzkrajowej może mieć miejsce w krótszym okresie dwóch lat po wyeliminowaniu ograniczeń sanitarnych, pod warunkiem prowadzenia aktywnej polityki turystycznej (wzmocnienie programu utrzymania poziomu popytu, zachowania wielkości zatrudnienia gospodarki turystycznej oraz preferencji podatkowych i inwestycyjnych dla przedsiębiorstw branży turystycznej). Sukces takiej polityki będzie w znacznym stopniu uzależniony od regionalnych rozwiązań uwzględniających typy regionów i rangę rozwoju funkcji turystycznych.

Spis literatury:

- Almeida-García F., Cortés-Macías R., Parzych K., 2021, *Tourism impacts, tourism-phobia and gentrification in historic centers: the cases of Málaga (Spain) and Gdansk (Poland)*, *Sustainability*, 13 (408), s. 1-25.
- Baza noclegowa według stanu w dniu 31 lipca 2020 r. i jej wykorzystanie w I półroczu 2020 roku. Informacje sygnałne, 2020, GUS, Warszawa.
- Czapliński, P., 2020, *Determinants and prospects for the development of the Polish yacht industry*, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 34 (4), s. 9-21.
- Durydiwka M., Duda-Gromada K., 2014, *Wpływ turystyki na rozwój przestrzenny miejscowości nadmorskich. Wybrane aspekty*, *Turyzm*, 24(1), s. 65-71.
- Kizielewicz J., 2015, *Regionalizacja światowego rynku cruisingu*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 16(4), s. 61-74.
- Koźmiński Cz., Michalska B., 2016, *Sezonowość i zmienność ruchu turystycznego w Polsce*, *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 3(45), s. 9-23.
- Koźmiński Cz., Michalska B., Mąkosza A., 2015, *Klimatyczne uwarunkowania długości sezonu turystycznego w strefie polskiego wybrzeża Bałtyku [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki. Tom XV – Turystyka w badaniach geograficznych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 53-72.
- Liszewski S., 2009, *Przestrzeń turystyczna Polski, koncepcja regionalizacji turystycznej*, *Folia Turistica*, 21, s. 17-30.
- Lubowiecki-Vikuk A.P., 2011, *Turystyka medyczna jako produkt eksportowy polskiej gospodarki*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Ekonomiczne Problemy Usług*, 79, s. 125-135.
- Łabuz T., Osuchowska M., 2007, *Przyrodnicze i prawne aspekty rozwoju funkcji turystycznej strefy brzegowej*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 8, s. 141-146.
- Majchrzak-Jaszczyk A., Oleksiejuk J., Łuczak M., 2019, *Analiza wpływu wybranych czynników makroekonomicznych na popyt turystyczny Polaków w latach 2004–2017*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20 (2) s. 53-67.
- Meyer B., Gardzińska A., Sawińska A., 2016, *Miasto jako obszar aktywności turystycznej i rekreacyjnej na przykładzie Szczecina*, *Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 3 (35), s. 85-95.
- Palmowski T., Zaremba E., 2019, *Wizerunek Gdańska w opinii mieszkańców i turystów [w:] R. Anisiewicz, M. Pacuk, M. Tarkowski (red.), Gdańsk jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Wydawnictwo Bernardinum, Gdańsk-Pelplin, s. 8-23.
- Panasiuk, A., 2020, *Przyczynek do badań nad wpływem pandemii na stan gospodarki turystycznej [w:] K. Nessel (red.), Turystyka w naukach społecznych. Ekonomia i finanse*, Instytut Przedsiębiorczości UJ, Kraków, s. 55-70.

- Parzych K., Gotowski R., Karczewska W., 2020, *Sport tourist arrivals from Germany to Poland in the years 2000-2018*, *Pedagogy and Psychology of Sport*, 6 (1), s. 93-103.
- Parzych, K., 2019, *Coastal zone as a space of foreign arrival tourism in 2000-2017*, *Quality in Sport*, 1 (5), s. 32-43.
- Pirozhnik I., 2008, *Functional features of the recreational space and formation of a tourist product of Belarus* [w:] J. Wyrzykowski (red.), *Conditions of the foreign tourism development in Central and Eastern Europe. Tourism in geographical environment*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 121-131.
- Pirozhnik I., 2019, *Poland's tourist market: structural and territorial features of development*, *Tourism and Hospitality*, 1, s. 51-68.
- *Rocznik Statystyczny Gospodarki Morskiej 2019*, 2019, Urząd Statystyczny w Szczecinie, Warszawa-Szczecin.
- Rydz E., 2014, *Zróżnicowanie przestrzeni turystycznej Pomorza Środkowego*, *Turyzm*, 24 (1), s. 73-80.
- Rydz E., Jażewicz I., 2009, *Development of seaside settlement in Baltic coastal zone on the example of Ustka community*, *Baltic Coastal Zone*, 13, s. 5-20.
- Ślusarz G., Cierpiął-Wolan M., Gierczak-Korzeniowska B., Uchman J., Żegleń P., 2019, *Potencjał turystyczny i jego wykorzystanie w latach 2014-2018 – ujęcie regionalne*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie – Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Studzieniecki T., Palmowski T., 2019, *Delimitacja destynacji turystycznej na przykładzie Regionu Morza Bałtyckiego*, *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20 (2), s. 91-107.
- Szajt M., 2018, *Zmiany na rynku usług turystycznych w Polsce w ujęciu regionalnym*, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32 (1) s. 85-95.
- Szwichtenberg, A., 2019, *Gospodarka turystyczna na polskim wybrzeżu w drugiej połowie XX w. i na początku XXI w.* [w:] A. Cedro (red.), *Polska geografia morza. Przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne badania morza i obszarów nadmorskich*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 7-27.
- *Turystyka w 2019 roku. Analizy statystyczne*, 2019, GUS, Warszawa.
- *UNWTO World Tourism Barometer*, 2021, 19 (1), UN World Tourism Organization, Madrid.
- Wendt J. A., Wiskulski T., 2018, *Zmiany w morskiej turystyce wycieczkowej w Gdyni*, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 32 (2), 76-84.
- Węglarczyk J., 2009, *Analiza konkurencyjności oraz znaczenia Polski jako destynacji turystycznej dla wybranych rynków emisyjnych w 2008 roku*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa.

Krajobraz i dziedzictwo kulturowe Mennonitów oraz jego turystyczne wykorzystanie w opinii mieszkańców Żuław Wiślanych

Wstęp

Mennonici, jako wyjątkowa grupa osadników, reprezentujących odmienne wyznanie i tradycje, pozostawili po sobie trwałe ślady swojej ponad 400-letniej działalności. Owe ślady stanowią wyjątkowe na skalę europejską dziedzictwo kulturowe, składające się z elementów architektury, sztuki, religii i rzemiosła. Tak bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe postrzegane jest przez władze lokalne jako doskonały fundament do stworzenia na Żuławach Wiślanych regionalnego produktu turystycznego, wykorzystującego wszystkie aspekty życia Mennonitów (obrzędy, zwyczaje, tradycje, folklor, kuchnię itp.), przyczyniając się do wszechstronnego rozwoju gospodarczego tego regionu. Istnienie zdefiniowanego turystycznego produktu regionalnego dałoby ponadto możliwość wykorzystania funkcji ochronnej turystyki, dzięki której wiele z obecnie zaniedbanych obiektów (np. wiatrak w Palczewie, cmentarz w Złotnicy) zyskałoby szansę na renowację. Jednakże budowa w pełni funkcjonalnego regionalnego produktu turystycznego nie może odbyć się bez udziału społeczności lokalnej, której postawa jest niezwykle istotna w procesie tworzenia produktów turystycznych, zwłaszcza jeśli mają one być autentyczne.

W niniejszym artykule prezentowane są wyniki badań naukowych, zrealizowanych w latach 2017-2018 w ramach projektu NCN Miniatura I „Badanie ankietowe: percepcja dziedzictwa kulturowego Mennonitów i jego wykorzystania w opinii mieszkańców Żuław Wiślanych”, wpisujących się w nurt badań nad tożsamością regionalną i podejmujących istotne współcześnie kwestie wielokulturowości – tu w wymiarze zastanego krajobrazu kulturowego oraz jego wpływu na współczesnych mieszkańców Żuław Wiślanych. Region ten stwarza bowiem możliwość badania sposobu i zakresu przyjmowania oraz interpretacji zastanego dziedzictwa kulturowego. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w jaki sposób współcześni mieszkańcy Żuław postrzegają dziedzictwo kulturowe Mennonitów Wiślanych w kontekście jego wykorzystania turystycznego.

Krajobraz kulturowy jako zasób i element atrakcyjności turystycznej regionów

Termin krajobraz kulturowy pojawił się w literaturze geograficznej w XIX w. Już wtedy był on przedmiotem badań międzynarodowych, a kwestie z nim związane zgłębiali między innymi badacze niemieccy, francuscy oraz amerykańscy, kładąc nacisk na różne aspekty tego zjawiska. Geografowie niemieccy skupiali się głównie na jego ewolucji oraz aspektach wizualnych, podczas gdy dla badaczy z Francji najistotniejsze było wskazanie wzajemnych powiązań pomiędzy działalnością człowieka a środowiskiem, które widoczne były właśnie w krajobrazie. Z kolei w Stanach Zjednoczonych krajobraz kulturowy postrzegany był jako nierozłączna całość i nie dzielono go na komponenty przyrodnicze i antropogeniczne (A. Kowalczyk (red.), 2008). W polskiej literaturze naukowej XX w. krajobraz kulturowy nie był utożsamiany z regionem (M. Dobrowolska, 1948); powstało też wiele dodatkowych terminów odnoszących się do tego zjawiska, np. środowisko kulturowe (A. Czyżewska i A. Kostarczyk, 1989; T. Medowski, 1989) czy też przestrzeń kulturowa (J. Kołodziejski, 1989).

Krajobraz kulturowy jest jednym z trzech podstawowych typów krajobrazu wymienianych w kontekście stopnia ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze (K. Buchwald i W. Engelhard (red.), 1975). Jest on wynikiem rozwoju cywilizacyjnego i przez tenże rozwój jest w dalszym ciągu kształtowany. Krajobraz ten został tak dalece przekształcony antropogenicznie, że jego trwałe istnienie nie byłoby możliwe bez stałych działań człowieka. I tak, w wypadku gdy gospodarowanie daną przestrzenią nie dewastuje jej lub przekształca ją w sposób nieznaczny, zgodnie z charakterem środowiska przyrodniczego, mówić można o krajobrazie kulturowym harmonijnym. Natomiast gdy działania człowieka prowadzą do znacznej dewastacji i degradacji środowiska, to krajobraz taki nosi miano dysharmonijnego (A. Nitkiewicz-Jankowska i G. Jankowski, 2010). Jednakże z punktu widzenia turystyki, zarówno krajobraz kulturowy harmonijny, jak i dysharmonijny mogą stanowić walor lub zasób dla różnych jej form (np. krajobraz kulturowy harmonijny dla ekoturystyki, a dysharmonijny dla turystyki postindustrialnej). Co więcej, niemal każda forma turystyki oparta jest w jakiejś mierze na interakcji z krajobrazem jako całością oraz jego pojedynczymi elementami, stanowiącymi odrębne atrakcje turystyczne.

Zatem krajobraz w turystyce jest zarówno podmiotem, jak i przedmiotem poznania, a jego atrakcyjność powinna być rozpatrywana w ujęciu holistycznym, a nie jako prosta suma atrakcyjności poszczególnych obiektów. Cechami o wyjątkowym znaczeniu w kontekście atrakcyjności krajobrazu są ponadto jego różnorodność oraz stan zachowania. Zgodnie z koncepcją M. Antrop (1997), typem krajobrazu, który uznawany jest za najbardziej atrakcyjny, również w odniesieniu do turystyki, jest tzw. krajobraz tradycyjny, definiowany jako posiadający wyraźną strukturę, powstałą w wyniku

powolnej ewolucji i odzwierciedlającą harmonię elementów biotycznych, abiotycznych i kulturowych. Bardzo istotną cechą krajobrazów tradycyjnych jest ich tożsamość, stanowiąca niejednokrotnie o ich niepowtarzalności, a co za tym idzie znacznej atrakcyjności turystycznej.

W drugiej połowie lat 70. XX w. P. F. Lewis (1979) sformułował kilka fundamentalnych tez dotyczących krajobrazu kulturowego oraz sposobów jego interpretacji. Zgodnie z jego założeniami krajobraz kulturowy jest śladem, jaki pozostawiają po sobie ludzie – odbiciem ich działalności w środowisku i swoistym zapisem ich kultury. W tym kontekście krajobraz może być odczytywany i interpretowany, dostarczając wiedzy o społecznościach, które go ukształtowały. Co więcej, P. F. Lewis twierdził, że wszystkie elementy krajobrazu powinny być traktowane na równi i badane z jednakowym zaangażowaniem. Jego zdaniem krajobraz kulturowy jest swoistą biografią, tworzoną nieświadomie przez ludzi zamieszkujących dany obszar i odzwierciedlającą ich upodobania, gusta, wartości, aspiracje, ale także obawy i uprzedzenia, które przyjmują obiektywnie istniejące formy przestrzenne. Również P.V. de la Blanche postrzegał kulturę jako źródło idei, wartości, wierzeń oraz tradycji, które to były podstawą destruktywnego lub kreatywnego podejścia do środowiska naturalnego otaczającego ludzi (A. Buttimer, 1981). Podobny sposób postrzegania krajobrazu kulturowego prezentował w swych pracach G. C. Homans (1942, 1969), definiując go jako zapis historii danej grupy społecznej bytującej w określonych warunkach środowiskowych. Wpływ grupy ludzkiej na krajobraz widoczny jest w nazewnictwie geograficznym, symbolach wizualnych oraz strukturach. Co więcej, jak twierdzi K. W. Butzer (1978), krajobraz kulturowy jest odzwierciedleniem norm moralnych uznawanych przez daną społeczność. Jednakże zrozumienie tego skomplikowanego systemu, złożonego zarówno z elementów o wymiarze symbolicznym, jak i tych obiektywnie istniejących w przestrzeni wymaga uznania wartości, stylu życia oraz sposobu postrzegania świata grupy lub grup społecznych zamieszkujących dany obszar w różnych okresach czasu.

Podejście to wydaje się mieć fundamentalne znaczenie w przypadku analizowanego regionu, który jest krajobrazem wielokulturowym, tworzonym przez bardzo odmienne grupy społeczne zamieszkujące Żuławy Wiślane. W niniejszym opracowaniu przyjęto podejście holistyczne, traktując region Żuław Wiślanych w całości jako krajobraz kulturowy tradycyjny, odnosząc się do obiektów dziedzictwa mennonickiego jako elementów harmonijnych.

Żuławy Wiślane jako przykład krajobrazu wielokulturowego

Żuławy Wiślane to region położony w północnej Polsce, w delcie Wisły. Jest to równina rozciągająca się południkowo pomiędzy Mierzeją Wiślaną a ujściem Nogatu do Wisły, równoleżnikowo zaś pomiędzy Pojezierzem Kaszubskim i Starogardzkim aż po Wyżynę Elbląską i Równinę Warmińską. Według regionalizacji fizycznogeograficznej J. Kondrackiego (2000) Żuławy Wiślane

stanowią mezoregion, będący częścią makroregionu Pobrzeże Gdańskie, o powierzchni ok. 175 tys. hektarów, z czego 45 tys. to obszary depresyjne z najniższym punktem położonym w Raczkach Elbląskich, gdzie depresja osiąga 1,8 m poniżej poziomu morza. Administracyjnie region Żuław Wiślanych położony jest na obszarze dwóch województw: pomorskiego i warmińsko-mazurskiego i obejmuje powiaty: gdański, malborski, nowodworski, elbląski i powiat grodzki Elbląg.

Dwie główne rzeki przepływające przez Żuław Wiślane – Wisła i Nogat – dzielą ten region wewnątrz na: Żuławę Gdańską, Wielkie Żuławę Malborską, Małe Żuławę Malborską oraz Żuławę Elbląską (ryc. 1). Jest to podział umowny, jeden z wielu, które powstały na przestrzeni lat, i które znaleźć można na mapach historycznych i w dostępnych publikacjach naukowych. Podział ten wydaje się najbardziej odpowiedni w kontekście analizy systemu osadniczego i aspektów kulturowych wybranego regionu.

Ryc. 1. Wewnętrzny podział Żuław Wiślanych.

Źródło: opracowanie własne.

Wśród czynników antropogenicznych wpływających na kształtowanie się krajobrazów wymieniane są: czynniki historyczne i polityczne, społeczno-ekonomiczne oraz kulturowe i cywilizacyjne (M. Dobrowolska, 1948; U. Myga-Piątek, 2010). I choć czynniki naturalne kształtujące krajobraz Żuław Wiślanych nie są bezpośrednio tematem niniejszego opracowania, wartym odnotowania jest fakt, że przez wiele lat dominowały one nad czynnikami

ludzkimi – liczne powodzie, niweczące ludzkie wysiłki i rozwiązania inżynieryjne przypominały jak potężne są siły natury. Te same siły zarazem jednoczyły ludzi w ich wysiłkach i miały ogromny wpływ również na ich postrzeganie świata, system wartości i symbolikę zapisaną w krajobrazie.

Do grupy czynników historycznych i politycznych zalicza się takie wydarzenia jak: zmiany granic, działania wojenne, podziały administracyjne, zmiany ustrojowe i prawne itp. Wszystkie tego typu zmiany i działania znajdują swoje odzwierciedlenie w krajobrazie i organizacji przestrzeni (U. Myga-Piątek, 2010). Pierwsze ślady osadnictwa na Żuławach Wiślanych pochodzą z II w. p.n.e. i odkryte zostały w pobliżu wsi Kaczynos i Janowo. Około roku 1000 p.n.e. w regionie były trzy liczące się ośrodki: Truso (w ujściu rzeki Nogat), Gyddanyzc (Gdańsk) oraz Neuteichsdorf (Nowy Staw). Jednakże okres najbardziej intensywnego rozwoju osadnictwa na Żuławach rozpoczął się w latach 1308-1309, kiedy to wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego przeniósł się z Wenecji do Malborka. W owym czasie nowe osady lokowano na prawie chełmińskim i do XV w. n.e. osadnictwo rozwijało się głównie w południowej części Żuław Gdańskich (ryc. 1). Prawo chełmińskie obowiązywało do okresu rozbiorów. Następny etap rozwoju osadnictwa na Żuławach rozpoczął się, gdy wojska krzyżackie zostały pokonane w wojnie trzynastoletniej (1454-1466) i region ten powrócił do Polski.

Wiek XVI to okres, gdy na Żuławy Wiślane przybyli osadnicy holenderscy, zakładając swoje osady na obszarach, które wcześniej nie zostały poddane melioracji. Byli oni przedstawicielami ruchu anabaptystów, który powstał w Szwajcarii w czasach Reformacji i szybko zdobył wielu wyznawców w całej Europie. Ponieważ w swych naukach nawoływali oni do rozdziału państwa od Kościoła, bardzo szybko padli ofiarą prześladowań i zmuszeni zostali do opuszczenia swoich rodzimych ziem. W Polsce, będącej ówczesnie ostoją religijnej tolerancji, znaleźli oni doskonałe warunki do życia i uprawiania roli. Przedstawiciele różnych zborów, nazywani na Żuławach Mennonitami, osiedlali się głównie w pobliżu Gdańska (Żuławy Gdańskie), na Żuławach Malborskich i Elbląskich. Swoją ciężką pracą i umiejętnościami w zakresie melioracji uczynili te obszary jednymi z najżyźniejszych w całym kraju. Jednakże wraz z nastaniem rozbiorów Polski (1772-1795), Żuławy Wiślane stały się częścią Prus Wschodnich, a Mennonici, którym religia zabraniała noszenia i posługiwania się bronią, bardzo szybko popadli w konflikt z nowym władcą, Fryderykiem Wilhelmem II. Część z nich opuściła swoje ziemie i udała się na Ukrainę. W trakcie okresu międzywojennego (1918-1939), na mocy Traktatu Wersalskiego utworzone zostało Wolne Miasto Gdańsk, a w jego granicach znalazły się Żuławy Gdańskie i Malborskie. Jednakże Żuławy Elbląskie były nadal częścią Prus Wschodnich. Pod koniec II wojny światowej, w marcu 1945 r., wycofująca się armia niemiecka doszczętnie zniszczyła system melioracyjny. Powodzie zalały Żuławy, zamieniając je w obszary podmokłe i bagienne, odcięte od Gdańska i zupełnie zrujnowane.

Trzy lata zajęło odbudowanie systemu kanałów i ponowne przystosowanie ziem do uprawy. Jednocześnie po wojnie obszar ten zamieszkały został przez nową grupę osadników – repatriantów ze Związku Radzieckiego i centralnej Polski. Osiedlali się oni w losowo wybranych wioskach i osadach. Po wojnie, gdy w kraju zapanował socjalizm, hołdujący rolnictwu wielkoobszarowemu, gospodarka Żuław również się zmieniła, co pociągnęło za sobą kolejne zmiany w krajobrazie (J. Szukalski, 1975; M. Opitz, 1998; B. Lipińska, 2011; K. Mężyński, 1960-1961; European Mennonite Network...). Po upadku socjalizmu region przeobraził się po raz kolejny, a współcześni mieszkańcy Żuław coraz częściej utożsamiają się z jego wielokulturowym dziedzictwem oraz bogatą historią, będącą udziałem kolejnych fal osadników, z których każda pozostawiła coś po sobie.

Czynniki kulturowe są manifestacją stopniowego rozwoju społeczeństw. Należą do nich: budownictwo, architektura, odkrycia naukowe i techniczne, tożsamość oraz elementy kultury duchowej, takie jak język (dialekty lokalne), wierzenia, tradycje, religia etc. (U. Myga-Piątek, 2010). Każdy z okresów historycznych, wyróżnionych i opisanych powyżej, pozostawił po sobie dziedzictwo, widoczne do dziś w krajobrazie Żuław Wiślanych. Jednakże najbardziej niezwykle, jak na warunki polskie, elementy dziedzictwa kulturowego na tym obszarze pochodzą z okresu, kiedy zamieszkiwali go Mennonici, czyli od drugiej połowy XVI w. do roku 1945.

Kultura duchowa Mennonitów jest związana głównie z ich religią. Byli oni wyznawcami anabaptyzmu, będącego radykalnym odłamek protestantyzmu. Anabaptyści (w tym Mennonici) wyznawali świadomy chrzest w wieku dorosłym jako podstawę bycia chrześcijanami. Uznawali oni dosłowną interpretację Pisma Świętego oraz byli pionierami całkowitego pacyzmu. Wspomniany już wcześniej zakaz noszenia broni, praktykowany we wszystkich odłamach tego wyznania, był przyczyną wielu konfliktów nie tylko z władzami państwowymi, ale także z wyznawcami innych religii. Mennonici wierzyli, że jedyną drogą do zbawienia jest skromność, pracowitość, oddanie Jezusowi i pozostałym członkom wspólnoty. Wyrazem skromności była na przykład niechęć do fotografowania się (European Mennonite Network...). Ponieważ Mennonici byli grupą dość zamkniętą, niedopuszczającą obcych do swoich obrzędów i ceremonii, materiał ikonograficzny dokumentujący kulturę duchową tej społeczności na Żuławach Wiślanych jest bardzo skąpy. Wiele z zachowanych obiektów, dostarczających informacji na ten temat udostępnianych jest w Żuławskim Parku Historycznym w Nowym Dworze Gdańskim.

Elementy kultury materialnej widoczne w krajobrazie Żuław Wiślanych są mozaiką obiektów powstałych w wyniku złożonego procesu osadniczego z widocznymi wpływami średniowiecznymi, gotyckimi, krzyżackimi, mennonickimi i innych grup przez lata zamieszkujących ten region. Do najbardziej rozpoznawalnych elementów materialnego dziedzictwa kul-

turowego Żuław zaliczyć można liczne obiekty sakralne (kościół, cmentarze), wiatraki, domy podcieniowe, budowle hydrotechniczne oraz Zamek Krzyżacki w Malborku. Wśród najbardziej interesujących są cmentarze mennonickie (np. Stogi, Stawiec (ryc. 2c), Szaleniec, Markusy), kościoły we Wróblewie, Nowym Stawie, Lichnowach i Jeziorze, unikalne domy podcieniowe w Miłocinie i Trutnowych (ryc. 2b), śluza Gdańska Głowa w Drewnicy oraz wiatraki w Drewnicy i Palczewie (ryc. 2a).

Ryc. 2. Wybrane obiekty dziedzictwa kulturowego Żuław Wiślanych – wiatrak w Palczewie (a), dom podcieniowy w Trutnowych (b), cmentarz mennonicki w Stawcu (c).

Źródło: opracowanie własne.

Wyjątkowym elementem dziedzictwa kulturowego Żuław (a ściślej Nowego Dworu Gdańskiego) jest Stobbes Machandel. Jest to wódka (jałowcówka) produkowana od 1776 do 1945 r. przez mennonicką rodzinę Stobbe. Picie tego trunku wiązało się ze specjalnym rytuałem. Najpierw do pustego kieliszka wkładano suszoną śliwkę nabitą na wykałaczkę, którą następnie zalewano wódką. Śliwkę należało zjeść, a jej pestkę zatrzymać w policzku, trzymając pustą wykałaczkę w lewej ręce. Następnie, wypić trunek jednym haustem, nie połykając pestki. Na koniec pestkę należało wypluć do pustego kieliszka, a wykałaczkę złamać na pół, w nawiązaniu do hanzeatyckiej tradycji łamania masztów.

Do grupy czynników społeczno-ekonomicznych, które mają bezpośredni wpływ na kształtowanie krajobrazu U. Myga-Piątek (2010) zalicza systemy

osadnicze, formy użytkowania oraz własności ziemi i dóbr, strukturę zawodową i społeczną. Na system osadniczy Żuław Wiślanych składają się zróżnicowane formy osadnicze i typy morfogenetyczne osiedli, zarówno o zabudowie skupionej, jak i rozproszonej. Jednakże najbardziej charakterystycznym elementem krajobrazu osadniczego są tzw. terpy – naturalne lub wzniesione przez człowieka pagórki, na których lokowano domy i zabudowania gospodarcze w celu ochrony przed negatywnym wpływem wody. Terpy stanowią wyraźne świadectwo tego, w jaki sposób ludzie walczyli z żywiołem i jak wielki wpływ na ich życie codzienne miały czynniki przyrodnicze. Liczne powodzie nawiedzające Żuławy zmusiły również mieszkańców do adaptowania ich domostw do warunków środowiskowych, w jakich przyszło im mieszkać – typowe dla domów żuławskich podcienie budowane były w celu ochrony zbiorów. Innym interesującym elementem krajobrazu rolniczego Żuław jest unikalny system melioracyjny. Każde pole otoczone jest kanałami odwadniającymi, dzięki którym pojedyncze działki (własności) są łatwe do odróżnienia. Ponieważ omawiany region jest równiną niemal pozbawioną lasów, w krajobrazie dominują domy i inne zabudowania. Unikalność tego terenu potwierdza dodatkowo fakt, że gdy M. Kielczewska-Zaleska (1956) prowadziła szeroko zakrojone badania nad formami osadniczymi Pomorza, wyłączyła obszar Żuław ze swoich badań. Jeśli chodzi o strukturę zawodową i społeczną, Żuławy Wiślane od zawsze zamieszkiwane były przez ludność rolniczą i rybaków. Wśród wszystkich grup osadników napływających do tego regionu w ciągu wieków, szczególnie interesujący są Mennonici, którzy w sposób najbardziej widoczny zmienili krajobraz Żuław. Ze względu na swoją pracowitość oraz wyjątkowe umiejętności i wiedzę w zakresie melioracji i osuszania terenów podmokłych szybko stali się bardzo bogatą i wpływową grupą, której okazały domy i wiatraki do dziś stanowią o unikalności krajobrazu kulturowego regionu.

Ostatnią grupą czynników antropogenicznych, której widoczny wpływ obserwowany jest w krajobrazie Żuław Wiślanych są czynniki cywilizacyjne, opisywane jako intelektualny i biologiczny potencjał społeczności, dostęp do osiągnięć technicznych oraz dóbr materialnych (U. Myga-Piątek, 2010). Obiekty inżynierii wodnej, w postaci systemu kanałów, przepompowni, śluz, stacji pomiarowych i obserwacyjnych, jazów, przepustów, wrót oraz mostów (np. w Kiezmorku, Rózanach (ryc. 3), Osłonce czy Rybinie) na zawsze wpisały się w krajobraz i stanowią gwarant bezpieczeństwa mieszkańców Żuław. Grupą osadniczą, która w największym stopniu przyczyniła się do wydarciu Żuław Wiśle są Mennonici.

Wszystkie wymienione grupy czynników kształtujących krajobraz Żuław Wiślanych są ściśle ze sobą powiązane i stanowią o niespotykanej w Polsce różnorodności kulturowej tego regionu, zarówno z punktu widzenia kultury materialnej, jak i duchowej. Różnorodność struktur obecnych w krajobrazie jest swoistym zapisem historii walki, jaką ludzie toczyli tu z naturą, przede

Ryc. 3. Historyczna przepompownia w Różanach.

Źródło: opracowanie własne.

wszystkim wodą. Z pozoru monotonna równina to region o niespotykanej w skali kraju, a może i całej Europy, różnorodności kulturowej, która jest jego cennym dziedzictwem i tożsamością.

Percepcja dziedzictwa kulturowego Mennonitów przez ludność miejscową – wyniki badania ankietowego

Badanie percepcji dziedzictwa kulturowego Mennonitów na Żuławach Wiślanych podejmuje ważne kwestie wielokulturowości w kontekście postrzegania zastanego krajobrazu kulturowego oraz jego wpływu na współczesnych mieszkańców Żuław. Region ten stwarza możliwość badania sposobu i zakresu przyjmowania oraz interpretacji zastanego dziedzictwa kulturowego przez jego nowych mieszkańców. Badanie ankietowe wśród mieszkańców Żuław Wiślanych zostało zrealizowane metodą PAPI, czyli poprzez bezpośredni indywidualny wywiad kwestionariuszowy, w dwóch etapach, głównie w okresie zimowym 2017/2018 i letnim 2018 r. Etap pierwszy polegał na przygotowaniu kwestionariusza wywiadu, wytypowaniu miejscowości, na terenie których znajdują się obiekty zaliczane do dziedzictwa kulturowego Mennonitów, wykonaniu dokumentacji fotograficznej aktualnego stanu tychże obiektów oraz wstępnego rozeznania w postaci niezobowiązujących rozmów ze spotkanymi mieszkańcami odwiedzanych

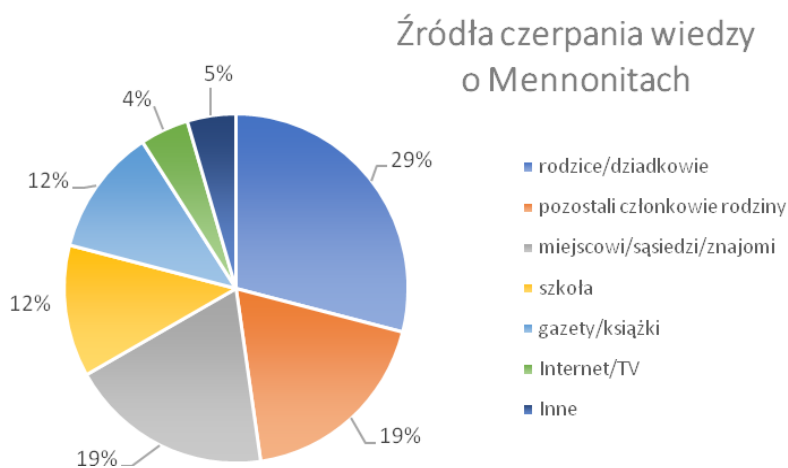
miejsowości. Etap ten zrealizowano w okresie od października do grudnia 2017 r. Ostatecznie do badania wybrano 19 miejscowości. Drugi etap, realizowany od stycznia do sierpnia 2018 r. obejmował już samo badanie ankietowe. Mieszkańców wytypowanych miejscowości najczęściej udawało się rekrutować do badania w miejscach publicznych, tj. pod sklepem, w ośrodku zdrowia, pod kościołem, w parku czy na cmentarzu; rzadziej odwiedzając ich w domach.

Łączna liczba respondentów, biorących udział w badaniu wyniosła 369 osób, z czego 55% stanowiły kobiety (205 osób), a 45% mężczyźni (164). W strukturze wiekowej badanych dominowały osoby w wieku od 41 do 60 lat, stanowiąc 36,6% ankietowanych. Kolejnymi pod względem liczebności przedziałami wiekowymi były: 26-40 lat (28,7%), powyżej 60 lat (21,4%), 19-25 lat (11,1%) i poniżej 18 lat (2,2%). Biorąc pod uwagę wykształcenie ankietowanych, zdecydowana większość (70,7%) zadeklarowała ukończenie szkoły średniej lub zawodowej. Osoby z wykształceniem wyższym stanowiły 14,4%, a z podstawowym 14,9% wszystkich respondentów. Jak już wspomniano, badania prowadzone były w 19 wytypowanych wcześniej miejscowościach, w których znajdują się obiekty stanowiące dziedzictwo kulturowe Mennonitów. Wśród najliczniej reprezentowanych miejscowości znalazły się: Marynowy, Nowy Dwór Gdański, Nowy Staw, Ostaszewo, Lubieszewo, Orłowo, Cedry Wielkie, Suchy Dąb i Krzywe Koło.

Z punktu widzenia percepcji oraz poziomu utożsamiania się z danym regionem, istotną informacją jest długość zamieszkiwania ankietowanych w danym miejscu. Logicznym wydaje się założenie, że im dłużej dana osoba mieszka w jakimś miejscu, tym bardziej się z nim utożsamia i traktuje jak swoją małą ojczyznę. W przypadku ankietowanych mieszkańców Żuław Wiślanych 33,4% mieszkało tam od urodzenia. Stosunkowo liczną grupę stanowili respondenci zamieszkujący ten region powyżej 30 lat – 26,1%. Najmniej liczni byli ankietowani deklarujący okres zamieszkiwania na Żuławach jako krótszy niż 10 lat – 8,9%.

Celem pierwszego pytania ankiety była wstępna diagnoza stanu wiedzy mieszkańców Żuław dotyczącej faktu zamieszkiwania niegdyś ich regionu przez osadników holenderskich, zwanych Mennonitami. Na pytanie to znakomita większość respondentów (71,8%) odpowiedziała twierdząco, pozostałe osoby przyznały, że słyszą o tym po raz pierwszy. W grupie badanych, którzy wiedzieli, że Mennonici byli w przeszłości mieszkańcami omawianego regionu, większość stanowią osoby, którym wiedza ta przekazana została w sposób tradycyjny (67%) – ustnie, z pokolenia na pokolenie (48%) lub od sąsiadów/znajomych/innych mieszkańców (19%). Jedna osoba udzieliła informacji, że jej pradziadkowie byli Mennonitami. Niepokojący jest fakt, że bardzo nieliczna grupa respondentów (32 osoby, 12%) zadeklarowała szkołę, jako miejsce, gdzie nabyła tego typu wiedzę, mimo iż było to pytanie z możliwością wskazania kilku odpowiedzi. Wydaje się, iż edukacja regio-

nalna w tym zakresie powinna być bardziej rozbudowana, jeśli zależy nam na wychowywaniu pokolenia nie tylko świadomego lokalnej różnorodności kulturowej, ale znającego jej wartość i szanse, jakie stwarza. Niewielką rolę odegrały również media – Internet, książki, telewizja, gazety – łącznie 16% ankietowanych wskazało je jako źródło informacji (ryc. 4).

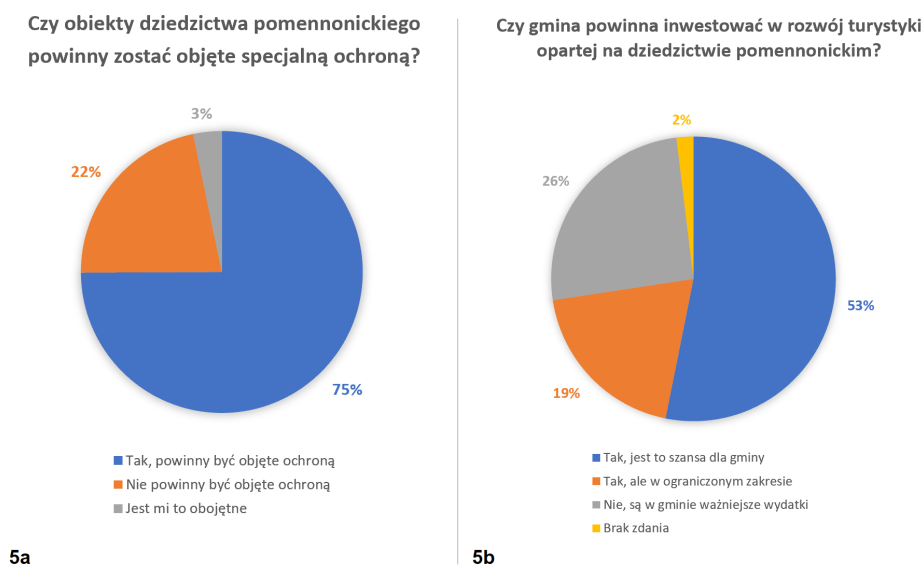
Ryc. 4. Źródła czerpania wiedzy o obecności Mennonitów w regionie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Z punktu widzenia budowania tożsamości regionalnej istotną kwestią jest również to, kiedy dana osoba pozyskuje wiedzę o przeszłości i dziedzictwie kulturowym, które ją otacza. Świadomość obecności dziedzictwa kulturowego innych społeczności oraz ich poszanowanie powinny być kształtowane od najmłodszych lat. W przypadku ankietowanych, niemal połowa z 265 osób deklarujących wiedzę o obecności Mennonitów na Żuławach Wiślanych w przeszłości oświadczyła, że dowiedziała się o tym w dzieciństwie (47,5%). Jednocześnie nieco ponad połowa z nich (54%) nie wykazuje zainteresowania poszerzaniem swojej wiedzy na ten temat. Natomiast wśród osób, które nie wiedziały w ogóle o istnieniu takiej grupy osadników w przeszłości było to aż 79,8%. Spośród wszystkich ankietowanych, niezależnie od tego kiedy i czy w ogóle dowiedzieli się o tym, że Mennonici zamieszkiwali w przeszłości region ich obecnego zamieszkania, mniej niż połowa (41,5%) wykazała chęć pozyskania dodatkowych informacji na temat kultury, religii, historii i dziedzictwa Mennonitów. Być może szeroko zakrojona kampania na rzecz upowszechniania takiej wiedzy o przeszłości regionu oraz jej niezwyklej wartości (w postaci jakiegoś wydarzenia kulturowego, pogadanek w szko-

łach etc.) zachęciłaby większą liczbę osób do poszukiwania informacji na ten temat.

Stosunek objętych badaniem współczesnych mieszkańców Żuław Wiślanych do obiektów kultury materialnej Mennonitów obecnych w krajobrazie regionu, takich jak cmentarze, domy, kościoły, wiatraki itp. jest pozytywny – niemal 75% badanych zgadza się ze stwierdzeniem, że obiekty pozostawione przez Mennonitów powinny być objęte ochroną i zachowane. Stosunek obojętny zadeklarowało 22% ankietowanych, a zdecydowanie przeciwnych było jedynie 12 osób (3%) (ryc. 5a).

Ryc. 5. Percepcja dziedzictwa kulturowego Mennonitów na Żuławach Wiślanych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

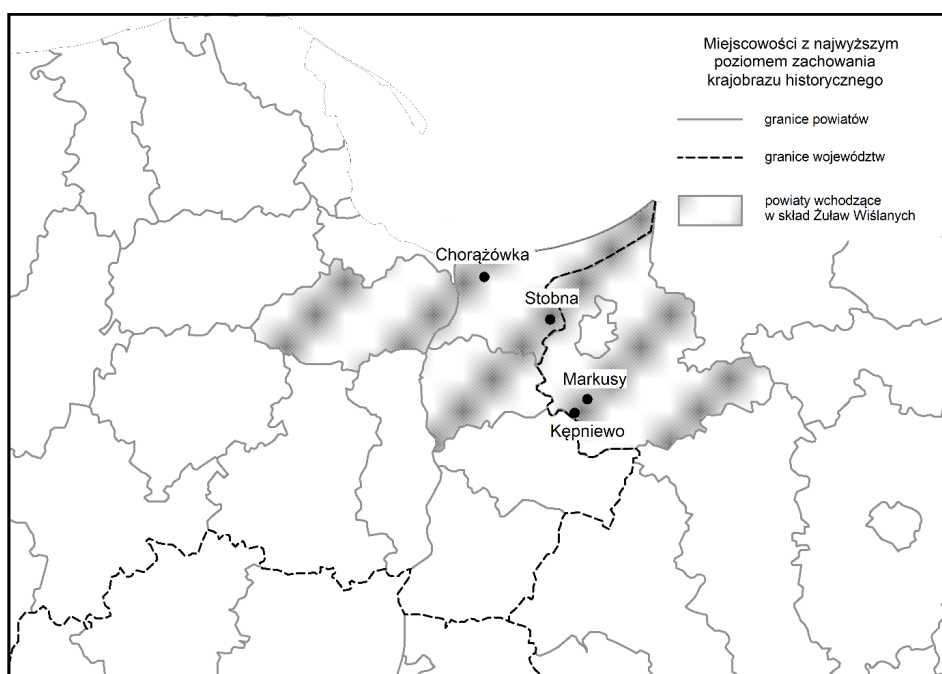
W kwestii oceny atrakcyjności turystycznej obiektów pomennonickich ankietowani również byli zgodni, albowiem 85,4% respondentów (315 osób) uznało, że dziedzictwo kulturowe Mennonitów może być interesujące dla turystów, przy czym nieco ponad jedna trzecia z nich zaznacza, że powinny one zostać poddane renowacji i odnowione. Tym samym zauważają oni zły stan zachowania wielu obiektów, szczególnie cmentarzy. Zapytani o to czy gmina, w której zamieszkują powinna inwestować w rozwój turystyki opartej na dziedzictwie pozostawionym przez Mennonitów w większości udzielili odpowiedzi twierdzącej (52,6%), dostrzegając w tym szansę rozwojową. Kolejne 25,5% respondentów uznało, że inwestycje tego typu są potrzebne, ale powinny być realizowane w ograniczonym zakresie. Natomiast 19,2%

badanych zdecydowanie sprzeciwia się inwestycjom w rozwój tego typu turystyki, uważając, że w gminie ich zamieszkania są obecnie ważniejsze wydatki (ryc. 5b). Pomimo iż w zdecydowanej większości ankietowani mieszkańcy Żuław Wiślanych dostrzegają atrakcyjność turystyczną dziedzictwa kulturowego Mennonitów, a ponad połowa z nich uważa, że stworzenie produktu turystycznego na ich bazie jest szansą rozwojową dla regionu i jego mieszkańców, już tylko 28,2% z nich zadeklarowało, że gdyby do ich miejscowości przyjeżdżali licznie turyści, to chcieliby prowadzić działalność związaną z turystyką. Wśród wymienianych potencjalnych rodzajów usług świadczonych/produktów oferowanych turystom najczęściej wymieniane były: usługi noclegowe (41 wskazań; 28,1%), agroturystyka (40; 27,4%), usługi gastronomiczne (31; 21,2%), sprzedaż rękodzieła i pamiątek (14; 9,6%), usługi przewodnickie – oprowadzanie po okolicy (9; 6,2%), sprzedaż produktów rolnych (6; 4,1%), usługi transportowe i żegluga rzeczna (5; 3,4%). Tak szeroki wachlarz wymienianych potencjalnych elementów produktu turystycznego Żuław Wiślanych w połączeniu z wysokimi walorami kulturowymi regionu oraz dużą atrakcyjnością wypoczynkową sąsiadujących obszarów nadmorskich pozwala stwierdzić, iż Żuławy posiadają potencjał wystarczający do zbudowania złożonego i wielowymiarowego produktu turystycznego. Przy deklarowanej partycypacji nawet tylko jednej trzeciej badanej społeczności lokalnej istnieje szansa na stworzenie wysokiej jakości przestrzeni gościnnej, tak ważnej z punktu widzenia rozwoju różnych form turystyki (również kulturowej) oraz równowagi środowiska naturalnego i społecznego obszaru recepcyjnego.

Stan i obecne wykorzystanie turystyczne krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Mennonitów na Żuławach Wiślanych

Wielokulturowość, złożona historia i stosunki społeczne, które przez lata kształtowały krajobraz Żuław Wiślanych – z pozoru monotonnej równiny, a zarazem tak zróżnicowanej kulturowo krainy – to niezaprzeczalny zasób tego regionu. Odpowiednie wykorzystanie bogactwa kulturowego może przyczynić się nie tylko w sposób oczywisty do wzrostu gospodarczego czy podniesienia jakości życia mieszkańców poprzez zwiększenie ich dochodów, ale także do budowania społeczności lokalnej, która zachowując własną tożsamość, będzie z szacunkiem odnosiła się do dziedzictwa innych grup społecznych i swoich przodków. Jednakże aby w pełni wykorzystać zasób w postaci dziedzictwa kulturowego, które pozostawili po sobie Mennonici i które jest doskonałym przyczynkiem do rozwijania turystyki kulturowej na Żuławach, musi ono być odpowiednio zachowane i wyeksponowane w krajobrazie. W swoich badaniach nad ochroną i kształtowaniem zabytkowego krajobrazu Żuław Wiślanych B. Lipińska (2011) wyróżniła 26 jednostek przestrzennych reprezentujących odmienne typy krajobrazu, ukształtowane przez

współwystępujące czynniki naturalne, historyczne, polityczne, społeczno-ekonomiczne, kulturowe i cywilizacyjne. Wśród wspomnianych jednostek znajdują się liczne obszary z widocznymi wpływami Mennonitów, np. Sobieszewo-Sztutowo, Szkarpawa, obszary wzdłuż Motławy, Gozdawa i okolice, Janowo, Józefowo, Adamowo, Kazimierzowo, Mojkowo, Jegłownik, Kącik, Stogi, Mechnica, Żuławki, Drewnica oraz okolice Jeziora Druzno. B. Lipińska (2011) oceniła poziom zachowania krajobrazu historycznego dla wsi i miast całych Żuław Wiślanych – średnio wynosił on 62%, biorąc pod uwagę wszystkie 254 badane jednostki. Najwyższy odsetek (90-100%) odnotowano w miejscowościach Stobna, Markusy, Kępnewo i Chorażówka (ryc. 6).

Ryc. 6. Miejscowości o najwyższym poziomie zachowania krajobrazu historycznego na Żuławach Wiślanych.

Źródło: opracowanie własne.

Mimo iż w grupie badanych miejscowości znalazły się i takie, których krajobraz historyczny został zupełnie przekształcony, to nadal w 177 miastach i wsiach (69,7% wszystkich objętych badaniem) znajdują się obiekty o wysokiej wartości kulturowej i historycznej, chociaż wiele z nich jest obecnie w bardzo słabym stanie (co zauważyli również ankietowani). Przykładami takich obiektów mogą być kościół w Jeziorze lub zrujnowany cmentarz mennonicki w Pordenowie (ryc. 7).

Ryc. 7. Kościół w Jeziorze (a) oraz cmentarz mennonicki w Pordenowie (b).

Źródło: opracowanie własne.

Poza obiektami kultury materialnej, niezwykle istotną rolę krajobrazotwórczą odgrywa tradycja historyczna, która kształtuje cechy regionalne. To dzięki tradycji historycznej, a więc kontynuowaniu określonych wzorców i sposobów zachowania, tworzenia, kształtowania otaczającego środowiska, cechy regionalne zachowują ciągłość trwania. Historia środowiska kulturowego Żuław Wiślanych to nawarstwianie się kolejnych faz osadnictwa i odmiennych wpływów kulturowych, które spajał zawsze jeden cel – łączenie cywilizacyjnych potrzeb mieszkańców z charakterem środowiska (zdominowanego przez niszczący wpływ wody). Obecnie tradycja ta właściwie zanikła, bowiem nie istnieje już jej podstawowy element i czynnik napędowy – człowiek/mieszkaniec, który od wielu pokoleń związany był z tym regionem. Jak podkreśla B. Lipińska (2011, s. 45) „nie istnieje dawna, tradycyjna, skonsolidowana zbiorowość ludzka i jej pamięć, dzięki której Żuławy Wiślane stały się w ciągu stuleci jednolitym, zintegrowanym, sprawnie działającym organizmem. Bowiem dopiero wspólne działanie ludzi mających te same cele, dążenia, interesy i zamierzenia, potrafi stworzyć nawet na wielkich obszarach harmonijną całość.” Współcześnie w zasadzie brak jest potomków i naturalnych spadkobierców tradycji, kultywowanych przez społeczności zamieszkujące Żuławy w przeszłości. Zostało to spowodowane wysiedleniem, emigracją lub eksterminacją ludności w czasie II wojny światowej, ale i wcześniej. Zatem tradycja kulturowa Żuław Wiślanych straciła swą społeczną bazę i ciągłość. Stała się tradycją martwą, opartą jedynie na zewnętrznych przejawach bez żywej, twórczej treści (B. Lipińska, 2011). Wiele obiektów dokumentujących kulturę duchową Mennonitów znajduje się w zbiorach muzeów w Nowym Dworze Gdańskim, Elblągu i Malborku.

Obecnie obserwowany jest powrót do tradycji żuławskich i mennonickich, a dziedzictwo kulturowe społeczności zamieszkujących w przeszłości ten region zaczyna być postrzegane jako cenny zasób turystyczny. Jest to wyraźnie widoczne zarówno w odgórnych działaniach władz lokalnych, jak i inicjatywach oddolnych, podejmowanych przez samych mieszkańców.

Analiza dokumentów strategicznych gmin usytuowanych na obszarze Żuław Wiślanych wykazała, że aż w 15 z 24 dokumentów dziedzictwo kulturowe wymieniane jest w kontekście celów strategicznych i rozwoju, w tym rozwoju funkcji turystycznej w regionie. Jednakże najbardziej obiecujące są inicjatywy oddolne, podejmowane np. przez stowarzyszenia takie jak Klub Nowodworski, który zarządza Żuławskim Parkiem Historycznym w Nowym Dworze Gdańskim – największym w regionie muzeum poświęconemu kulturze Mennonitów. Stowarzyszenie organizuje liczne wydarzenia promujące Żuławy (np. Żuławy. To lubię! lub Międzynarodowe Spotkanie Mennonitów). Innym stowarzyszeniem aktywnie promującym region wśród mieszkańców i turystów jest Stowarzyszenie Kocham Żuławy. Pozostałymi organizacjami tego typu są: Stowarzyszenie Żuławy Gdańskie, Żuławska Lokalna Grupa Działania, Lokalna Grupa Działania – Żuławy i Mierzeja, Stowarzyszenie Żuławy oraz organizacja Tienhof – Kreis Großes Werder, skupiająca dawnych mieszkańców Nowego Dworu Gdańskiego. Nie bez znaczenia są również działania podejmowane przez prywatne osoby, które są entuzjastami regionu zaangażowanymi w działania mające na celu ochronę i promowanie jego wielokulturowego dziedzictwa. Na szczególną uwagę zasługują działania osób takich jak: Marek Opitz, Łukasz Kępski, Mariola Mika, Marzena Bernacka-Basek, Artur Wasielewski, Dariusz Juszcak, Jerzy Domino, Roman Klim czy Wojciech Hryniewiecki-Fiedorowicz. Są to właściciele domów podcieniowych, restauracji (np. Mały Holender) lub innych obiektów, których szeroka oferta turystyczna zbudowana jest na bazie walorów antropogenicznych Żuław Wiślanych.

Biorąc pod uwagę wszystkie podejmowane inicjatywy, pozytywne nastawienie władz lokalnych oraz wolę i świadomość samych mieszkańców stwierdzić należy, że Żuławy Wiślane to region, w którym proces tworzenia wysokiej jakości lokalnego produktu turystycznego już został rozpoczęty. Kontynuacja tego procesu oraz jego możliwe konsekwencje, również negatywne, powinny stać się kwestią podejmowaną jak najczęściej, zarówno przez władze lokalne, jak i samych mieszkańców, od których w dużej mierze zależy jakość środowiska, które zamieszkują – także w wymiarze kulturowym.

Podsumowanie

Zamieszkiwanie regionów o bogatej historii i kulturze wydaje się w sposób oczywisty przywilejem, bowiem ich dziedzictwo duchowe i materialne stwarza szerokie możliwości rozwoju funkcji turystycznej. Turystyka postrzegana jest obecnie jako swego rodzaju klucz do rozwoju gospodarczego regionów oraz gwarant dobrobytu społeczności lokalnych obszarów recepcyjnych. Jednakże współcześni mieszkańcy regionów, które doświadczyły w swej historii wielu następujących po sobie fal osadniczych często, również podświadomie,

zmagają się ze strachem, że spadkobiercy poprzednich mieszkańców tych samych ziem zechcą upomnieć się o swoją własność. Niezależnie od tego jak dalece uzasadnione są tego typu obawy, postawa obojętności lub wprost negowania wartości dziedzictwa kulturowego innych grup społecznych nie jest niczym niezwykłym. Jednocześnie w rozwoju różnych form turystyki wiejskiej, która w sposób naturalny wpisuje się w charakter krajobrazu Żuław Wiślanych, niezwykle istotny jest udział ludności miejscowej, bowiem z założenia zakłada ona bliskie interakcje ze społecznością lokalną. Rozpoznanie przez ludność miejscową dziedzictwa mennonickiego jako zasobu turystycznego i uznanie jego ponadprzeciętnej wartości jest podstawą tworzenia tzw. przestrzeni gościnnej, która ma fundamentalne znaczenie dla poprawnego i efektywnego rozwijania funkcji turystycznej na obszarach wiejskich. W przypadku Żuław Wiślanych ankietowani mieszkańcy uznają dziedzictwo kulturowe Mennonitów za wartościowe i potencjalnie interesujące dla turystów (ponad 85% respondentów), a jedna trzecia z nich deklaruje chęć świadczenia im usług bezpośrednio związanych z tradycyjnym, rolniczym charakterem tego regionu. Jednocześnie pewne obawy budzić może zły stan wielu obiektów pomennonickich, bowiem jak twierdzi P. F. Lewis (1979) niszczenie lub zaniedbywanie elementów dziedzictwa kulturowego danej grupy ludzkiej może być wyrazem obojętności, ale również obawy lub uprzedzenia. Jednakże, liczne inicjatywy oddolne na rzecz ochrony i promowania dziedzictwa kulturowego Mennonitów podejmowane przez samych mieszkańców, którzy samodzielnie i w stowarzyszeniach działają na terenie Żuław Wiślanych, pozwala na wysnucie wniosku, że wielokulturowość powoli staje się elementem ich życia codziennego i tożsamości.

Spis literatury:

- Antrop M., 1997. *The concept of traditional landscapes as a base for landscape evaluation and planning. The example of Flanders Region*, Landscape and Urban Planning, 38, s.105-117.
- Buchwald K., Engelhard W. (red.), 1975, *Kształtowanie krajobrazu i ochrona przyrody*, PWN, Warszawa.
- Buttmer A., 1981, *On people, paradigms and "progress" in geography* [w:] D. R. Stoddart (red.), *Geography, ideology and social concern*, Oxford, Basil Blackwell, s. 81-98.
- Butzer K. W., 1978, *Cultural perspectives on geographical space* [w:] K. W. Butzer (red.), *Dimensions of human geography: essays on some familiar and neglected themes*, The University of Chicago, Department of Geography, Research Paper, 186, s. 1-14.
- Czyżewska A., Kostarczyk A., 1989, *Problematyka ochrony i kształtowania środowiska kulturowego Polski w planie przestrzennego zagospodarowania kra-*

- ju [w:] T. Paterka (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym* (materiały pokonferencyjne), Biuletyn KPZK PAN, 142, s. 57-75.
- Dobrowolska M., 1948, *Dynamika krajobrazu kulturowego*, Przegląd Geograficzny, 21 (3-4), s.151-205.
 - European Mennonite Network – <http://www.eumen.net> [dostęp: 23.07.2017].
 - Homans G. C., 1942, *English villagers in the thirteenth century*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
 - Homans G. C., 1969, *The explanation of English regional differences. Past and Present*, 42, s. 18-34.
 - Kielczewska-Zaleska M., 1956, *O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego*, Prace Geograficzne IG PAN, 5.
 - Kołodziejski J., 1989, *Wprowadzenie* [w:] T. Paterka (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym* (materiały pokonferencyjne), Biuletyn KPZK PAN, 142.
 - Kondracki J., 2000, *Regionalizacja fizycznogeograficzna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
 - Kowalczyk A. (red.), 2008, *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
 - Lewis P. F., 1979, *Axioms for reading the landscape. Some guides to the American scene* [w:] D. W. Meinig (red.), *The interpretation of ordinary landscapes: geographical essays*, Oxford University Press, New York, Oxford, s. 33-48.
 - Lipińska B., 2011, *Żuławy Wiślane. Ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu*. Stowarzyszenie Żuławy, Nowy Dwór Gdański.
 - Medowski T., 1989, *Przesłanki ochrony i kształtowania środowiska kulturowego wsi* [w:] T. Paterka (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym* (materiały pokonferencyjne), Biuletyn KPZK PAN, 142, s. 130-139.
 - Mężyński K., 1960-1961, *O mennonitach w Polsce*, Rocznik Gdański, 19/20, s. 185-255.
 - Myga-Piątek U., 2010, *Transformation of cultural landscapes in the light of the idea of sustainable development*, Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development, 5 (1), s. 95-108.
 - Nitkiewicz-Jankowska A., Jankowski G., 2010, *Krajobraz kulturowy jako walor turystyczny*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 14, s. 185-193.
 - Opitz M., 1998, *Żuławy – czas przełomu*, Nowy Dwór Gdański.
 - Szukalski J., 1975, *Żuławy Wiślane*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.

Znaczenie dziedzictwa kulinarnego regionu w stymulowaniu rozwoju wsi

Wstęp

Dynamicznie postępujący proces globalizacji wzbudza w ludności chęć powrotu do korzeni czy źródeł oryginalności, świadczących o bogatej kulturze społeczeństwa (M. Gąsiorowski, 2005; I. Kamińska, 2007; M. Grębowiec, 2010). Symptodem takiego podejścia jest rozwijanie się rynku produktów regionalnych oraz tradycyjnych, które są wyjątkową formą ekspozycji miejscowych zwyczajów i pełnią istotną rolę w pielęgnowaniu dziedzictwa. Produkcja tradycyjnych potraw jest okazją do promocji lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulinarnego, a także pobudzania lokalnej przedsiębiorczości (L. Jaroscenkova, 2014).

W literaturze przedmiotu trudno znaleźć precyzyjną definicję terminu dziedzictwo kulinarne, jednak wielu autorów podkreśla, że jest ono istotnym elementem składowym dziedzictwa kulturowego (m.in. J. Wojciechowska, 2004; L.M. Long, 2004; E. Czaniecka-Skubina i J. Kozak, 2010; J. Krupa, 2010, 2014; D. Świata-Trybek, 2014; K. Plebańczyk, 2015; Ł. Stokłosa i J. Krupa, 2015; A. Ochmański, 2016; D. Orłowski, 2018). Według M. Gąsiorowskiego (2004) dziedzictwo kulinarne stanowią produkty żywnościowe i potrawy, charakteryzujące się osobliwymi cechami jakościowymi, tradycyjnymi sposobami przyrządzania oraz wytwarzania, głównie w małej skali przy wykorzystaniu specyficznych umiejętności i technologii. Związane są one z określonym obszarem geograficznym i zwykle nawiązują do odległej historii.

Na potrzeby niniejszej pracy za dziedzictwo kulinarne uznaje się wytwory kultury materialnej i niematerialnej, związane ze sztuką preparowania jedzenia, ukształtowane w procesie przemian społeczno-historycznych, znajdujące się pod ochroną prawną z uwagi na wysokie wartości, mające istotne znaczenie dla tożsamości kulturowej, a jednocześnie kultywowane w celu zachowania dla przyszłych pokoleń (A. Ochmański, 2016).

Dziedzictwo kulinarne jest silnie powiązane z przyrodniczym i kulturowym środowiskiem wsi. Za element podstawowy materialnego dziedzictwa kulinarnego środowiska wiejskiego należy uznać produkty regionalne i lokalne, a także wyroby gospodarskie, cechujące się oryginalnym składem, unikatowością surowców lub metodą produkcji. Komponentem uzupełniają-

cym materialne zasoby dziedzictwa kulinarnego środowiska wiejskiego jest otoczenie przyrodnicze i kulturowe (krajobraz rolniczy, krajobraz kulturowy, sposób upraw i narzędzia rzemiosła, związane z wytwarzaniem żywności). Z kolei niematerialne dziedzictwo kulinarne tworzą: techniki dotyczące uprawy, przetwórstwa i produkcji żywności; lokalne anegdoty, legendy, muzyka, literatura i ustna tradycja nawiązująca do historii dziedzictwa kulinarnego; nakazy i zakazy spożywania żywności, zgodne z prawem zwyczajowym i wierzeniami religijnymi; tradycje kulturowe związane z konsumpcją żywności, wynikające ze sposobu organizacji społeczności, oparte na kalendarium rolnym i tradycjach świątecznych (J. Wojciechowska, 2004).

Tradycja kulinarna jest istotnym elementem dziedzictwa kulturowego każdego społeczeństwa. Z jednej strony bywa ona przedmiotem dumy narodowej, zaś z drugiej – źródłem uproszczeń i stereotypów. Przekazywane z pokolenia na pokolenie umiejętności, wiedza i doświadczenie służące produkcji, gromadzeniu i przetwarzaniu żywności są znakiem regionalnej i narodowej odrębności. Stanowią zatem nasze dziedzictwo, tak samo jak zabytki, obrzędy, zwyczaje czy język.

Celem artykułu jest zaprezentowanie, na przykładzie województwa pomorskiego, istoty dziedzictwa kulinarnego oraz jego znaczenia w rozwoju obszarów wiejskich. Metoda prowadzenia badań polegała na analizie źródeł wtórnych oraz dostępnej literatury z zakresu podjętej tematyki badawczej. W pracy użyto metod analizy porównawczej i opisowej, uwzględniając metodę dokumentacyjną (dane Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Polskiej Izby Produktu Regionalnego i Lokalnego) oraz zastosowano metodę tabelaryczno-liczbową.

Dziedzictwo kulinarne jako element promocji oraz czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego

Popularyzowanie tradycji kulinarnych we współcześnie zglobalizowanym świecie stanowi istotny element wyróżniania oraz aktywizacji gospodarczej wsi (C.M. Hall i R. Mitchell, 2000). Przyczynia się także do wzrostu różnorodności obszarów wiejskich i stanowi dodatkowe źródło zarabkowania dla ich mieszkańców (S. Boyne i in., 2003; N. Furtek i in., 2013; J. Krupa, 2014). Proces ten, poprzez wzmocnienie świadomości małych społeczności na temat specyfiki lokalnej żywności, może być czynnikiem sprzyjającym promocji regionu. Zdaniem A. Ochmańskiego (2016), uwypuklenie zasobów kulinarnych jako komponentu dziedzictwa kulturowego może jednocześnie stanowić element promocji turystycznej regionu, który na podstawie rdzennego dziedzictwa kulinarnego tworzy i kreuje nowe produkty turystyczne, a także wzbogaca istniejącą ofertę turystyczną o elementy kulinarne. Zatem lokalna, tradycyjna i regionalna kuchnia sama w sobie staje się atrakcją tu-

rystyczną, gdyż stanowi wyjątkowy składnik kultury, zwyczajów i tradycji danego regionu (R. Sims, 2009; J. Bessiere i L. Tibere, 2013; D. Orłowski, 2018). Jest także szansą na rozwój lokalnej przedsiębiorczości.

Produkt lokalny to najczęściej wyrób lub usługa, z którą utożsamiają się mieszkańcy regionu, wytwarzany w sposób nieprzemysłowy, niemasyowy, z surowców lokalnych lub przy użyciu lokalnych metod produkcji. Dla mieszkańców danego regionu jest on codzienny i pospolity, natomiast dla osób z zewnątrz jest czymś wyjątkowym i specyficznym. Wytwarzaniem produktu lokalnego zwykle zajmują się drobni producenci rolni, którym tego typu produkcja zapewnia zbyt, przynosi zysk i daje źródło utrzymania, zaś w szerszym kontekście – wspiera lokalną gospodarkę, zmniejsza koszty transportu i pozytywnie wpływa na środowisko. Warto podkreślić, iż sformułowanie „lokalny” czy „produkt lokalny” jest używane potocznie i nie zostało zdefiniowane w aktach prawnych. Można jednak przyjąć, że produkt lokalny to produkt wyhodowany czy wytworzony w okolicy.¹ Natomiast produkt regionalny ma precyzyjne określenie w regulacjach prawnych dotyczących artykułów i środków spożywczych wysokiej jakości. Produkty regionalne (produkty znanego pochodzenia) to wyroby, których wysoka jakość (naturalny sposób produkcji i wytwarzania) oraz renoma związane są z regionem, w którym są wytwarzane, przy czym region nie musi być regionem w sensie geograficznym, a jedynie oznacza obszar, z którym związane jest ich powstawanie. Produkt regionalny wytwarzany jest z wykorzystaniem zasobów danego miejsca (obszaru, regionu), ze szczególnym uwzględnieniem jego dziedzictwa kulturowego, historycznego i przyrodniczego, przy założeniu realizowania zasad zrównoważonego rozwoju (M. Zdon-Korzeniowska, 2009; A. Borowska, 2012; B. Tańska-Hus i S. Minta, 2012). Innym przykładem wyrobów o specyficznym charakterze związanym z danym obszarem są produkty tradycyjne. Definiowane są one jako produkty rolne i środki spożywcze oraz napoje spirytusowe, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości wynikają ze stosowania tradycyjnych metod produkcji, czyli takich metod, które są wykorzystywane od co najmniej 25 lat. Produkt tradycyjny może, ale nie musi być powiązany z regionem. Różnica pomiędzy produktami lokalnymi a tradycyjnymi polega zasadniczo na różnicy w długości okresu, w którym dane wyroby funkcjonują na rynku. W tym sensie uznaje się, że produkty lokalne są wytwarzane krócej niż 25 lat, natomiast tradycyjne dłużej niż 25 lat. Jest to zarazem powód, dla którego produkty lokalne nie mogą być

¹ Określenie lokalny w przepisach prawnych pojawia się w Rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 czerwca 2010 r. w sprawie szczegółowych warunków uznania działalności marginalnej, lokalnej i ograniczonej (z późniejszymi nowelizacjami). W dokumencie sprecyzowano, że wytworzony produkt może być sprzedawany lokalnie, czyli w województwie, gdzie został wytworzony i w powiatach przyległych.

objęte ochroną prawną (M. Gąsiorowski i J. Jasiński, 2004; G. Czapiewska, 2017).

Odzwierciedleniem specyfiki i bogactwa kulinarnego danego regionu jest lista produktów tradycyjnych², prowadzona przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Na listę wpisywane są produkty, których jakość lub wyjątkowe cechy i właściwości, wynikają ze stosowania tradycyjnych metod produkcji, stanowiące element dziedzictwa kulturowego regionu, w którym są wytwarzane oraz będące elementem tożsamości społeczności lokalnej (K. Krajewski i R. Zabrocki, 2008). Podstawą wpisu na listę jest tradycja wytwarzania oraz szczególna i niepowtarzalna jakość związana z historycznie ugruntowanymi przepisami, metodami produkcji i sposobami przetwarzania żywności, które gwarantują wysoką jakość otrzymanego produktu. Każdy produkt rolny, środek spożywczy czy napój spirytusowy, który producent chce zarejestrować na liście produktów tradycyjnych, powinien mieć potwierdzoną wiarygodność związaną z tradycją pochodzenia, udokumentowaną np. cytataми z opracowań kucharskich czy innych niekoniecznie naukowych książek, starymi etykietami, fotografiami opakowań, zapisów i opisów obrzędów, obyczajów, obchodów uroczystości czy świąt, podczas których były przygotowywane i serwowane produkty (A. Borowska, 2007).

W skali kraju na ministerialną listę wpisano dotychczas 2009 produktów, w tym najwięcej w kategoriach produktów mięsnych (435, tj. 21,1%) oraz dań gotowych i potraw (435, tj. 21,1%), a także produktów piekarniczych i cukierniczych (366, tj. 18,2%). Uwzględniając zróżnicowanie regionalne, do czołówki województw o największej liczbie zarejestrowanych produktów należą: podkarpackie (248), lubelskie (228), małopolskie (224) i pomorskie (182).

Lista produktów tradycyjnych promuje żywność tradycyjną, pogłębia wiedzę konsumentów odnośnie do tradycyjnej żywności i polskiego dziedzictwa kulturowego, ponadto daje producentom możliwość legalnej produkcji, przy zachowaniu tradycyjnego sposobu wytwarzania. Zdaniem I. Kamińskiej (2007) istotną korzyścią wpisu wyrobu na listę MRiRW jest wzrost popytu na ten produkt, a także eskalacja zainteresowania regionem, z którego on pochodzi. Stanowi zasadniczy element promocji producenta oraz wpływa na podniesienie wartości rynkowej produktów. Z. Wina-wer i H. Wujec (2013) podkreślają, że ministerialna lista pełni też funkcję

² Lista produktów tradycyjnych została utworzona na mocy ustawy z 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych (Dz U z 2005 r. nr 10, poz. 68, z późn. zm.). Listę prowadzi Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi we współpracy z marszałkami województw. Produkty zamieszczone na ministerialnej liście zostały sklasyfikowane w dziesięciu kategoriach: 1. Sery i inne produkty mleczne, 2. Mięso świeże oraz produkty mięsne, 3. Przetwory rybołówstwa, w tym ryby, 4. Warzywa i owoce (przetworzone i nie), 5. Wyroby piekarnicze i cukiernicze, 6. Oleje i tłuszcze (masło, margaryna olej itp.), 7. Miody, 8. Gotowe dania i potrawy, 9. Napoje (alkoholowe i bezalkoholowe), 10. Inne produkty (*Lista produktów tradycyjnych...*).

edukacyjną, przygotowawczą dla późniejszego aplikowania o rejestrację unijne.

Każdy region posiada własną, kształtowaną przez wieki unikatową kuchnię, charakteryzującą się przekazywanymi z pokolenia na pokolenie przepisami kulinarnymi (Ż. Balcerzak, 2008; I. M. Batyk i M. Woźniak, 2017; E. Tomczyk-Miczka, 2017). Dość często są to potrawy kuchni chłopskiej, które obecnie stanowią szczególną atrakcję turystyki wiejskiej (Ł. Stokłosa i J. Krupa, 2015).

Pomorze jest regionem o niezwykle bogatej i burzliwej historii, posiadającym zbiór ciekawych tradycji, zwyczajów i kultur (L. Turek-Kwiatkowska, 2000). Ludność pochodzi z różnych stron Polski przedwojennej i powojennej, a przybysze przywieźli tu wieloraką gamę smaków i potraw, które na stałe wkomponowały się w smaki występujące na tym terenie w okresie przedwojennym. Różnorodne produkty i potrawy tworzą jedyny, niepowtarzalny region kulinarny Pomorza, na który składa się kuchnia subregionów: Kaszub, Kociewia, Żuław i Powiśla (G. Czapiewska, 2017).

Województwo pomorskie należy zatem do tych regionów Polski, gdzie tradycje kulinarne są wciąż żywe i praktykowane w sposób niekomercyjny. Niewątpliwie przyczyniają się do tego warunki przyrodnicze, czystość ekologiczna regionu, a także bogactwo receptur i metod wytwarzania szerokiego wachlarza wyrobów tradycyjnych i regionalnych. Istotny wpływ na rodzaj i jakość specjalów w regionie ma również dostępność różnorodnych płodów rolnych oraz znaczący potencjał produkcyjny gospodarstw rolnych, w których stosowane są tradycyjne metody uprawy bez środków chemicznych i mineralnego, intensywnego nawożenia (G. Czapiewska, 2016). Zdrowa żywność wytwarzana jest w gospodarstwach ekologicznych. Na koniec 2019 r. w województwie pomorskim funkcjonowało łącznie 595 producentów ekologicznych, w tym 525 prowadziło działalność w zakresie produkcji rolnej (*Dane o rolnictwie ekologicznym...*).

Lista produktów tradycyjnych zawiera 182 potrawy przyrządzane w badanym regionie według starych receptur i tradycją związanych z Pomorzem (9,0% wpisanych na krajową listę produktów tradycyjnych pochodzi z regionu). Województwo pomorskie znajduje się na czwartym miejscu w kraju pod względem liczby zarejestrowanych produktów tradycyjnych (tab.1).

W latach 2006-2020 najwięcej produktów regionalnych zarejestrowanych zostało na liście w kategoriach: dania gotowe i potrawy (52, tj. 28,6% produktów ogółem w regionie), piekarnicze i cukiernicze (30, 16,5%) oraz mięsne (27, 18,8%). Wśród dań dominują potrawy z ryb, ziemniaków, grzybów oraz zupy i dania mięsne. Największą liczbę produktów regionalnych zarejestrowano na krajowej liście w latach 2006 i 2008 – odpowiednio 30 i 31 (tab. 2). Pierwszym zarejestrowanym produktem regionalnym w województwie pomorskim była okrasa z gęsiny (po kaszubsku obona). Produkt wpisany został na ministerialną listę 22 lutego 2006 r. Pomorska gęsina, będąca flago-

wym produktem regionu, od wieków odgrywała istotną rolę w kaszubskiej kuchni. Kaszubi opanowali umiejętność hodowli dwóch ras – pomorskiej i kartuskiej, które były łatwe w hodowli i wszechstronnie użytkowane, dostarczając mięsa, smalcu, puchu oraz pierza (L. Turek-Kwiatkowska, 2000).

Tab. 1. Kategorie produktów tradycyjnych i regionalnych w Polsce według województw

Województwo	Liczba produktów	Kategorie produktów									
		Mleczne	Mięsne	Rybołówstwa	Warzywa i owoce	Piekarnicze i cukiernicze	Oleje i tłuszcze	Miody	Dania gotowe i potrawy	Napoje	Inne
Dolnośląskie	53	4	12	3	4	9	1	6	8	6	-
Kujawsko-pomorskie	95	6	8	1	9	19	2	1	29	14	6
Lubelskie	228	12	29	6	21	52	7	10	51	37	3
Lubuskie	148	6	19	4	8	13	2	6	9	14	2
Łódzkie	87	8	39	2	20	31	3	5	25	19	-
Małopolskie	224	13	70	8	15	43	1	8	43	18	5
Mazowieckie	156	6	39	5	14	15	5	9	34	24	5
Opolskie	70	3	10	2	9	14	3	3	19	3	4
Podkarpackie	248	25	81	3	12	51	4	6	49	16	1
Podlaskie	77	11	12	3	7	15	3	3	13	7	3
Pomorskie	182	4	27	18	16	30	5	3	52	22	5
Śląskie	146	13	12	5	12	33	2	5	56	7	1
Świętokrzyskie	94	4	25	6	17	17	4	7	8	4	2
Warmińsko-mazurskie	47	3	15	1	2	8	-	5	10	3	-
Wielkopolskie	98	6	33	1	8	6	6	2	24	10	2
Zachodniopomorskie	56	1	4	6	7	10	1	12	5	9	1
Ogółem	2009	125	435	74	181	366	49	91	435	213	40

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Lista produktów tradycyjnych*.

Na listę produktów tradycyjnych jako ostatnie wpisano dwa produkty: w kategorii rybołówstwa – śledź mancowy po kaszubsku (15 października 2020 r.) oraz w kategorii napoje – sok z truskawki kaszubskiej (14 października 2020 r.). Najmłodszy produkt na ministerialnej liście swoją nazwę

zawdzięcza metodzie jego połowu³, która zdecydowanie wpływa na jakość i właściwości smakowe ryby. Na Kaszubach szczególnie popularny, a zarazem tani i łatwo dostępny był śledź (hylyng). Ryba ta ma na Pomorzu zarówno znaczenie kulinarne, gospodarcze, jak i kulturowe – niegdyś na zakończenie postu urządzano symboliczne pogrzeby śledzia.

Sok z truskawki wytwarzany jest na terenie gminy Stężyca w województwie pomorskim od blisko stu lat. O wyjątkowej jakości i specyfice tego produktu decyduje składnik, z którego jest sporządzany, czyli truskawka kaszubska. Jej nazwa – kaszëbskô malëna – została zarejestrowana przez Komisję Europejską jako chronione oznaczenie geograficzne w 2009 r. Najstarszą odmianą przemysłowej truskawki uprawianej obecnie na Pojezierzu Kaszubskim jest *Senga Sengana*. Początki uprawy truskawek na terenie Kaszub sięgają okresu międzywojennego, a intensywna agrokultura rozwinęła się po II wojnie światowej. Warto podkreślić, iż sok z truskawki kaszubskiej w 2018 r. został wyróżniony nagrodą Perła w ogólnopolskim Konkursie Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów.

Tab. 2. Produkty tradycyjne regionu pomorskiego zarejestrowane na krajowej liście ministerialnej w latach 2006-2020

Kategorie produktów	Lata															Ogółem
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Mleczne	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4
Mięsne	2	2	2	7	1	5	1	-	3	4	-	-	-	-	-	27
Rybolóstwa	3	2	1	1	-	5	1	-	4	-	-	-	-	-	1	18
Warzywa i owoce	2	1	4	2	-	1	1	-	4	-	-	1	-	-	-	16
Piekarnicze i cukiernicze	6	4	6	1	-	2	2	1	6	1	-	1	-	-	-	30
Oleje i tłuszcze	-	2	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	5
Miody	-	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Dania gotowe i potrawy	12	10	10	5	-	5	1	-	4	5	-	-	-	-	-	52
Napoje	5	1	6	1	-	1	1	1	-	1	1	1	-	1	2	22
Inne	-	2	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	5
Ogółem	30	26	31	18	1	21	7	2	22	15	1	3	1	1	3	182

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Lista produktów tradycyjnych*.

³ Kaszubszy rybacy połowiali śledzie za pomocą kotwicznej sieci skrzelowej nazywanej mancą, pozwalającą pochwytać wyłącznie dorodną i wyselekcjonowaną rybę.

Według *Kuchni pomorskiej* (B. Ditrich i D. Słubik (red.), 1998) za najbardziej specyficzną cechę kuchni kaszubsko-pomorskiej i gdańskiej uważa się powszechne bogactwo ryb i potraw rybnych zarówno z ryb morskich, jak i słodkowodnych, które żyją w kaszubskich jeziorach. Pomorze to też jeden z najbardziej grzybobajnych regionów w Polsce, obfitujący w owoce leśne, które od wieków stanowiły dodatek do przyrządzanych potraw (borówki, czarna jagoda). Owocem bardzo cenionym na Kaszubach jest żurawina, obficie występująca w pomorskich lasach i na torfowiskach. Owoce leśne stanowią także doskonałą bazę do sporządzania nalewek (np. nalewka malinówka z okolic Kartuz, nalewka ze świętojanki, czyli czerwonej porzeczki). W regionie wytwarzane są także miody pitne, jak np. kaszubski miód pitny, od 2008 r. na krajowej liście. Nalewki powstające na bazie owoców, ziół i miodów są charakterystyczne dla pomorskiej kuchni staropolskiej (G. Czapiewska, 2017). Często aromatyzowano je wanilią, kardamonem, goździkami oraz korą cynamonowca, co pozwalało uzyskać pewną różnorodność w bogactwie smaków. Na uwagę zasługują m.in. nalewki wpisane w ostatnich latach (2019-2020) na listę produktów tradycyjnych – z truskawki kaszubskiej, o której walorach powyżej wspomniano czy z kwiatów bzu czarnego, przygotowywana na Kaszubach z surowca naturalnie występującego, uznawanego za najstarszą roślinę leczniczą, wykorzystywaną w domowym przetwórstwie.

Bogactwo lasów dostarcza licznych odmian grzybów, które – zarówno niegdyś, jak i obecnie – przyrządzane są w kuchni pomorskiej na różne sposoby (marynowane w occie, duszone, gotowane, smażone, jako składnik sosów i zup, nadzienia do pierogów, dodatek do jajecznicy). Jednak najpopularniejszym sposobem ich przechowywania jest suszenie. Natomiast w kuchni kociewskiej grzyby dość często były podawane jako potrawa podstawowa.

Wśród potraw ziemniaczanych oryginalna jest kiszka kaszubska czy plin-ce kaszubskie, zaś na Kociewiu tradycyjnym daniem jest szandar kociewski (babka ziemniaczana). Popularny jest też kaszubski sernik z ziemniakami czy kaszubski chleb żytni na ziemniakach, będący ważnym elementem tożsamości i dziedzictwa kulturowego Kaszub. W pomorskiej kuchni ważną rolę odgrywały niegdyś zupy. Najbardziej znane to dziadówka (zupa z ziemniakami i maślanką), brzadowa (brzad to suszone owoce), czernina, żur, zupa z żółtej brukwi i zupa rybna. Popularnym warzywem uprawianym w gospodarstwach kaszubskich była kapusta, z której przygotowywano zupy (np. parzybrodę, kapuśniak) oraz dania główne (np. kapustę duszoną na wędzonce).

Region pomorski od wieków zamieszkiwany był przez różne grupy narodowe, etniczne i regionalne, co miało duży wpływ na różnorodność potraw mięsnych, sporządzanych z mięsa konkretnych ras zwierząt, hodowanych w warunkach regionalnych, a tradycja ich wytwarzania przekazywana była

z pokolenia na pokolenie. Jeśli w niektórych rejonach przeważała hodowla świń, tamtejsza kuchnia obfitowała w dania typowo mięsne, a pozyskany produkt dzielono wedle przeznaczenia – do wyrobu kiełbas, wędzenia, gotowania lub także zasolenia. Podstawową potrawą był także smalec. Spośród potraw mięsnych ważną rolę w regionie odgrywała gęsina, czego przykładem są takie produkty, jak okrasa z gęsi czy pasztet z gęsi. Już na początku XIX w. hodowla gęsi i ich przetwarzanie odgrywały jedną ze znaczących ról w odżywianiu mieszkańców Pomorza (L. Turek-Kwiatkowska, 2000). Pomimo różnych zawirowań historycznych i zmiany własności ziemskich, tradycja hodowli gęsi i wyrobu z nich pasztetu czy okrasy kontynuowana jest w regionie pomorskim współcześnie. Dawni mieszkańcy Kaszub przez wiele lat pielęgnowali receptury na te produkty.

Prezentowany region wyróżniał się bogactwem i różnorodnością kulinarną, na którą oddziaływały nowinki z krajów Europy. Dzięki tym wpływom subregiony wzbogacały rodzime tradycje, nadając im szczególny charakter. Przykładem mogą być liczne wyroby piekarnicze i cukiernicze, w tym tradycyjnie wypiekane w kamionkach i na zakwasie pieczywo oraz charakterystyczne ruchanki (racuchy), fefernuski kociewskie (ciasteczka korzenne) i kuchy (m.in. kaszubski kuch marchwiowy, młodzowy kuch z kruszonką).

Pierwszym w regionie produktem objętym ochroną przez prawo unijne, zarejestrowanym jako Chronione Oznaczenie Geograficzne w Unii Europejskiej, jest wspomniana już wcześniej, truskawka kaszubska (kaszëbskô malëna)⁴, uprawiana na obszarze o sprzyjających warunkach klimatycznych (powiaty: kartuski, kościerski, bytowski oraz gminy: Przywidz, Wejherowo, Luzino, Szemud, Linia, Łęczycze, Cewice).

Popularyzacja zachowań i umiejętności dotyczących kuchni regionalnej w miejscu geograficznego wytwarzania pozwala utrwalić w pamięci społeczności lokalnej fakt istnienia produktów przygotowywanych zgodnie z tradycją regionu, a co za tym idzie – zaktywizować mieszkańców do działań mających na celu odtwarzanie dawnych tradycji kulinarnych (Ż. Balcerzak, 2008; A. Kapała i in., 2016). Proces ten, poprzez wzmocnienie świadomości małych społeczności na temat specyfiki lokalnej żywności, może być czynnikiem sprzyjającym promocji regionu (I. Kowalik i A. Sikora, 2007; J. Krupa i B. Dec, 2011).

Coraz większe zainteresowanie turystów żywnością charakterystyczną dla danego miejsca i procesem jej wytwarzania wpływa bezpośrednio na rozwój turystyki kulinarnej, która jest nowym trendem na wiejskim rynku turystycznym w Polsce. Turystyka kulinarna, uważana dotąd za niszowy produkt turystyczny, w opinii S. Starczewskiej (2016) zaczyna wzbudzać coraz większe zainteresowanie, wynikające z ogólnoswiatowych trendów, mających na celu promowanie zdrowego żywienia i lokalnych wyrobów

⁴ Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1155/2009 z 27 listopada 2009 r.

spożywczych. Przykładem może być ruch *Slow Food*, którego intencją jest ochrona dziedzictwa kulinarnego przed destrukcyjnymi efektami działalności międzynarodowych koncernów żywnościowych poprzez promocję regionalnych tradycji kulinarnych oraz zachęcanie do życia w zgodzie z naturą, czy *locavore*, czyli świadomy wybór naturalnej żywności pochodzącej od lokalnych producentów. Na ofertę turystyki kulinarnej składa się szereg elementów, m.in.: zapoznanie z historią kuchni regionalnej, specyfiką upraw roślin i hodowli zwierząt, przetwórstwem surowców spożywczych czy warsztaty połączone z nauką przyrządzania potraw oraz degustacją specjałów kulinarnych w miejscach prezentujących folklor (A. Stasiak, 2015; E. Tomczyk-Miczka, 2017). Turystyka kulinarna na obszarach wiejskich wpisuje się ponadto w politykę zrównoważonego rozwoju miejsca, tworząc swoistą wartość dodaną do istniejących już form turystyki i innych sektorów gospodarki (E. Wolf, 2002; G. Durands, 2007; G. Povey, 2011; A. Jęczyńsk i K. Kasprzak, 2017).

Na obszarach wiejskich tworzone są szlaki kulinarne, których celem jest wypromowanie regionalnych produktów żywnościowych (I. M. Batyk i M. Woźniak, 2017). Rozwijają się oryginalne festiwale, gdzie można podziwiać mistrzów sztuki kulinarnej i spróbować lokalnych specjałów miejscowej kuchni. Odbywają się warsztaty gastronomiczne, w trakcie których mieszkańcy wsi oraz turyści uczą się jak przyrządzać tradycyjne produkty spożywcze, a w miejscowościach wiejskich, położonych w atrakcyjnych regionach turystycznych, przybywa karczmi, serwujących potrawy kuchni ludowej. Na obszarach wiejskich w rozwoju turystyki kulinarnej istotną rolę odgrywają również muzea skansenowskie, realizujące – zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim – ciekawe wydarzenia folklorystyczne, popularyzujące chłopskie dziedzictwo kulinarne. W trakcie takich eventów swoją ofertę prezentują miejscowe Koła Gospodyń Wiejskich, Lokalne Grupy Działania oraz właściciele gospodarstw agroturystycznych. Proponują regionalne potrawy i tradycyjne produkty żywnościowe, które turyści nabywają jako swoistą pamiątkę turystyczną, a także prowadzą dla turystów pokazy kulinarne z wykorzystaniem typowych sprzętów używanych w dawnej wiejskiej kuchni (D. Orłowski i M. Woźniczko, 2015).

Lokalne surowce rolne i środki spożywcze zastosowane do starych receptur na dania regionalne, od lat oferowane turystom w gospodarstwach agroturystycznych, coraz częściej są wykorzystywane przez restauratorów i przetwórców żywności, czego przykładem może być szlak, jaki tworzą członkowie Sieci Dziedzictwa Kulinarnego Pomorskie (restauracje, gospodarstwa agroturystyczne, lokalni producenci i przetwórcy). Miejsca oznaczone logiem z białą kucharską czapką są specyficzne, gdyż nie tylko oferują wyjątkowe lokalne i regionalne produkty oraz potrawy, ale także promują zwyczaje i kulturę regionu, zwłaszcza jego historię, ludową muzykę i rękodzieło (K. Buczkowska-Gołębek, 2017). Ciekawą propozycją zarówno

dla turystów, jak i smakoszy jakościowych kulinariów jest szlak Gdańsk – Pomorskie Culinary Prestige. Tworzą go restauracje z całego regionu pomorskiego, przygotowujące potrawy w zgodzie z przyjętą filozofią *slow food*, dania autorskie, bazujące na regionalnych produktach, na najwyższym europejskim poziomie. Szlak kulinarny to nie tylko oferta restauracyjna, ale również szereg wydarzeń kulinarnych opartych tematycznie na regionalnych specjach, dopełniających tym samym ofertę kulinarną prezentowanego obszaru (np. Noc Restauracji, Sopot od kuchni, czyli *Slow Food Festival*, Święto Szparagów, Chmielaton, Festiwal Żurawiny, Truskawkobranie, Pomorska Gęsina na św. Marcina, Festiwal Pomuchla).

Istotnym elementem promocji kuchni regionu jest również, organizowany od 2001 r., konkurs na najlepszy regionalny i lokalny produkt żywnościowy oraz na najlepsze danie czy potrawę regionalną i lokalną – Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów. Celem konkursu jest identyfikacja i promocja produktów regionalnych, osadzonych głęboko w polskiej tradycji i od lat wytwarzanych według dawnych, tradycyjnych receptur. Założeniem tego przedsięwzięcia jest z jednej strony zachowanie narodowych specjałów, zanim odejdą w zapomnienie, zaś z drugiej – zachęcanie rolników i właścicieli lokalnych firm, obiektów agroturystycznych, turystycznych i gastronomii do czerpania z bogatej spuścizny kulinarnego dziedzictwa i wykorzystania jej w ofercie rynkowej, a także inspiracja producentów do wytwarzania certyfikowanej żywności wysokiej jakości (Polska Izba Produktu Regionalnego...). Nagrodą najwyższej rangi w konkursie Nasze Kulinarne Dziedzictwo jest statuetka Perła, przyznawana przez Krajową Kapitułę Konkursu w dwóch kategoriach – za najlepszy regionalny i tradycyjny produkt żywnościowy oraz najlepsze danie i potrawę regionalną i tradycyjną. Dotychczas zrealizowanych zostało XVIII edycji konkursu Nasze Kulinarne Dziedzictwo. W pierwszej edycji (2001 r.), nagrodzono łącznie 14 produktów, w tym jeden pochodził z regionu pomorskiego (okrasa kaszubska), zaś w 2019 r. w skali kraju Perły przyznano aż 60 produktom regionalnym (pięć pochodziło z Pomorza) i 17 potrawom regionalnym (w tym jednej z województwa pomorskiego). Laureaci konkursu zdobywają rynek i prestiż – poprzez promocję w mediach ich wyroby docierają m.in. do sieci ekskluzywnych sklepów z tradycyjną żywnością. Rozwój rynku produktów regionalnych i tradycyjnych jest jednocześnie bardzo aktywnie wspierany przez samorząd województwa, który organizuje, bądź współorganizuje różnego rodzaju wydarzenia, promujące wysokiej jakości żywność regionalną i tradycyjną.

System ochrony i promocji dziedzictwa kulinarnego regionu

Obecnie można zaobserwować silną tendencję – zarówno w krajach Unii, jak i w Polsce – do podkreślania własnej przynależności regionalnej. Co-

raz więcej mówi się i słyszy o roli oraz znaczeniu małych ojczyzn. W ten nurt idealnie wpisują się mechanizmy pozwalające promować i ochraniać dziedzictwo kulturowe poszczególnych obszarów. Wytwarzanie produktów regionalnych i tradycyjnych może z jednej strony liczyć na wsparcie w zakresie promocji tego typu produkcji, zaś z drugiej na zainteresowanie lepiej uposażonych grup ludności miejskiej i turystów (G. Russak, 2005; A. Dereń, 2008).

Jednym z priorytetów Unii Europejskiej w ramach polityki jakości (*Quality Policy*) jest kultywowanie lokalnych tradycji i obyczajów, realizowane m.in. przez ochronę oryginalnych produktów rolnych i żywności lokalnej, co gwarantuje głęboki związek między produktem i terytorium (A. Dereń, 2008; J. Kilar i in., 2019). Systemy jakości żywności można podzielić na wspólnotowe, funkcjonujące we wszystkich krajach członkowskich Unii Europejskiej oraz krajowe, funkcjonujące tylko w Polsce. W Unii Europejskiej obowiązują dwa podstawowe systemy wyróżniania, promocji i ochrony żywności: unijny system ochrony dla produktów regionalnych i tradycyjnych oraz unijny system dla produktów rolnictwa ekologicznego (A. Baer-Nawrocka i A. Suchoń, 2014). Zgodnie z ustawodawstwem unijnym każdy kraj członkowski może tworzyć własne systemy jakości żywności, promujące żywność o wysokiej jakości, także regionalną i tradycyjną. W Polsce działa pięć krajowych systemów jakości uznanych przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi:

- Integrowana Produkcja (IP) – system mniej restrykcyjny od rolnictwa ekologicznego,
- System Jakość Tradycja (JT) – system ochrony i promocji dla produktów tradycyjnych,
- QMP (*Quality Meat Program*) – system jakości dla mięsa wołowego,
- PQS (*Pork Quality System*) – system jakości dla mięsa wieprzowego,
- QAFP (*Quality Assurance for Food Products*) – system gwarantowanej jakości żywności.

Głównym wyróżnikiem krajowych systemów jakości jest fakt, iż produkty uczestniczące w wymienionych systemach są skrupulatnie kontrolowane i certyfikowane przez akredytowane jednostki. W Polsce aktualny certyfikat Jakość Tradycja posiada obecnie 320 produktów (tab. 3). W województwie pomorskim znak jakościowy przyznano 10 produktom (w tym sześciu wyrobom rybnym) wytwarzanym przez trzech producentów: przedsiębiorstwo Graal S.A. (filety śledziowe w oleju, filety z makreli grillowane w oliwie z oliwek, filety z makreli w oleju, filety z makreli w sosie pomidorowym, filety z makreli w wodzie z cytryną i pieprzem, filety ze śledzia w sosie pomidorowym), Dagoma Sp. z o.o. (musztarda Dagoma, ocet spirytusowy Dagoma i ogórki kartuskie) oraz GS Samopomoc Chłopską w Żukowie, która produkuje chleb żytni tradycyjny.

Tab. 3. Produkty objęte systemem ochrony i promocji dla produktów tradycyjnych
Jakość Tradycja

Województwo	Liczba produktów	Liczba producentów
Dolnośląskie	7	4
Kujawsko-pomorskie	14	5
Lubelskie	22	10
Lubuskie	5	3
Łódzkie	65	27
Małopolskie	23	11
Mazowieckie	45	18
Opolskie	2	2
Podkarpackie	21	9
Podlaskie	13	5
Pomorskie	10	3
Śląskie	12	6
Świętokrzyskie	23	12
Warmińsko-mazurskie	10	6
Wielkopolskie	43	20
Zachodniopomorskie	5	7
Ogółem	320	148

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Polska Izba Produktu Regionalnego...

W celu wyróżnienia i lepszej ochrony dziedzictwa kulinarnego oraz wspólnego dorobku pokoleń, jakim są unikalne produkty tradycyjne i regionalne, Unia Europejska wprowadziła specjalny system certyfikowania i znakowania tego typu produktów. Dzięki niemu konsumenci mają czytelną i rzetelną informację o wyjątkowej jakości i oryginalności produktów. Z kolei producentom system ten daje możliwość promocji, a także umożliwia ochronę przed nieuczciwą konkurencją. W jakościowym systemie europejskim wyróżnione zostały dwie kategorie produktów – regionalne znanego pochodzenia oraz tradycyjne (A. Baer-Nawrocka i A. Suchoń, 2014; J. Kilar i in., 2019). Produkt regionalny znanego pochodzenia może otrzymać rejestrację jako Chroniona Nazwa Pochodzenia (*Protected Designation of Origin* - PDO) lub jako Chronione Oznaczenie Geograficzne (*Protected Geographical Indication* - PGI). Pierwsza z nich przyznawana jest produktom regionalnym wyjątkowej jakości, o nazwie nawiązującej do miejsca, w którym jest wytwarzany. Surowce potrzebne do wytworzenia produktu pochodzą z określonego obszaru geograficznego, a wszystkie fazy wytwarzania mają miejsce na tym obszarze (A. Kapala i in., 2016). W przypadku tej grupy produktów istotne jest, aby istniała ścisła zależność pomiędzy jakością, głównymi ce-

chami charakterystycznymi produktu, a jego otoczeniem geograficznym (np. ukształtowanie terenu) i właściwymi dla niego czynnikami naturalnymi (uprawy, rodzaj gleb, klimat) oraz ludzkimi (lokalne). Unijny znak jakości PGI jest przyznawany produktom regionalnym wyjątkowej jakości, o nazwach nawiązujących do miejsc, w których są wytwarzane i podkreślających ich związek z tymi miejscami (I. Kowalik i T. Sikora, 2007; J. Kilar i in., 2019). Związek z miejscem figurującym w nazwie produktu jest jednak słabszy aniżeli w przypadku produktów zarejestrowanych jako Chroniona Nazwa Pochodzenia. Z kolei znak Chronione Oznaczenie Geograficzne mogą otrzymać wyroby, których przynajmniej jedna faza wytwarzania odbywa się na danym obszarze. Jakość produktu może wynikać z obszaru geograficznego (np.: klimat, roślinność, ukształtowanie terenu), lokalnego know-how producentów lub innych czynników naturalnych bądź ludzkich.

W przypadku producentów produktów tradycyjnych, mogą oni wnioskować o przyznanie Świadectwa Szczególnego Charakteru. Dokument ten poświadcza, że produkt rolny lub artykuł spożywczy ma specyficzny charakter (wyróżnia się smakiem lub zapachem spośród innych wyrobów należących do tej samej kategorii) wynikający z tradycji – wytwarzany od co najmniej 30 lat w tradycyjny sposób z lokalnych surowców. Produkt może zostać zarejestrowany jako Gwarantowana Tradycyjna Specjalność (*Traditional Speciality Guaranteed* - TSG), gdy jego nazwa jest specyficzna sama w sobie lub wyraża specyficzny charakter produktu. Różnicą pomiędzy Gwarantowaną Tradycyjną Specjalnością a Chronioną Nazwą Pochodzenia i Chronionym Oznaczeniem Geograficznym jest to, że produkty będące Gwarantowaną Tradycyjną Specjalnością można wytwarzać na terenie całej Polski pod warunkiem spełniania warunków specyfikacji.

Różnicowanie produkcji rolnej i popieranie produkcji wyrobów wysokiej jakości są jednymi z najważniejszych elementów rozwoju obszarów wiejskich. Wiele z przyznanych oznaczeń dotyczy produktów wytwarzanych w trudnych warunkach glebowych i klimatycznych lub wyrobów związanych z pracochłonnymi metodami produkcji (G. Russak, 2005). Przyznanie regionalnych oznaczeń zwiększa konkurencyjność wyrobów, wpływa na wizerunek obszaru, z którym związany jest produkt, a ponadto zachęca do odwiedzania regionu, przyczyniając się tym samym do rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej.

Dzięki istnieniu prawnej ochrony produktów rolno-spożywczych każde państwo należące do Unii Europejskiej ma możliwość zachowania tradycji i odrębności narodowej. System ochrony i promocji wyrobów regionalnych i tradycyjnych jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i realizację założeń Wspólnej Polityki Rolnej. Przyczynia się on do zróżnicowania zatrudnienia na obszarach wiejskich, tworząc na wsi pozarolnicze źródła utrzymania, oraz zwiększa dochody producentów rolnych. Ma to ogromne znaczenie, w szczególności

dla obszarów odległych lub obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), gdyż zapobiega wyludnianiu się tych terenów. Za sprawą systemu ochrony i promocji produktów regionalnych i tradycyjnych chroni się także dziedzictwo kulturowe wsi, co w dużym stopniu przyczynia się do zwiększenia atrakcyjności terenów wiejskich.

Podsumowanie

Tradycje kulinarne stanowią istotny element dziedzictwa kulturowego regionu. Dla lokalnej społeczności stwarzają szansę na dodatkowy dochód, polepszenie jakości życia oraz umocnienie lokalnej tożsamości, zaś dla turystów są elementem zaspokajającym potrzeby poznawcze, a jednocześnie są nośnikiem wiedzy i kultury odwiedzanego regionu. Jednak tak samo, jak o inne zasoby dziedzictwa kulturowego, należy zadbać o ich ochronę oraz ocalenie od zapomnienia i komercjalizacji (N. Furtek i in., 2013; J. Kilar i in., 2019).

Region ma szczególne znaczenie w przypadku produktów regionalnych i tradycyjnych, gdyż staje się on wyznacznikiem ich odrębności, oryginalności i specyfiki, którą można spotkać jedynie w danym miejscu. Specyfika produktów regionalnych wynika z uwzględnienia przy ich wytwarzaniu i promocji lokalnego dziedzictwa historycznego i przyrodniczego (M. Zdon-Korzeniowska, 2009; B. Tańska-Hus i S. Minta, 2012). Kulturowanie i odtwierzanie tradycji kulinarnych jest istotnym czynnikiem integrującym środowisko wiejskie. A jeśli związane z tym działania zorganizuje się odpowiednio pod względem biznesowym, mogą one stać się ważnym, dodatkowym źródłem dochodów mieszkańców terenów wiejskich. Podkreślić należy, że w ostatnich latach wśród lokalnych społeczności rośnie znaczenie przynależności do miejsca zamieszkania czy regionu i doceniane są korzyści płynące z dziedzictwa kulturowego małych ojczyzn.

Województwo pomorskie posiada wiele produktów i potraw spożywczych, które wiążą się z miejscami ich wytwarzania. Są one swoistym dziedzictwem kulturowym lokalnej społeczności, a obecnie także coraz większym kreatorem popytu turystycznego. Biorąc pod uwagę zmieniające się trendy społeczne związane z turystyką oraz rosnący popyt na wyjazdy zawierające elementy kultury i historii odwiedzanych terenów, turystyka kulinarna może w znacznej mierze przyczynić się do zwiększenia popularności regionu.

Na Pomorzu dziedzictwo kulinarne wpisane na listę produktów tradycyjnych, jako część oferty turystycznej, wykorzystywane jest w następujących typach produktów turystycznych:

- menu lokali gastronomicznych specjalizujących się w kuchni regionalnej i lokalnej,
- atrakcja cyklicznych imprez kulinarnych,
- festyny, kiermasze, obrzędy w obiektach skansenowskich,

- element oferty gospodarstw agroturystycznych,
- warsztaty wyrobu produktów w obiektach typu skansenowskiego,
- menu bazy gastronomicznej szlaku kulinarnego,
- element oferty podmiotów funkcjonujących w Europejskiej Sieci Dziedzictwa Kulinarne.

Lokalne i regionalne produkty żywnościowe cieszą się coraz większym uznaniem i zainteresowaniem konsumentów, a to przyczynia się do wzmocnienia poczucia tożsamości regionalnej oraz rozwoju i promocji badanego regionu. Powszechny wzrost zainteresowania regionalnymi kulinariami nie byłby możliwy bez działalności mass mediów. Z jednej strony odpowiadają one na potrzeby odbiorców, z drugiej jednak same kreują i popularyzują zmiany stylu życia, nowe trendy i mody, np. na zdrowe odżywianie, produkty regionalne i ekologiczne, żywienie poza domem, kuchnie etniczne, itp. (A. Stasiak, 2015).

Najważniejszym wyróżnikiem pomorskich produktów regionalnych i tradycyjnych jest ich specyficzna jakość, wynikająca z tradycyjnego sposobu wytwarzania zgodnego z dziedzictwem kulturowym (receptury przekazywane z pokolenia na pokolenie). Ważna jest ich niepowtarzalność, autentyczność i niezmienność (M. Gąsiorowski i J. Jasiński, 2004). Dzięki potrawom wpisanym na listę produktów tradycyjnych doceniana jest kuchnia pomorskiej wsi, a jej pielęgnowanie pomaga lokalnej społeczności w zachowaniu odrębności regionalnej, która powinna być wykorzystywana w tworzeniu atrakcyjnych, unikalnych ofert turystycznych. O wyjątkowości i wielokulturowości dziedzictwa kulinarnego badanego regionu świadczą przedsięwzięcia podejmowane przez Koła Gospodyń Wiejskich, Lokalne Grupy Działania, stowarzyszenia wiejskie czy właścicieli gospodarstw agroturystycznych. Popularyzowanie tradycji kulinarnych we współczesnym zglobalizowanym świecie stanowi istotny element wyróżniania oraz aktywizacji gospodarczej regionu, a także ochrony dziedzictwa kulturowego wsi. Przyczynia się również do wzrostu różnorodności obszarów wiejskich (J. Krupa, 2010, 2014). Produkcja zdrowej żywności, a zwłaszcza duża gama produktów tradycyjnych, daje mieszkańcom pomorskich wsi możliwość wypromowania swojej małej ojczyzny i dalszej aktywizacji społeczno-gospodarczej. Zatem kreowanie lokalnych i regionalnych wyrobów oraz produktów traktować można jako inwestycję w przyszłość.

Spis literatury:

- Baer-Nawrocka A., Suchoń A., 2014, *Ochrona produktów regionalnych i tradycyjnych w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia ekonomiczne i prawne*, Wieś i Rolnictwo, 4 (165), s. 115–130.
- Balcerzak Ż., 2008, *Kuchnia regionalna jako produkt turystyczny*, Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji, 7, s. 85–97.

- Batyk I. M., Woźniak M., 2017, *Szlaki kulinarne jako forma konkurencyjności oferty turystycznej*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula, Turystyka, 54 (3), s. 98-111.
- Bessiere J., Tibere L., 2013, *Traditional food and tourism: French tourist experience and food heritage in rural spaces*, Journal of Science of Food and Agriculture, 93, s. 3420-3425.
- Borowska A., 2007, *Produkty regionalne i tradycyjne w Unii Europejskiej*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 9 (4), s. 24-26.
- Borowska A., 2012, *Rola żywności regionalnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Handel Wewnętrzny, 2, s. 19-29.
- Boyne S., Hall D., Williams F., 2003, *Policy, support and promotion for food-related tourism initiatives: a marketing approach to regional development*, Journal of Travel and Tourism Marketing, 14 (3/4), s. 131-154.
- Buczkowska-Gołabek K., 2017, *Regional Culinary Heritage Europe network as a factor of culinary tourism development – Wielkopolska Region (Greater Poland) case study*, Geography and Tourism, 5 (1), s.19-29.
- Czapiewska G., 2016, *Zasoby lokalne regionu pomorskiego i przykłady ich wykorzystania dla wzmocnienia rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 44, s. 93-107.
- Czapiewska G., 2017, *Znaczenie produktów regionalnych i tradycyjnych dla rozwoju obszarów wiejskich oraz kształtowania wizerunku regionu pomorskiego*, Słupskie Prace Geograficzne, 14, s. 45-60.
- Czaniecka-Skubina E., Kozak J., 2010, *Turystyka kulinarna w Polsce i na świecie*, Turystyka i Rekreacja, 5 (1), s. 55-74.
- *Dane o rolnictwie ekologicznym*, Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych – <https://www.gov.pl> [dostęp: 1.03.2021].
- Dereń A., 2008, *Ochrona produktów regionalnych i tradycyjnych w UE* [w:] M. Dudek (red.), *Ekonomiczne relacje w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 199-207.
- Ditrich B., Słubik D. (red.), 1998, *Kuchnia pomorska: 241 przepisów*, ODR, Gdańsk.
- Durands G., 2007, *Multifunctionality and rural tourism: a perspective of farm diversification*, Journal of International Farm Management, 4 (1), s. 2 – 23.
- Furtek N., Krupa J., Czachara J., 2013, *Lokalne i tradycyjne produkty żywnościowe szansą zwiększenia atrakcyjności terenów wiejskich* [w:] J. Krupa (red.), *Ochrona środowiska, krajobraz przyrodniczy i kulturowy Pogórza Dynowskiego a rozwój turystyki*, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów, s. 161-173.
- Gąsiorowski M., 2004, *Rzeczpospolita produktów lokalnych, regionalnych i tradycyjnych* [w:] K. Vinaver, J. Jasiński, *Rzeczpospolita producentów regionalnych. Tereny, ludzie, produkty*, Białystok-Paryż, s. 51-62.

- Gąsiorowski M., 2005, *O produktach tradycyjnych i regionalnych. Możliwości a polskie realia*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Gąsiorowski M., Jasiński J., 2004, *System ochrony produktów regionalnych i tradycyjnych*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 1, s. 86-87.
- Grębowiec M., 2010, *Rola produktów tradycyjnych i regionalnych w podejmowaniu decyzji nabywczych przez konsumentów na rynku dóbr żywnościowych w Polsce*, Problemy Rolnictwa Światowego, 10 (2), s. 22-31.
- Hall C. M., Mitchell R., 2000, *We are what we eat: food, tourism and globalization*, Tourism Culture and Communication, 2 (1), s. 29-37.
- Jeroscenkova L., 2014, *Culinary heritage in Latvian municipalities and its role in the development of entrepreneurship*, Research for rural development, 2, s. 252-257.
- Jęczynek A., Kasprzak K., 2017, *Turystyka kulinarna w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju*, Polish Journal for Sustainable Development, 21 (1), s. 7-14.
- Kamińska I., 2007, *Powrót do tradycji*, Wiedza i Jakość, 1 (6), s. 4-5.
- Kapala A., Minta S., Tańska-Hus B., 2016, *Selected quality signs of food products in Poland, legal and economics aspects*, Journal of Agribusiness and Rural Development, 40 (2), s. 281-288.
- Kilar, J., Kusz, B., Ruda, M., 2019, *Produkty regionalne i tradycyjne innowacyjnym powrotem do korzeni żywności*, Wiadomości Zootechniczne, 1, s. 68-77.
- Kowalik I., Sikora T., 2007, *Marketing produktów regionalnych - cz. 1. Marketing* i Rynek, 9, s. 15-22.
- Krajewski K., Zabrocki R., 2008, *Rynek produktów tradycyjnych - szanse, potrzeby, możliwości* [w:] J. Kolatowski, D. Kołczyn-Krajewska (red.), *Tradycyjne i regionalne technologie oraz produkty w żywieniu człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PTTŻ, Kraków, s. 101-118.
- Krupa J., 2010, *Dziedzictwo kulinarne elementem atrakcyjności turystycznej regionu*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 27, s. 451-455.
- Krupa J., 2014, *Regionalne produkty żywnościowe atrakcją turystyki kulinarnej* [w:] J. Rak (red.), *Wpływ zasobów przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego, kulinarnego i przemysłowego na atrakcyjność turystyczną regionu Karpaty - Podkarpacie - Roztocze*, Muzeum Regionalne w Brzozowie, Brzozów.
- Krupa J., Dec B., 2011, *Produkty tradycyjne i regionalne elementem promocji regionu*, [w:] E. Czarniecka-Skubina, D. Nowak, J. Mogiła-Lisowska (red.), *Żywność i żywienie w turystyce i rekreacji*, Wyższa Szkoła Hotelarstwa, Gastronomii i Turystyki, Warszawa, s. 232-249.
- *Lista produktów tradycyjnych*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi – <https://www.gov.pl> [dostęp: 23.04.2021].
- Long L.M., 2004, *Culinary tourism*, University Press of Kentucky, Lexington.
- Ochmański A., 2016, *Model wykorzystania dziedzictwa kulinarnego w turystyce. Przykład Dolnego Śląska*, Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media, 3(22), s. 81-104.

- Orłowski D., 2018, *Polskie kuchnie regionalne i ich miejsce w turystyce kulinarnej na obszarach wiejskich*, Turystyka Kulturowa, 7, s. 132-157.
- Orłowski D., Woźniczko M., 2015, *Turystyka kulinarna na wiejskim rynku turystycznym* [w:] W. Kamińska (red.), *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, Studia KPZK PAN, Warszawa, s. 121-142.
- Plebańczyk K., 2015, *Dziedzictwo kulinarne wykorzystane. Wybrane elementy zarządzania dziedzictwem kulinarnym we współczesnej Polsce*, Zarządzanie w Kulturze, 16 (2), s. 165-185.
- Polska Izba Produktu Regionalnego i Lokalnego – <http://www.produktyregionalne.pl> [dostęp: 19.04.2021].
- Povey G., 2011, *Gastronomy and tourism* [w:] R. Robinson, S. Heitmann, P. Dieke (eds.), *Research themes for tourism*, CABI, Oxfordshire-Cambridge, s. 233-248.
- Rozporządzenie Komisji (WE) nr 1155/2009 rejestrujące w rejestrze chronionych nazw pochodzenia i chronionych oznaczeń geograficznych nazwę (truskawka kaszubska/kaszëbskô malëna (ChOG)), 2009, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 313.
- Russak G., 2005, *Idea produktów regionalnych i lokalnych w Unii Europejskiej* [w:] M. Gąsiorowski (red.), *O produktach tradycyjnych i regionalnych. Możliwości a polskie realia*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa, s. 61-67.
- Sims R., 2009, *Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience*, Journal of Sustainable Tourism, 17 (3), s. 321-336.
- Starczewska S., 2016, *Culinary peregrinations as the chance for the socio-economic development of Greece* [w:] J. Wyrzykowski, J. Marak, S. Toczek-Werner (red.), *Tourism role in the regional economy*, Wyższa Szkoła Handlowa we Wrocławiu, Wrocław, 6, s. 201-213.
- Stasiak A., 2015, *Rozwój turystyki kulinarnej w Polsce* [w:] B. Krakowiak, A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka - wokół wspólnego stołu*, ROTWŁ, Łódź, s. 119-150.
- Stokłosa Ł., Krupa J., 2015, *Imprezy kulinarne jako atrakcja turystyczna*, Europa Regionum, 24, s. 193-202.
- Świtała-Trybek D., 2014, *Dziedzictwo kulinarne w kontekście europejskiego ruchu turystycznego*, Studia Etnograficzne i Antropologiczne, 14, s. 28-43.
- Tańska-Hus B., Minta S., 2012, *Miejsce produktów regionalnych i tradycyjnych w kształtowaniu wizerunku regionu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu, 23, s. 217-230.
- Tomczyk-Miczka E., 2017, *Turystyka kulinarna - strawa dla ducha i ciała. Turystyczne sacrum i profanum*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula Turystyka, 54 (3), s. 90-97.
- Turek-Kwiatkowska L., 2000, *Kultura na Pomorzu w XIX wieku*, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, Koszalin.

- Winawer Z., Wujec H., 2013, *Produkty regionalne i tradycyjne we Wspólnej Polityce Rolnej*, Warszawa.
- Wojciechowska J., 2004, *Dziedzictwo kulturowe regionów jako element produktu turystycznego* [w:] T. Burzyński, M. Łabaj (red.), *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, Projekt SAPARD, Warszawa, s. 152-159.
- Wolf E., 2002, *Culinary tourism: a tasty economic proposition*, International Culinary Tourism Association, Portland.
- Zdon-Korzeniowska M., 2009, *Jak kształtować regionalne produkty turystyczne? Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Perspektywy rozwoju turystyki militarnej na przykładzie byłych baz wojskowych zlokalizowanych na Pobrzeżu Gdańskim

Wstęp

Turystyka militarna w ostatnim czasie zdobywa coraz większą popularność wśród turystów, szczególnie tych zainteresowanych historią i techniką wojskową. Zakres turystyki militarnej według różnych autorów obejmuje również pojęcia takie jak militarna turystyka kulturowa, turystyka wojenna, pól bitewnych oraz urządzeń militarnych (A. Kowalczyk, 2008; T. Jędrysiak i A. M. von Rohrscheidt, 2011; P. Sadowski, 2016; A. Zienkiewicz i T. Podciborski, 2019), turystyka dziedzictwa wojskowego (J. Huh, 2002; D. Chhabra i in., 2003) i ściśle z nią związaną tematykę pokrewną, czyli *dark tourism* i turystykę krwi (A. Biran i K. F. Hyde, 2013).

Okres II wojny światowej pozostawił po sobie wiele artefaktów w postaci umocnień polskich, radzieckich oraz niemieckich. Szacuje się, iż w Polsce znajduje się łącznie aż 3,6 tys. schronów betonowych i żelbetonowych wzniesionych po I wojnie światowej. Ich lokalizacja, organizacja i konstrukcja nawiązują do koncepcji rozproszenia wojsk na dużych obszarach i w niewielkich obiektach. Bardzo często w skład takich umocnień wchodziły: stanowiska do broni maszynowej, stanowiska ogniowe artylerii, punkty obserwacyjne, stanowiska dowodzenia oraz różnego rodzaju schrony, ukrycia, składy, magazyny, tunele i zapory (T. Jędrysiak i A. M. von Rohrscheidt, 2011).

W niniejszym opracowaniu podjęto problematykę byłych baz wojskowych na Pobrzeżu Gdańskim na przykładzie obiektów pełniących funkcję budowli artylerii nadbrzeżnej. Artyleria nadbrzeżna, której działa ustawione są zazwyczaj w bliskiej odległości od brzegu, służy do obrony baz morskich, portów handlowych i wybrzeża przed napadem wroga od strony morza. Do jej zadań należy w szczególności: odpieranie morskich desantów nieprzyjaciela, wsparcie własnych okrętów, ochrona wejścia i wyjścia z baz własnych okrętów, jak również ochrona pól i zagród minowych przed trałowaniem oraz ochrona własnych linii komunikacyjnych. Ważnym zadaniem artylerii nadbrzeżnej jest także zabezpieczenie przymorskiego skrzydła wojsk lądowych (*Encyklopedia techniki wojskowej*, 1987). Budowle artylerii nadbrzeżnej – polskiej i niemieckiej, powstawały w XX w. na obszarze wy-

brzeża od Gdańska do Świnoujścia i mogą stanowić w wielu przypadkach sporą atrakcję dla turysty „militarnego” (J. Jarosz, 2018).

Celem niniejszej publikacji jest wskazanie potencjału i możliwości rozwoju turystyki militarnej w byłych obiektach wojskowych położonych w granicach Pobrzeża Gdańskiego. Celami szczegółowymi pracy badawczej jest analiza atrakcyjności poszczególnych obiektów militarnych przy pomocy metody opisowej oraz zastosowaniu metody bonitacji punktowej. Metoda ta jest propozycją techniki, która może być przydatna do oceny również innych obiektów wojskowych, aktualnie nie spełniających zadań militarnych. Kolejnym celem jest również wskazanie w jaki sposób (poza warunkami własności itd.) obiekty te mogłyby zostać dodatkowo przygotowane na przyjęcie ruchu turystycznego (wskazana zostanie potrzebna infrastruktura turystyczna przydatna do rozwoju ruchu turystycznego).

Przedmiotem opracowania są dwa wybrane obiekty położone na Pobrzeżu Gdańskim – lufowa artyleria przeciwokrętowa w Rozewiu, tj. 34. Bateria Artylerii Stałej oraz lufowa artyleria przeciwlotnicza Heisterneśt w Jastarni.

Lokalizacja i specyficzne cechy wybranych obiektów militarnych na Pobrzeżu Gdańskim

Największe zagęszczenie obiektów militarnych zlokalizowanych w granicach Pobrzeży Południowobałtyckich i związanych z artylerią nadbrzeżną, występuje właśnie na terenie Pobrzeża Gdańskiego. Dotyczy to głównie obiektów baterii niemieckich, których znaczna liczba znajdowała się w okolicach Gdańska (J. Jarosz, 2018). Prezentowane w artykule obiekty zaklasyfikować można do kategorii budowli obronnych pochodzących z okresu obszarów warownych, czyli okresu pełnego i masowego zastosowania środków walki, zarówno udoskonalonych tradycyjnych, jak i nowych oraz utworzenia już nie zamkniętych obwodów warownych, ale całych regionów ufortyfikowanych (J. Bogdanowski, 2002; T. Jędrusiak i A. M. von Rohrscheidt, 2011).

Prezentowane obiekty wchodzą w skład stałej artylerii nadbrzeżnej. Oznacza to, iż działa ustawione są na stałych pozycjach ogniowych i służą do obrony baz morskich. W zależności od konfiguracji wybrzeża artyleria ta montowana jest na stanowiskach betonowych lub wykutych w skale. Całość zamaskowana jest zazwyczaj za pomocą malowania kamuflażowego i siatek maskujących. Nadbrzeżną artylerię stałą podzielić można również ze względu na rodzaj ochrony dział: wieżową, półwieżową, tarczową i odkrytą. Baterie artylerii składają się z dział, centrali artyleryjskiej, punktu kierowania ogniem, dalmierzy oraz stacji radiolokacyjnych. Zdaniem S. Sutowskiego (*Encyklopedia techniki wojskowej*, 1987) dobrze chroniona i umiejętnie zamaskowana artyleria ma bardzo dużą żywotność.

Specyfika i budowa obiektów wojskowych nawiązują nie tylko do możliwości obrony bądź ataku w razie walki, ale również w dużej mierze związane

są z możliwościami geograficznymi obszaru, na którym dany obiekt został wybudowany. Pobrzeże Gdańskie jest makroregionem otaczającym Zatokę Gdańską i rozpościera się na południe od przylądka Rozewie na zachodzie do półwyspu Sambii na wschodzie. Obszar ten obejmuje swoim zasięgiem ok. 4,5 tys. km² lądu i charakteryzuje się występowaniem wyodrębnionych płatów wysoczyznowych o wysokości kilkudziesięciu metrów, rozdzielonych formami dolinowymi, zwanymi kępami. Makroregion dzieli się na siedem mezoregionów: Pobrzeże Kaszubskie, Mierzeję Helską, Mierzeję Wiślaną, Żuławy Wiślane, Wysoczyznę Elbląską, Równinę Warmińską i Wybrzeże Staropruskie, przecinają go rzeki: Wisła, Płutnica, Reda, Pregola i Pasłęka (J. Kondracki, 2002).

Jednym z obiektów militarnych, położonych na omawianym pobrzeżu jest lufowa artyleria przeciwokrętowa 34. BAS w Rozewiu (ryc. 1, ryc. 2) – bateria polska, zlokalizowana na klifowym brzegu w odległości blisko 1,5 km na południowy wschód od latarni morskiej na Szlaku Historii Militarnej Kaszub Północnych. Jest to samochodowy szlak turystyczny, który obejmuje miejsca i obiekty związane z dziedzictwem wojennej i wojskowej historii powiatu puckiego. Na jego trasie znajduje się około 80 miejsc o różnorodnym charakterze, takich jak: budowle o charakterze obronnym (lub ich ruiny), pomniki, mogiły, miejsca bitew i inne. Poszczególne obiekty na szlaku dostępne są także dla turystyki rowerowej, której sprzyjają ścieżki rowerowe (m.in. Puck – Hel). Natomiast turyści piesi mają możliwość skorzystania z licznych szlaków turystycznych położonych nie tylko wzdłuż wybrzeża oraz z sieci tras *nordic walking* o różnym poziomie trudności (*Mapa turystyczna Szlak Historii Militarnej Kaszub Północnych*, 2018).

Według J. Jarosza (2018) 34. BAS sformowano w latach 50. XX w. Jej głównym zadaniem miało być utworzenie pozycji artyleryjsko-minowej, a także obrona podejść do portu we Władysławowie. Bateria wyposażona była w cztery armaty kalibru 130 mm t. B-13-II, a w jej skład wchodziły cztery schrony: główny punkt kierowania ogniem (GPKO) wraz z dalmierzem, zapasowy punkt kierowania ogniem (ZPKO) z dalmierzem, schron stacji radarowej typu Załp-B oraz centrala artyleryjska z elektrownią i podstacją wysokiego napięcia. W zbiorze obiektów wchodzących w skład 34. BAS były również dwa schrony amunicyjne.

Ryc. 1. Lokalizacja lufowej artylerii przeciwokrętowej 34. BAS na mapie wojskowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Wojskowa Mapa Topograficzna Polski*, 1987.

Ryc. 2. Rozewie – lufowa artyleria przeciwokrętowa 34. BAS.

Źródło: opracowanie własne.

Dwukondygnacyjne schrony – stanowiska ogniowe zostały zbudowane według specjalnego projektu, co było związane ze szczególnymi warunkami geograficznymi (wysoki klif). Z tego powodu bateria nie otrzymała np. wieżowych punktów obserwacji dwubocznej. Stanowisko ogniowe nr 2 zostało udostępnione do zwiedzania w 2002 r. Mimo około 18 lat od otwarcia, bateria – niestety – nie jest miejscem przyjaznym do zwiedzania. Z jednej strony może to być dodatkowy walor dla turystów militarnych, z drugiej zaś obecny stan obiektu utrudnia dostęp osobom z pewnymi niepełnosprawnościami. Niemniej jednak bateria ta stanowi miejsce o dużym

potencjale rozwoju turystyki militarnej. Przedstawione stanowisko ogniowe jest obecnie zabetonowane i otoczone płotem. Znajduje się tu również parking oraz sezonowy punkt gastronomiczny. W miejscu tym planowano budowę obiektu noclegowego (J. Jarosz, 2018), jednakże do tej pory nie udało się zrealizować tego przedsięwzięcia.

Kolejnym wytypowanym do niniejszych badań obiektem, jest lufowa artyleria przeciwlotnicza – bateria Heisternest, położona w granicach administracyjnych Jastarni. Obiekt ten to bateria zaporowa, która została utworzona ok. 1940 r. i należała do budynków marynarki wojennej III Rzeszy, Kriegsmarine (ryc. 3).

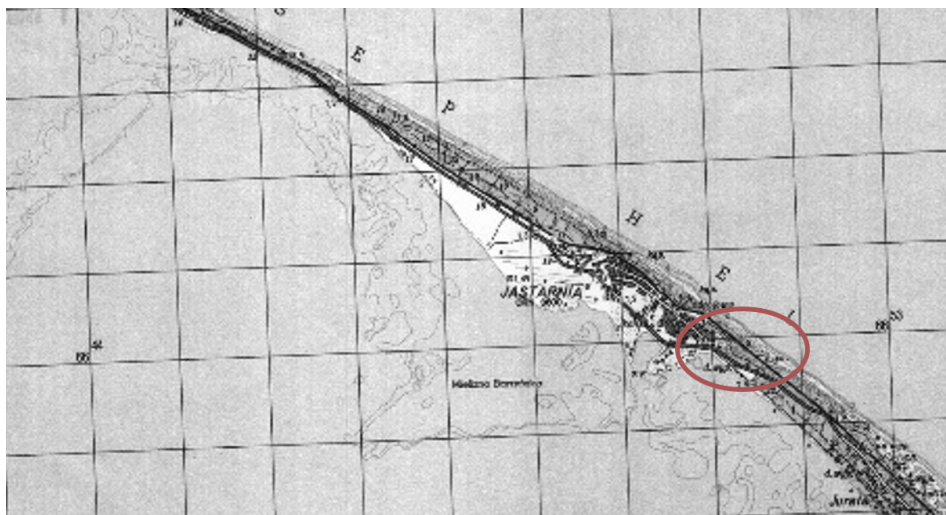
Ryc. 3. Jastarnia – lufowa artyleria przeciwlotnicza – bateria Heisternest.

Źródło: opracowanie własne.

Bateria znajduje się na wschodnim krańcu Jastarni, w pobliżu linii kolejowej nr 213 oraz linii brzegowej (ryc. 4). Jednostka ta była wyposażona w cztery działa kalibru 105 mm t. SK C/32, ustawione na odkrytych stanowiskach na betonowych podstawach. Rozmieszczenie stanowisk ogniowych na wydmach umożliwiło walkę z samolotami oraz okrętami wroga. Za torami wybudowano zachowany do dziś schron stanowiska kierowania ogniem (GPKO) wraz z dalmierzem; ponadto bateria wyposażona była w reflektory i radar (Gmina Jastarnia...).

Pozostałymi elementami artylerii były dwie drewniane wieże działek kalibru 20 mm i stanowisko stacji radiolokacyjnej. Obecnie na tym terenie znajdują się pozostałości stanowisk armatnich, podstawa radaru oraz fundamenty wieży działka kalibru 20 mm (J. Jarosz, 2018).

Oznakowanie baterii nie jest wystarczające – trudność sprawia dotarcie do jej wszystkich zachowanych elementów, zarówno na poziomie orientacyjnym, jak i fizycznym. Osoby z obniżoną sprawnością ruchową mogą mieć problemy w tym zakresie. W bliskim sąsiedztwie baterii nie ma również punktów gastronomicznych ani innych urządzeń i usług turystycznych.

Ryc. 4. Lokalizacja lufowej artylerii przeciwlotniczej Heisternest na mapie wojskowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Wojskowa Mapa Topograficzna Polski*, 1987.

Metoda oceny atrakcyjności turystycznej obiektów artylerii nadbrzeżnej

Zagadnienia dotyczące turystyki militarnej podjęte w prezentowanej pracy ze względu na dość ograniczoną dostępność danych, wymagały doboru określonych metod i technik badawczych. W niniejszym opracowaniu zostały zatem wykorzystane metody opierające się głównie na informacjach pierwotnych (obserwacja, gromadzenie materiału fotograficznego). Ze względu zaś na specyfikę podjętej problematyki oraz form turystyki militarnej, a ponadto brak odpowiednich materiałów statystycznych, szczególnie pomocne okazały się metody i techniki związane z badaniami prowadzonymi w warunkach kameralnych (metoda historyczna i opisowa). W publikacji zastosowano także metodę bonitacji punktowej, która posłużyła do oceny atrakcyjności turystycznej obiektów artyleryjskich położonych na polskim wybrzeżu.

Poniżej opisana metoda ma na celu wypracowanie jak najlepszej techniki oceny byłych obiektów wojskowych położonych na polskim wybrzeżu na potrzeby rozwoju ruchu turystycznego. Zainteresowanie byłymi obiektami militarnymi np. schronami, działobitniami itp. staje się coraz bardziej powszechne. Miejsca tego typu można bowiem zwiedzać indywidualnie i na ogół są one ogólnodostępne i niestrzeżone.

W celu określenia uwarunkowań możliwości rozwoju turystyki w byłych obiektach artylerii nadbrzeżnej przyjęto zestaw zmiennych dotyczących walorów przyrodniczych, środowiska naturalnego, dostępności komuni-

kacyjnej oraz zmienne dotyczące *stricte* walorów architektonicznych i historycznych danego obiektu. Czynniki te można podzielić na egzogeniczne i endogeniczne.

Według A. Kowalczyka (2003) obiekty historyczno-wojskowe oraz miejsca związane z wydarzeniami militarnymi mogą być rozpatrywane przez geografię turysty na kilku płaszczyznach. W nawiązaniu do badań prezentowanych w niniejszym opracowaniu turystę zainteresować mogą głównie dwie kwestie. Po pierwsze, rozmieszczenie obiektów z punktu widzenia lokalizacji ogólnej (kraj, region) i szczegółowej (położenie w nawiązaniu do ukształtowania terenu, występowania wód powierzchniowych, zabudowy). Jak podkreśla autor: „w tym podejściu szczególnie istotne jest traktowanie danego obiektu jako elementu krajobrazu, co sprawia iż zainteresowania geografii turysty mogą okazać się zbieżne z zainteresowaniami architektury krajobrazu” (A. Kowalczyk 2003, s. 9). Po drugie, turystę zainteresować mogą kwestie dotyczące *stricte* zagospodarowania turystycznego danego obiektu lub miejsca i jego najbliższego otoczenia. Do charakterystycznej infrastruktury turystycznej zaliczyć można m.in. parkingi, placówki gastronomiczne, sklepy z pamiątkami, urządzenia sanitarne, a nawet hotele i inne (A. Kowalczyk 2003).

Na potrzeby niniejszego opracowania czynniki wchodzące w skład tej koncepcji nazwano czynnikami egzogenicznymi atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego i zaliczono do nich wskaźniki opisujące otoczenie i dostępność do danego obiektu (grupy obiektów) oraz wszelkie udogodnienia, tj. urządzenia i usługi turystyczne (tab. 1). Natomiast do zespołu czynników endogenicznych atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego zaliczono takie cechy obiektu lub grupy obiektów, które bezpośrednio wynikają z jego fizjonomii, architektury oraz wartości historycznej (tab. 2).

Wymienione w tabelach wskaźniki zostały zmierzone lub zaobserwowane w trakcie prowadzenia badań terenowych lub na portalach internetowych Geoportal i Google Maps.

Tab.1. Czynniki egzogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego.

Lp.	Wskaźnik	Punktacja
Czynniki egzogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego		
1.	Dostępność od drogi dojazdowej (odległość od drogi do najbliższego obiektu militarnego – mierzona w m, oznakowanie obszaru)	- do 100,0 m - 5 pkt.; - 100,1-150,0 m - 4 pkt.; - 150,1-200,0 m - 3 pkt.; - 200,1-250,0 m - 2 pkt.; - pow. 250 m - 1 pkt.
2.	Występowanie infrastruktury turystycznej, tj. punktów gastronomicznych, parkingu, miejsc noclegowych (liczba placówek) w odległości mniejszej niż 100 m od głównego obiektu	za każdy obiekt dodatkowo plus 1 punkt
3.	Średnia odległość działki rekreacyjnej od najbliższego zbiornika wodnego (w m)	- do 100,0 m - 5 pkt.; - 100,1-150,0 m - 4 pkt.; - 150,1-200,0 m - 3 pkt.; - 200,1-250,0 m - 2 pkt.; - pow. 250 m - 1 pkt.
4.	Udział lasów i gruntów leśnych w łącznej powierzchni gminy, tj. leśność (w %)	- 0-20,0% - 1 pkt.; - 20,1-40,0% - 2 pkt.; - 40,1-60,0% - 3 pkt.; - 60,1-80,0% - 4 pkt.; - pow. 80,0% - 5 pkt.
5.	Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków w gminie w przeliczeniu na powierzchnię	- pon. 2 - 1 pkt.; - 3-4 - 2 pkt.; - 5-6 - 3 pkt.; - 7-8 - 4 pkt.; - pow. 9 pkt. - 5 pkt.
6.	Gęstość zaludnienia na 1 km ²	- pon. 300 os./km ² - 1 pkt.; - 300,0-600,0 os./km ² - 2 pkt.; - 600,1-900,0 os./km ² - 3 pkt.; - 900,1-1200,0 os./km ² - 4 pkt.; - pow. 1200,0 os./km ² - 5 pkt.;
7.	Średnia odległość obiektu od jednostki wyższego rzędu (w km)	- do 1000,0 m - 5 pkt.; - 1000,1-3000,0 m - 4 pkt.; - 3000,1-5000,0 m - 3 pkt.; - 5000,1-7000,0 m - 2 pkt.; - pow. 7000 m - 1 pkt.
8.	Liczba turystycznych obiektów noclegowych w gminie	- do 40 - 1 pkt.; - 40-80 - 2 pkt.; - 81-120 - 3 pkt.; - 121-160 - 4 pkt.; - pow. 160 - 5 pkt.
9.	Miejsca noclegowe ogółem w gminie	- do 4000 - 1 pkt.; - 4000-8000 - 2 pkt.; - 8000-12000 - 3 pkt.; - 12001-16000 - 4 pkt.; - pow. 16000 - 5 pkt.
Razem czynniki egzogeniczne (bez punktów dodatkowych)		40

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 2. Czynniki endogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego

Lp.	Wskaźnik	Punktacja
Czynniki endogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego		
1.	Wizualna atrakcyjność jako formyfikacji (wskaźnik subiektywny)	- obiekt bardzo atrakcyjny (9-10 pkt.); - obiekt atrakcyjny (7-8 pkt.); - obiekt średnio atrakcyjny (5-6 pkt.); - obiekt mało atrakcyjny (3-4 pkt.); - obiekt o znikomej atrakcyjności (1-2 pkt.)
2.	Walory historyczne pojmowane jako rok powstania obiektu oraz ważniejsze funkcje i okresy historyczne, które przetrwał	- przed 1920 r. (9-10 pkt.); - 1920-1940 (7-8 pkt.); - 1941-1960 (5-6 pkt.); - 1961-1980 (3-4 pkt.); - po 1980 r. (1-2 pkt.)
3.	Liczba obiektów obejmująca bazę artylerii w całości lub elementy (ruiny)	- pon. 2 - 1 pkt.; - 3-4 - 2 pkt.; - 5-6 - 3 pkt.; - 7-8 - 4 pkt.; - pow. 9 pkt. - 5 pkt.
4.	Występowanie rekwizytów historycznych/artefaktów	za każdy udostępniony zbiór rekwizytów (wystawę) dodatkowo plus 1 punkt
5.	Stopień zniszczenia obiektu (w %)	Stopień zniszczeń (ocena subiektywna): - 0-20,0% - 5 pkt.; - 20,1-40,0% - 4 pkt.; - 40,1-60,0% - 3 pkt.; - 60,1-80,0% - 2 pkt.; - pow. 80,0% - 1 pkt.
6.	Dostępność fizyczna obiektu – łatwość/trudność w zwiedzaniu obiektu (komunikacja między budynkami, oznakowanie budynków, kierunku zwiedzania)	- bardzo dobra dostępność do obiektu oraz do poszczególnych budynków i urządzeń (9-10 pkt.); - dobra dostępność (7-8 pkt.); - średnia dostępność (5-6 pkt.); - mała dostępność (3-4 pkt.); - bardzo mała dostępność (1-2 pkt.)
Razem czynniki endogeniczne (bez punktów dodatkowych)		40

Źródło: opracowanie własne.

Etapy postępowania badawczego obejmowały następujące zadania:

- I etap – ustalenie szeregu zmiennych, potencjalnie wpływających na atrakcyjność byłych obiektów wojskowych oraz wyodrębnione ich w podziale na sekcje tematyczne dotyczące opisanych wyżej walorów środowiska naturalnego, dostępności komunikacyjnej, wybranych usług i urządzeń turystycznych i paraturystycznych, walorów historycznych i architektonicznych oraz ogólnej popularności danego obiektu;
- II etap – wnikliwe przeanalizowanie wszystkich cech i ich powiązań pod kątem merytorycznym i logicznym. W rezultacie do badania wybrano 15 z 18 z proponowanych czynników. W niniejszym badaniu, ze względu na trudność w pozyskaniu danych, odrzucono: liczbę turystów w gminie, w której dany obiekt występował; powierzchnię zajmowaną przez dany obiekt oraz stopień popularności na portalach internetowych;
- III etap – zebranie, posegregowanie oraz przygotowanie danych pierwotnych do badań;
- IV etap – przygotowanie zestawienia danych bonitacji punktowej pod względem atrakcyjności obiektów militarnych;
- V etap – zsumowanie punktów uzyskanych w procesie oceny analizowanych obiektów wojskowych oraz przyporządkowanie uzyskanych wyników do punktacji końcowej:
- 71 i więcej punktów – obiekty artylerii o wysokiej atrakcyjności turystycznej,
 - 41-70 punktów – obiekty o dużej atrakcyjności turystycznej,
 - 21-40 punktów – obiekty o średniej atrakcyjności turystycznej,
 - 20 punktów i mniej – obiekty o małej atrakcyjności turystycznej.

Z przeprowadzonych badań wynika, że obydwa wybrane do analiz obiekty artylerii nadbrzeżnej otrzymały sumaryczną wartość pomiędzy 41 a 70 punktów. W praktyce oznacza to, że według prezentowanej klasyfikacji są one obiektami o dużej atrakcyjności turystycznej (tab. 3). Lufowa artyleria przeciwokrętowa (34. BAS) zlokalizowana w Rozewiu otrzymała w klasyfikacji 50 punktów, a nieco mniej lufowa artyleria przeciwlotnicza – bateria Heisternest w Jastarni – 46 punktów.

Tab. 3. Atrakcyjność turystyczna wybranych obiektów militarnych zlokalizowanych w obrębie Pobrzeża Gdańskiego

Lp.	Wskaźnik	Lufowa artyleria przeciwokrętowa 34. BAS w Rozewiu	Lufowa artyleria przeciwlotnicza – bateria Heisternest w Jastarni
Czynniki egzogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego		Punkcja	
1.	Dostępność od drogi dojazdowej (odległość od drogi do najbliższego obiektu militarnego - mierzona w m, oznakowanie obszaru)	3	4
2.	Występowanie infrastruktury turystycznej, tj. punktów gastronomicznych, parkingu, miejsc noclegowych (liczba placówek) w odległości mniejszej niż 100 m od głównego obiektu	2	0
3.	Średnia odległość działki rekreacyjnej od najbliższego zbiornika wodnego (w m)	3	2
4.	Udział lasów i gruntów leśnych w łącznej powierzchni gminy, tj. lesistość (w %)	2	2
5.	Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków w gminie w przeliczeniu na powierzchnię	2	5
6.	Gęstość zaludnienia na 1 km ²	2	2
7.	Średnia odległość obiektu od jednostki wyższego rzędu (w km)	2	5
8.	Liczba turystycznych obiektów noclegowych w gminie	5	2
9.	Miejsca noclegowe ogółem w gminie	5	1
Razem czynniki egzogeniczne (bez punktów dodatkowych)		26	23
Czynniki endogeniczne atrakcyjności turystycznej obiektu militarnego		Punkcja	
1.	Wizualna atrakcyjność jako fortyfikacji (wskaźnik subiektywny)	6	4
2.	Walory historyczne pojmowane jako rok powstania obiektu oraz ważniejsze funkcje i okresy historyczne, które przetrwał	6	7
3.	Liczba obiektów obejmująca bazę artylerii w całości lub elementy (ruiny)	5	4
4.	Występowanie rekwizytów historycznych/artefaktów	0	0
5.	Stopień zniszczenia obiektu (w %)	3	2
6.	Dostępność fizyczna obiektu – łatwość/trudność w zwiedzaniu obiektu (komunikacja między budynkami, oznakowanie budynków, kierunku zwiedzania)	4	6
Razem czynniki endogeniczne (bez punktów dodatkowych)		24	23
Razem (bez punktów dodatkowych)		50	46

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynika, iż istniejące obiekty nadbrzeżnej artylerii położone w Polsce stanowić mogą dużą atrakcję dla osób zainteresowanych turystyką militarną. Świadczą o tym zarówno walory środowiska naturalnego otaczającego dany obiekt (czynniki egzogeniczne atrakcyjności turystycznej), jak również specyficzne, osobliwe czynniki dotyczące *stricto* walorów architektonicznych i historycznych (czynniki endogeniczne atrakcyjności turystycznej). Prezentowane obiekty baterii – zarówno polskiej, jak i niemieckiej mają znaczny wkład w historię obronności dzisiejszych granic Polski.

Lufowa artyleria przeciwokrętowa (34. BAS) w ogólnej klasyfikacji otrzymała 50 punktów, natomiast lufowa artyleria przeciwlotnicza – bateria Heisternest 46 punktów, co oznacza, że według przedstawionej metody uznano je za obiekty o dużej atrakcyjności turystycznej. Obie baterie charakteryzowały się licznymi podobieństwami m.in. pod względem dostępności, zagospodarowania oraz pozostałych egzo- i endogenicznych czynników atrakcyjności.

Pomimo dość wysokich ocen otrzymanych w badaniu, niestety obiekty te, aby stać się atrakcjami turystycznymi w większej skali, powinny zostać lepiej zagospodarowane. W obu przypadkach brakuje m.in. podstawowej infrastruktury turystycznej, a także (przede wszystkim w przypadku baterii Heisternest) podstawowych urządzeń i usług paraturystycznych. W pracy wskazano kilka rozwiązań, które z całą pewnością mogłyby podnieść atrakcyjność poddanych badaniu obiektów militarnych, m.in. przez wytyczenie ścieżek, oznakowanie terenu, zapewnienie podstawowych warunków sanitarnych, ustawienie choć sezonowych punktów gastronomicznych, punktów informacji turystycznej, sklepów z pamiątkami, toalet i innych urządzeń.

Spis literatury:

- Biran A., Hyde K.F., 2013, *New perspectives on dark tourism*, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 7(3), s. 191-198.
- Bogdanowski J., 2002, *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków.
- Chhabra D., Healy R., Sills E., 2003, *Staged authenticity and heritage tourism*, Annals of Tourism Research, 30(3), s. 702-719.
- *Encyklopedia techniki wojskowej*, 1987, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa.
- Gmina Jastarnia – <https://jastarnia.pl/> [dostęp: 23.03.2021].
- Huh J., 2002, *Tourist satisfaction with cultural/heritage sites: The Virginia Historic Triangle*, Blacksburg, Virginia Polytechnic Institute and State University (Master's thesis).
- Jarosz J., 2018, *Artyleria nadbrzeżna polskiego wybrzeża. Kompendium i przewodnik*, Wydawnictwo Region, Gdynia.

- Jędrysiak T., von Rohrscheidt A. M., 2011, *Militarna turystyka kulturowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kondracki J., 2002, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kowalczyk A., 2003, *Fortyfikacje, pola bitew, cmentarze wojenne... jako przedmiot zainteresowania geografii turystyki* [w:] G. Białuński (red.), *Fortyfikacje jako atrakcje turystyczne*, Prywatna Wyższa Szkoła Zawodowa, Giżycko, s. 5-14.
- Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa* [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 9-58.
- *Mapa turystyczna Szlak Historii Militarnej Kaszub Północnych*, 2018, Kaszuby Północne Stowarzyszenie Turystyczne, Infort, Gliwice.
- Sadowski P., 2016, *Battlefields of 1939 campaign in southern Lesser Poland as destinations of military cultural tourism* [w:] J. Wyrzykowski, J. Marak, M. Drozdowska (red.), *Tourism role in the regional economy. Cultural tourism as a branded tourism product of cities, towns and regions*. Cultural tourism products in Poland, 7, s. 213-226.
- *Wojskowa Mapa Topograficzna Polski, Puck*, Sztab Generalny WP, Warszawa.
- *Wojskowa Mapa Topograficzna Polski, Jastarnia*, 1987, Sztab Generalny WP, Warszawa.
- Zienkiewicz A., Podciborski T., 2019, *Ocena atrakcyjności i dostępności zabytkowych obiektów militarnych wykorzystywanych dla potrzeb turystyki*, *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum*, 18(3), s. 335-343.

